

Tesi doctoral

**LA INVENCIO DELS ORIGENS.
LA HISTÒRIA LITERÀRIA
EN LA POÈTICA DEL RENAIXEMENT**

Cesc Esteve

Directora: María José Vega
Doctorat de Teoria de la literatura i literatura comparada
Departament de Filologia Espanyola i Teoria de la literatura
Universitat Autònoma de Barcelona
2006

Agraïments

He pogut realitzar aquesta tesi doctoral gràcies a una beca FPU concedida pel Ministerio de Educación y Ciencia i a una beca d'investigació finançada pel grup de recerca *Poètiques i polítiques del Renaixement* de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Finançament a banda, no m'hauria estat possible confegir-la sense la paciència i la confiança que la María José Vega, la directora d'aquesta tesi, ha tingut amb mi i en el projecte, ni tampoc sense el seu mestratge: el deute personal i professional que hi he contret és, a hores d'ara, impagable.

També vull agrair al Xavi Tubau que em convidés a presentar un primer esborrany del primer capítol de la tesi al *I Seminari d'estudis literaris sobre els segles XVI i XVII* a la UAB, i al Josep Solervicens que em permetés llegir i discutir una primera versió del segon capítol al *Seminari permanent de literatura catalana medieval i moderna* de la Universitat de Barcelona.

No voldria oblidar-me d'agrair el suport que durant aquests anys he rebut dels meus companys del grup de recerca – de la Lara, el Jorge, la Iveta, la Cecília i la Samanta –, ni tampoc els ànims i consells que m'han donat la resta de companys del Seminari de Literatura Espanyola Medieval.

Per fi, a la família i als amics els vull donar les gràcies per l'ajuda i l'afecte que m'han dispensat i a l'Elena, molt especialment, vull agrair-li que durant tot aquest temps hagi estat tan pacient i comprensiva amb mi.

ÍNDEX

LA INVENCIÓ DELS ORÍGENS. INTRODUCCIÓ, 6

1. ELS ORÍGENS DE LA POESIA. HISTÒRIES I TEORIES

1. L'ORIGEN *EN DEFENSA* DE LA POESIA.

La ciència divina de la poesia i els humanistes italians del Tres-cents, 33

2. ELS ORÍGENS I ELS HUMANISTES ITALIANS DEL QUATRE-CENTS.

El furor celestial, la supremacia hebrea i el progrés de l'art poètica, 47

3. *LA DIFÍCIL QÜESTIÓ* DELS ORÍGENS DE LA POESIA.

Els teòrics del Cinc-cents i la història literària a la *Poètica* d'Aristòtil, 74

3.1. Els *fets certs* sobre els orígens de la poesia: les històries de Mario Equicola i de Lelio Giraldi, 80

3.2. *Virtutum genitores, sapientiae duces, deorum internuntios*. Els primers poetes, 101

3.3. Orígens i causes. El vers, l'harmonia, el ritme i la primera poesia, 122

3.4. La invenció de la prehistòria de la literatura. Els autors prehomèrics i el doble naixement de la poesia, 138

4. DE DÉU ALS HOMES.

Els biaixos de la historiografia literària renaixentista, 153

2. LA HISTÒRIA I ELS ORÍGENS DE LA POESIA
AL TRACTAT *DELLA POETICA*
DE FRANCESCO PATRIZI DA CHERSO

1. INTRODUCCIÓ
 - 1.1. De la història a la poètica, 160
 - 1.2. La diversitat i l'antiguitat de la poesia: els usos de la història, 165
2. LA HISTÒRIA I ELS ORÍGENS DE LA POESIA
 - 2.1. *Renéixer*. La llei cíclica i el regnat i retorn de la poesia sagrada, 175
 - 2.2. De Noè a Fèmona. Del cant a la profecia, 179
 - 2.3. Comprensivitat, ordre i exactitud: *saber* per història, 183
 - 2.4. Una nova prehistòria literària, 191
 - 2.5. *Plens del Déu vertader*: l'origen del furor, 196
 - 2.6. *Fornits de saviesa*: la poesia abans de l'art literària, 203
 - 2.7. La crítica de les causes naturals, 206
3. LA HISTÒRIA I EL SISTEMA DE GÈNERES
 - 3.1. De les causes a les primeres espècies, 210
 - 3.2. De les causes a les propietats, de les propietats als gèneres, 219
 - 3.3. Un nou sistema de gèneres: història i jerarquia, 224
4. LA HISTÒRIA I LA POÈTICA DE LA MERAVELLA
 - 4.1. Del diví al meravellós, 242
 - 4.2. La degeneració de la meravella, 249
 - 4.3. Cap a una poesia *tota* artificial, 259
5. VELLES DISPUTES: LA POÈTICA TEOLÒGICA SEGONS PATRIZI, 267

3. ELS ORÍGENS DE LA POESIA VULGAR

1. INTRODUCCIÓ

1.1. Circulació, transferència, reescriptura: dels orígens de la lírica als de la poesia vulgar, 284

1.2. Una poesia sense orígens, 294

2. LA HISTÒRIA DE LA POESIA VULGAR I ELS HUMANISTES DEL QUATRE-CENTS

2.1. Els orígens bàrbars del vulgar, 309

2.2. La recuperació de l'eloqüència llatina i la invenció de les rimes vulgars. Dante i Petrarca en la historiografia literària quatre-centista, 315

2.3. Els orígens i les llums de l'eloqüència vulgar: la història literària de Cristoforo Landino, 329

2.4. La poesia vulgar *abans* de Dante i la primacia del florentí: de Landino a Angelo Poliziano, 344

3. LES HISTÒRIES DE LA POESIA VULGAR AL SEGLE XVI

3.1. Orígens, progressos i models de la poesia vulgar a les *Prose* de Pietro Bembo, 356

3.2. Bàrbars altra vegada: els orígens provençals en la història d'Sperone Speroni, 376

3.3. Dels orígens florentins a l'edat d'or de la poesia vulgar, 384

3.4. *Dicitori in Rima*: les vides de Dante i Petrarca al Cinc-cents, 391

3.5. La invenció de la rima, 395

4. CAP A UNA HISTÒRIA COMPARADA DE LA POESIA VULGAR.

4.1. Els orígens de la poesia d'amor: la història de Mario Equicola, 400

4.2. Repensar els orígens. La genealogia de les rimes de Giammaria Barbieri, 412

CONCLUSIONS, 430

BIBLIOGRAFIA, 454

LA INVENCIO DELS ORÍGENS.

INTRODUCCIÓ

Els relats dels orígens de la poesia i les narracions que s'expliquen des dels orígens de la poesia constitueixen la modalitat de la història literària més productiva i rellevant de la poètica renaixentista. Els orígens de la poesia tenen un paper cabdal en la crítica i la historiografia literàries dels segles XV i XVI perquè conèixe'ls, descobrir-los o imaginar-los representa la garantia que la història procura un saber científic i determina les maneres d'interpretar l'esdevenir i el canvi de l'art literària, però sobretot perquè *dominar* els orígens de la poesia fa de les històries que en donen compte o que els inventen un discurs eficaç i poderós per pensar, descriure, legitimar i denigrar tradicions, teories i models literaris. En aquest treball, examino com es dissenyen i amb quines finalitats teòriques es fan servir els relats sobre els orígens de la poesia que s'escriuen a Itàlia durant el Cinc-cents amb l'objectiu d'explicar com es forma un dels principals fronts discursius de la història literària renaixentista i, alhora, d'establir quines funcions exerceixen les històries que integren aquest front en la configuració de les poètiques del segle.

Els orígens i el discurs de la història

Per atènyer el coneixement més profund i vertader de qualsevol cosa, se n'ha de comprendre la causa i l'origen. La sentència la formula el francès Henri de la Popelinière el 1572 a l'epístola prelatòria d'una obra en què dona compte de les guerres de religió que han tingut lloc a Europa als últims deu anys, però expressa una antiga convicció a bastament compartida pels historiadors del Renaixement que explica per què indagar els orígens de nacions, ciutats, lleis, institucions, llengües, ciències i arts és una de les seves activitats primordials. Els historiadors entenen que als orígens hi rauen les causes que permeten discernir la substància de les coses, és a dir, els atributs essencials de les entitats:

concebuts en aquests termes, els orígens pertanyen a l'ordre de la taxonomia i representen el *genus* d'allò que s'examina.

Alhora, però, els historiadors manegen una concepció cronològica dels orígens perquè entenen també que la història és l'instrument idoni per descobrir les causes divines, naturals, materials i polítiques dels canvis, per explicar per què un poble o una disciplina de saber sorgeix, progressa, degenera, atravesa cicles, declina, reneix. I perquè, a més de servir per indagar patrons causals, la història ha de ser una *narratio rei gestae*, això és, té l'obligació de transmetre fets memorables i exemplars per exercir de mestra de la vida segons el *tópos* ciceronià. Aquest requisit, com el de fer de "vida de la memòria" i preservar les coses més antigues, fa que els historiadors tinguin interès en recordar i celebrar el mèrit d'homes i pobles que han descobert, inventat, fundat o recuperat llocs i costums, sabers i facultats que han destacat per alguna raó o que han resultat d'algun profit.

En totes aquestes formes i funcions, els orígens pertanyen al domini discursiu de la història tal com es pensa i es practica al Renaixement. Per això, i perquè la història de la poesia, com passa amb les de la resta d'arts, no té un gènere propi o una seu discursiva institucionalitzada, allà on s'indaguen les causes que van fer néixer la poesia, es reporta on i quan va aparèixer, es discuteix quina nació va inventar-la, se n'alaben els primers autors i els innovadors de l'art i s'especula sobre com hauria evolucionat, s'escriu la història literària del segle.

Les històries dels orígens de la poesia: els llocs i els objectes

En la cultura literària del Renaixement italià, les històries que s'articulen al voltant de causes, moments fundacionals i inventors o recuperadors de la poesia apareixen disseminades, en primera instància, entre els gèneres de la crítica literària, és a dir, en arts poètiques, comentaris i prefacis d'obres i reculls de poesia, biografies individuals i de grup d'homes de lletres, gramàtiques, tractats i diàlegs sobre la llengua. En menor mesura,

s'historia la poesia en gèneres enciclopèdics i propedèutics, això és, en repertoris bibliogràfics, catàlegs de descobriments i inventors, teatres, i compilacions de lliçons varies: passa sovint, en aquests casos, que els orígens i esdevenirs de la poesia es troben entrellats en les històries literàries, és a dir, els reports i classificacions que descriuen i sistematitzen la literatura entesa com el conjunt del saber humà – les belles lletres, les ciències majors i els estudis humanístics – conservat de manera escrita. Convé que adverteixi, per això, que quasi bé sempre que utilitzo els termes d'història literària i de literatura, ho faig en un sentit actual, com a variació retòrica del que els crítics i historiadors renaixentistes anomenen sempre història de la poesia.

Els interessos i les convencions de cada gènere i context en què s'insereixen els relats determinen que els autors posin l'accent en una o altra manera d'entendre i explotar el saber dels orígens. Alhora, l'economia distributiva i els biaixos dels relats depenen dels termes en què més sovint es concep l'objecte de la història. Així, hi ha narracions que donen compte dels orígens de *la* poesia, entesa en un sentit universal, n'hi ha que els restringeixen a la poesia antiga, això és, la conreada sobretot per grecs i romans i, en menor mesura, per hebreus, i hi ha autors que historien des dels orígens la moderna poesia vulgar, entenent amb això quasi bé sempre només l'escrita en italià. Tots els relats apareixen arreu, però els que atenyen la poesia universal i la literatura dels antics predominen a les arts poètiques i als discursos, lliçons i diàlegs en què s'indaga la naturalesa teòrica, la divisió en espècies i les funcions essencials o el *genus*, les *differentiae* i l'*officium* de la poesia, seus en què les autoritats clàssiques forneixen els esquemes i els exemples per concebre, valorar i conrear la poesia. En canvi, la tradició vernacla és menys present al discurs teòric, d'aquí que el gruix de les històries que en donen compte es trobi entrellat en biografies i comentaris dels grans autors florentins del Tres-cents, en les obres on es debaten les possibilitats literàries del vulgar i a les arts específicament destinades a ensenyar a compondre rimes en toscà.

Ara, aquestes perspectives històriques i delimitacions dels objectes no són excloents, al contrari: sovint es confonen els orígens universals i locals – egipcis, jueus, grecs - perquè s'assumeix que tan sols un poble va poder inventar la poesia i que només després l'art s'hauria transmès a la resta de nacions; hi ha historiadors que donen compte dels diversos orígens i esdevenirs per comparar-los i remarcar les diferències o subordinar-los a lleis genètiques i evolutives anàlogues; en altres casos, els autors integren i disposen en un mateix relat els orígens clàssics i els vernacles a fi d'assimilar ambdues tradicions i persuadir que la de grecs, romans i italians constitueix la història de *la* poesia.

Selecció de les històries i estructura del treball

He seleccionat, ponderat i organitzat el *corpus* de relats d'acord amb aquests predominis d'ocurrència i diferències d'orientació, però també amb la finalitat de mostrar que entre els diversos ordres es transfereixen i es confronten coneixements, mètodes d'indagació i estratègies narratives i retòriques: unes històries incorporen i adapten el saber divulgat per reports anteriors que s'ubiquen en marcs discursius dispars i s'ocupen d'entitats concebudes en termes diferents, mentre que d'altres s'escriuen per corregir, qüestionar o rebatre versions difoses des d'altres fronts o amb interessos oposats.

Així, als capítols primer i segon, examino les històries dels orígens de la poesia i de l'art dels antics que els crítics expliquen als primers llibres o epígrafs dels tractats de poètica cinc-centistes per analitzar els serveis que rendeixen i els efectes que tenen aquests relats en l'elaboració del discurs teòric. Al capítol tercer, reviso què es conta del naixement i dels progressos de la poesia vulgar i dels primers autors de la literatura italiana als comentaris i vides de Dante i Petrarca i a les obres implicades en la qüestió de la llengua a fi d'avaluar com participen aquestes històries en la construcció de la poètica vulgar i en la invenció de la tradició literària nacional.

La història dels orígens que explica Francesco Patrizi a la *deca istoriale*, la primera del tractat *Della poetica*, elaborat entre 1586 i 1588 i al qual dedico tot el segon capítol, pertany a l'ordre dels relats emmarcats en i subordinats a la teoria, n'és, de fet, el corol·lari cronològic, conceptual i metodològic perquè la de Patrizi és la poètica del segle més explícitament fonamentada en els orígens i en el saber de la història. No obstant això, és un dels pocs crítics que desplega la narració des del primer poeta fins fer-la atènyer la recuperació de les lletres per part de Petrarca després d'un llarg període de barbàrie i ignorància. D'aquesta manera, la història de Patrizi enllaça amb un moment que resulta clau en la historiografia de la tradició vernacla perquè al Tres-cents o a l'època de Dante i Petrarca és on es fan començar moltes de les històries de la poesia italiana. Els humanistes del Quatre-cents que biografien els florentins il·lustres i els comentaristes de la *Comèdia* i del *Canzoniere* se centren primer en relatar i celebrar la revifalla de l'eloqüència llatina, a mesura que avança el segle XVI, però, incorporen a la història els mèrits de l'obra feta en vulgar per aquests autors, els quals, del segon terç de segle en endavant, són recordats i valorats - passen a la història - sobretot com els pares fundadors de la moderna literatura italiana.

El prestigi adquirit per les rimes petrarquesques en la cultura literària del Renaixement italià és cabdal per entendre la significació de la història de la poesia lírica que Antonio Minturno explica al llibre tercer de *L'Arte poetica thoscana* de 1564. M'ha interessat introduir els relats del capítol tercer amb aquesta història, d'entrada, perquè s'emmarca en el tractat cinc-centista que aborda de manera més ambiciosa i comprensiva la transferència de la doctrina poètica clàssica al vulgar i a la tradició vernacla per legitimar l'italià com a llengua de saber i conferir a certs autors toscans la funció modèlica reservada als clàssics. Però m'ha interessat també i sobretot perquè la historiografia literària - en la forma i el poder que han assolit els orígens - es revela implicada en aquesta operació: la història de la lírica, la qual en la versió de Minturno s'apropia dels orígens sagrats atribuïts a la poesia *tout court*, s'allarga fins al Tres-

cents per rendir un Petrarca deixeble d'Orfeu, Píndar i Horaci i alhora inventor dels versos vulgars, autoritzat per una i altra condició a exercir de mestre dels rimadors toscans moderns.

Circulació, transferència, reescriptura

Per a una i altra tradició, la història es posa al servei d'interessos teòrics i es dissenya per afirmar l'originalitat, l'antiguitat i la primacia d'una idea de poesia que es defineix amb criteris causals, funcionals, religiosos, de gènere literari i nacionals. Així, els orígens serveixen per vindicar la superioritat, la condició modèlica i la capacitat regulativa de la poesia inspirada per Déu respecte de l'apresa pels humans, de la que revela els misteris divins davant de la que només aspira a adoctrinar i plaure, de la que canta versos d'harmonia celestial davant de la que representa accions terrenals, de l'hebrea o de la bíblica per damunt de la de grecs i romans, de la que pertany a l'espècie lírica per damunt de l'assignada a altres gèneres o de la confegida en florentí abans que en cap altre vulgar italià.

Ara bé, les històries dels orígens de la poesia i de la literatura vernacla no constitueixen un saber que s'ofereix sense més i amb un profit immediat als interessos dels teòrics, comentaristes i lingüistes del Cinc-cents perquè els principis i els enunciats de què estan fetes aquestes narracions s'han configurat en contextos determinats per altres interessos i mètodes. En cap cas no he pretès remuntar-me a la gènesi de cada tradició discursiva que ha intervingut en la formació de la història dels orígens de la poesia, però sí que he procurat oferir una visió representativa però més succinta i interessada dels relats que durant els segles XIV i XV en donen compte en termes i conceptes vigents – útils o problemàtics - per als historiadors del XVI.

Així, per exemple, els principals humanistes italians del Tres-cents addueixen que la poesia té un origen diví, bé perquè hauria estat regalada, revelada o inspirada per Déu als homes, bé perquè hauria constituït el llenguatge dels primers teòlegs i profetes, bé perquè el vers s'hauria creat com a rèplica de l'harmonia de les esferes celestials. Molts

humanistes del segle posterior, a banda de repetir aquesta versió, difonen la idea que el vulgar italià hauria nascut de resultes que pobles bàrbars de més enllà dels Alps envaïssin la península, destruïssin l'imperi i corrompessin el llatí amb unes llengües aspres, mancades de recursos per acollir i conservar la saviesa i les virtuts que hauria tresorejat la llengua dels romans, condició defectuosa que hauria heretat el vulgar i que li hauria impedit exercir de llengua d'art durant segles, per alguns, o per sempre més, segons altres.

El primer relat pot concebre's com un argument o lloc comú de l'exercici retòric d'alabar la poesia o esgrimir-se per justificar que un estudiós catòlic s'interessi per la literatura antiga pagana; el segon s'ha d'integrar en un discurs que busca idealitzar les glòries restaurades de l'imperi i alhora pretén aturar o, si més no, oposar resistència a la proliferació del vulgar en àmbits artístics i científics per protegir els interessos i privilegis de la classe que domina els discursos de saber. El fet, però, és que aquests i altres relats consoliden autoritats, transmeten enunciats i dades i arrossegueu problemes, ambigüitats i tensions que els historiadors posteriors no poden obviar. Per això he volgut examinar amb deteniment en quins termes es reescriuen aquestes històries, com se n'adopten i adapten els principis i les autoritats, quins enunciats es repeteixen i quins s'ometen, es desplacen, se substitueixen o es fusionen amb velles i noves dades, si s'hi detecten contradiccions internes o resultants de l'encreuament amb enunciats i dades que provenen d'altres fonts i, si és així, amb quines estratègies s'assagen de resoldre.

Així, resseguir l'itinerari que recorre la idea dels orígens divins de la poesia des dels relats del segle XIV fins als del segle XVI revela que el *tòpos* retòric exerceix també de saber històric, però mostra igualment que pot canviar d'estatut o sumar funcions a condició, en molts casos, que els diversos arguments amb què se sosté aquest origen puguin encaixar-se i ser coherents amb relats que recolzen en testimonis tant o més autoritzats i que s'acullen a una visió pessimista de l'esdevenir de la poesia, entenen que la puresa de l'estat primigeni és irrecuperable, atès

que l'home sempre corromp tot allò natural que pretén imitar, perpetuar o innovar. O, alhora, a condició de compartir pla narratiu amb relats que sancionen el descobriment del vers de manera espontània, assumeixen la invenció de la poesia per causes naturals o traeixen uns progressos lents i penosos en què la poesia hauria anat deixant enrere de manera gradual una naturalesa silvestre i hauria anat adquirint consciència artística, seguint així el mateix procés de millora pel qual haurien passat totes les institucions culturals que haurien fet possible la construcció de la vida en societat.

Els crítics interessats en promoure la poesia toscana i florentina han de reconèixer la condició bàrbara del vulgar que, en origen, li ha atribuït la historiografia humanista del Quatre-cents. Malden, però, per alliberar-l'en allunyant-lo de la crisi de l'imperi romà i de la corrupció del llatí i s'emparen amb el prestigi de les corones tres-centistes per confegir relats que celebren Dante i Petrarca com els inventors del toscà literari i els refundadors de la vertadera poesia vulgar. Alhora, però, en acreïxer les vides, les edicions comentades i les polèmiques sobre la llengua la rellevància d'aquests autors en les històries i polítiques literàries i lingüístiques del vulgar, augmenta també l'interès per aprofundir i fer més exhaustiu el coneixement de les seves obres, interès que ateny les referències i comentaris de la *Comèdia*, de la *Vita Nuova*, del *De vulgari eloquentia*, de les *Rime* i dels *Trionfi* als trobadors provençals i als antics poetes sicilians i toscans. S'estimula, així, una recerca de les fonts i tradicions dels inventors i mestres de la poesia italiana que rendeix històries que tornen a apropar els orígens a la barbàrie, sigui perquè els allunyen cap als segles d'ignorància i submissió als invasors, sigui perquè els arranquen del territori nacional i els transplanten a països com la Provença i França, històricament hostils als romans del passat i del present.

Lectures i objectius

Vull advertir també dels riscos que comporta articular l'estudi de la formació d'aquesta modalitat de la història literària al voltant de la recepció, circulació i reescriptura d'unes versions dels orígens – divins, naturals, bàrbars, florentins – i dels serveis que rendeixen a les poètiques italianes del Cinc-cents. El perill més evident és fer una lectura massa formalista i funcional dels diversos relats, que subratlli en excés les connexions entre les històries, com si totes formessin part d'una totalitat orgànica que fa front a problemes homogenis, reproduïx les mateixes ambigüitats i ha de resoldre tensions semblants, una lectura que traeixi, en suma, una visió massa unitària de la formació discursiva. Un risc derivat d'aquest és menystenir i no ponderar prou els reports que es limiten a enfilat dades i repetir fórmules autoritzades i, en canvi, exagerar la importància de certs relats justament perquè fan explícites contradiccions latents o despleguen estratègies abans no assajades, però que són menors o ocupen un espai marginal del discurs històric tocant a la capacitat d'informar i consolidar una visió del passat o dels orígens.

D'acord amb aquest últim criteri, és molt més rellevant el que explica Giulio Cesare Scaligero sobre els orígens i primers temps de la poesia a l'*Historicus*, el primer llibre del tractat *Poëtices libri septem* de 1561, on l'autor compendia les notícies de totes les autoritats antigues que s'utilitzen per escriure la història de la poesia grega i llatina, que no el que en puguin dir Antonio de' Conti, Girolamo Muzio, Bernardo Tasso, Lorenzo Gambara, autors molt menys llegits i influents en la crítica literària del segle, o que el mateix Francesco Patrizi, el qual va deixar inacabada l'art poètica i només en va veure publicats els dos primers llibres. Alhora, cal tenir en compte que la implantació de la doctrina de la *Poëtica* d'Aristòtil a partir de mitjan segle comporta que la teoria de les causes naturals que el filòsof exposa al capítol quart del tractat es conegui i es comparteixi molt més del que revelen la presència i el pes que se li concedeix a aquesta tesi a les històries dels orígens preses en conjunt.

També és molt superior la repercussió de les històries de la poesia vulgar d'un Cristoforo Landino i d'un Pietro Bembo i l'adhesió que genera entre la crítica sostenir que Dante i Petrarca representen els orígens, les essències i els mestres de les rimes toscanes, que no les de la història comparada de les literatures vernacles de la Provença, França, Sicília i Itàlia i la tesi dels orígens àrabs de les rimes que Giammaria Barbieri elabora als principis de la dècada dels setanta per a una art de compondre en vulgar que no va poder acabar i que mai no va arribar a publicar-se al segle.

I, no obstant això, he preferit examinar el relat d' Scaligero al primer capítol, inserit en una sèrie integrada també per reports de força menys repercussió i, en canvi, tractar per separat el disseny i les funcions de la història en la poètica de Patrizi, i al capítol tercer he concedit tanta o més atenció a la narració de Barbieri i a d'altres igualment menors des d'aquest punt de vista que a les més divulgades i autoritzades. He assumit el risc de sobredimensionar certes històries perquè entenc que l'estudi d'una formació discursiva, sense eludir que els sabers que la configuren es despleguen i s'organitzen d'una manera jeràrquica, ha d'atendre també les ocurrencies menys freqüents i més marginals per copsar tot el que és possible dir sobre i fer amb, en aquest cas, els orígens de la poesia.

A més d'això i pel que fa, en concret, a les històries de Patrizi i Barbieri, m'ha semblat pertinent atorgar-los rellevància i tractar-les, en certa mesura, com punts d'arribada o termes de conclusió de la recerca, perquè representen canvis significatius en les maneres de concebre i posar en pràctica la indagació històrica i les funcions que pot o ha d'exercir en el discurs teòric. Patrizi fonamenta la teoria en l'evidència històrica que, en origen, la poesia hauria estat la forma i l'instrument de la *prisca theologia* i construeix una poètica articulada diacrònicament i com a sistema per un model basat en la idea dels himnes òrfics. Dissenyada d'acord amb aquests principis, la història revela que la poesia hauria anat degenerant amb el temps en perdre la naturalesa sagrada, les funcions profètiques i reveladores de la Veritat i els efectes meravellosos que

hauria tingut originàriament i que hauria tocat fons quan, passades les primeres edats, haurien proliferat les tragèdies i les comèdies, pensades només per plaure representant afers, passions i vicis humans.

D'aquesta manera, Patrizi pot esgrimir la història contra les tesis de tots aquells crítics coetanis, la majoria, que segueixen els principis de la poètica aristotèlica, en la qual justament els gèneres dramàtics i sobretot la tragèdia regulen els paràmetres de poèticitat i valor. Alhora, però, Patrizi denuncia l'escassa consciència històrica que haurien mostrat tenir aquests crítics – des del mateix Aristòtil fins Lodovico Castelvetro – en pretendre fonamentar la teoria i organitzar tot el sistema literari parant esment només a unes poques espècies de les moltes i molt diverses que un bon estudiós hauria de saber que van conrear-se durant els diferents períodes de la història literària.

Segons Patrizi, la poètica ha de tenir el coneixement empíric que proporciona la indagació històrica com a guia i criteri per reduir la diversitat literària als trets que defineixen la poesia. Aquest principi no és incompatible, al seu parer, amb assumir que la poesia originària és el repositori de les essències literàries. No obstant això, que el formuli i que, en aplicar-lo, confegeixi una narració que, des dels orígens fins al segle XIV, encadena i compara recomptes i síntesis de la quantitat i de la qualitat de la producció de cada període revela que Patrizi té, en certs aspectes, una manera més moderna que no Scaligero i la resta de crítics italians del segle de concebre i explicar la història i d'entendre'n el valor i els usos.

Giammaria Barbieri no formula cap principi sobre el valor epistemològic que atribueix a la història, però és l'estudiós de la poesia rimada que més interès mostra en indagar-ne el passat: a la manera d'un Scaligero i d'un Patrizi, dedica tot el primer llibre dels dos que havia de tenir el tractat per compondre en vulgar a reportar l'evolució de les rimes. A més, Barbieri destaca del gruix d'historiadors de les lletres vulgars perquè no xifra aquesta evolució en els progressos tècnics i lingüístics de l'art, sinó que vincula la història literària a esdeveniments

d'altres ordres. Així, desplega el relat de manera que la indagació arranca dels orígens nordafricans de les rimes, avança en donar compte dels contactes entre nacions que haurien provocat que es difongués l'art per l'Europa meridional i de les causes polítiques i socials que n'haurien fet proliferar el conreu i culmina amb relacions exhaustives dels autors i els versos de les tradicions francesa, provençal, siciliana i italiana, això és, les que considera que són les literatures vulgars més exemplars: no s'oblida, però, de vindicar la primacia dels poetes connacionals.

A banda de dedicar més atenció i nous mètodes al coneixement del passat, Barbieri representa un punt d'inflexió perquè és l'historiador italià que més obertament bandeja establir lligams entre la poesia toscana i la clàssica: no projecta els orígens d'una en l'altra, com pretenen els historiadors que fan derivar la invenció de la rima moderna dels recursos mètrics dels antics; no identifica en el vulgar italià una presència major o més pura del substrat llatí, ni li atribueix per això un estatut artístic superior; ni tampoc explica que la llengua i la poesia dels italians hauria tingut uns orígens i seguit un curs d'estadis de millora anàlegs als que revelen les històries de les literatures grega i llatina. Ben altrament, la recerca que porta a terme Barbieri converteix les tradicions vulgars modernes en el principal marc de referència en què entendre la història i el prestigi de la poesia toscana.

Història literària i poètica al Renaixement: estat de la qüestió

Ni les històries ni les teories de Patrizi i Barbieri formen part dels discursos hegemònics de la poètica renaixentista, però si els he concedit rellevància és perquè no només m'interessa explicar quines històries s'escriuen i com s'utilitzen amb finalitats teòriques, sinó examinar també els llocs i les condicions en què la indagació dels orígens i la narració del passat de la poesia confereixen a la història literària renaixentista el valor i el poder d'un saber. Voldria, amb això, que aquest treball servís per revelar la importància d'un front discursiu desatès pels historiadors de les poètiques del segle XVI i, alhora, que contribuís a reconsiderar alguns

dels termes en què els estudis d'historiografia literària han donat compte del paper dels gèneres de la crítica cinc-centista com a instància del discurs històric.

D'ençà dels anys quaranta, historiadors de la crítica i de la historiografia literària com Wallace Ferguson, Giovanni Getto i Franco Simone han establert que és en tractats de poètica i retòrica, en comentaris, biografies, prefacis i en catàlegs d'obres i inventors on s'escriu la història de la poesia al segle, sovint en forma de narracions breus i sempre subordinada als interessos de la crítica o als objectius preferents del gènere en què s'insereix. Ara bé, aquestes mateixes hipòtesis sobre les condicions d'ocurrència i ús han afavorit que s'hagi assumit també que la història literària feta al Renaixement no hauria estat *ben bé* història perquè li hauria faltat autonomia com a disciplina de coneixement, perquè les modalitats en què s'hauria configurat haurien respost a principis i desplegat mètodes que no haurien estat tots ells igualment i plenament històrics o perquè s'hauria indagat el passat amb les tècniques, però no amb els objectius, de la recerca històrica.¹

Així, Getto reconeix a la *Storia delle storie letterarie* el caràcter historiogràfic dels diàlegs sobre els poetes antics i moderns de Lelio Giraldi, de les arts poètiques d' Scaligero i de Patrizi, de les *Prose della volgar lingua* de Pietro Bembo, del *Libro de Natura de Amore* de Mario Equicola i dels catàlegs i llibreries d'Ortensio Lando i d'Anton Francesco Doni, però considera que les vides que s'hi expliquen, les dades que s'hi compilen i els esquemes narratius i estratègies de recerca del passat que s'hi consoliden constitueixen formes embrionàries, "en fermentació", de la història literària autèntica, això és, segons Getto, la que comença a fer-se al Sis-cents i s'institucionalitza com a discurs de saber amb gènere propi al segle XVIII.

¹ Ferguson [1939; 1948], Getto [1942], en treballs successius, Simone [1964; 1965; 1966; 1969] ha estudiat la influència dels esquemes de la historiografia renaixentista italiana en la formació de la història literària francesa d'ençà dels segles XIV i XV.

No tots els relats del Cinc-cents, però, revelarien les mateixes limitacions o, dit en altres termes, no tots haurien estat igual d'importants en la formació de la historiografia literària moderna. Així, mentre les històries d' Scaligero i de Patrizi acusarien el defecte d'estar dissenyades per fonamentar-hi tesis teòriques, Bembo hauria estat el primer d'adaptar la crítica de la tradició literària vulgar a una visió històrica de la poesia. Alhora, Equicola hauria mostrat maneres dels futurs historiadors a l'hora de jutjar els autors, perquè hauria parat més atenció als pensaments i sentiments expressats als versos, que no al domini de recursos retòrics i mètrics, confegint així, a parer de Getto, una imatge històrica de la poesia vulgar més compacta, mentre que l'*Indice degli uomini illustri* no tindria ni valor ni interès per a la història de les històries literàries perquè Girolamo Ruscelli hi dedica dues ratlles a Dante i catorze a Danaus o perquè al costat de Boccaccio hi apareixen ressenyats el cònsol Belisario i l'emperador Cal·lígula.

Es tracta de jerarquies, discriminacions i reserves, regulades per una concepció anacrònica de la història literària i una visió teleològica de la disciplina, que expliquen que els estudiosos sovint no hagin considerat historiogràfiques certes modalitats discursives de la crítica renaixentista, que hagin preferit difuminar-les entre les pràctiques de la filologia i l'antiquarianisme, que, amb això, hagin reduït les formes en què es concep i es construeix el saber històric i que hagin minoritzat la rellevància de les relacions entre la història i les poètiques i polítiques literàries i lingüístiques del segle. Així, des de la història de la crítica literària del Renaixement de Joel Spingarn, de 1899, fins l'escrita per Bernard Weinberg el 1961, la tendència predominant ha estat considerar que els teòrics cinc-centistes s'interessen pel passat sobretot quan reporten autors i obres que els serveixen de models d'imitació i per il·lustrar els principis teòrics que sostenen, mentre que si les indagacions superen aquests termes i usos, s'ha interpretat que movia la recerca l'afany d'exhibir erudició antiquària.

D'aquesta manera, la història s'ha quedat al marge de la formació de la poètica, la qual s'ha explicat a partir de la interpretació, discussió, fusió i aplicació dels textos, doctrines i autoritats de la tradició retòrica i estilística, representada sobretot per Ciceró, Quintilià i Hermògenes, i de les tradicions crítiques articulades pels principis de les poètiques d'Horaci i Aristòtil i de les teories de Plató. S'ha considerat, amb raó, que la recepció d'aquestes tradicions de pensament determina les prioritats dels crítics i que de les interpretacions que en fan sorgeixen els termes i conceptes, les premisses i els axiomes amb què aborden les qüestions cabdals de la disciplina, això és, assagen de discernir la naturalesa de la poesia, n'indaguen les funcions i els efectes, n'elaboren la divisió i jerarquització en gèneres, n'assenyalen els autors i les obres modèlics o en classifiquen els metres i les figures.

No s'ha ponderat prou, però, que la història, sobretot en forma de relats sobre els orígens, està entrellada en aquests debats i que sovint la interpretació del passat forneix arguments per qüestionar el dictat de les màximes autoritats. Així, per exemple, les notícies sobre els antics poetes serveixen de contrapès a l'autoritat d'Aristòtil pel que fa a la controvèrsia sobre si el vers és un tret definitori de la poesia. Els teòrics que consideren que no n'hi ha prou amb imitar accions amb paraules per fer literatura, que utilitzar el metre és indispensable o que, si més no, la poesia en vers és superior a l'escripta en prosa addueixen que els historiadors antics avalen que el vers va ser la primera forma humana de comunicació i d'escriptura, que la prosa es va inventar molt després que el metre i quan ja feia molt de temps que es componia i cantava poesia i que aquests historiadors mai no esmenten cap autor que no compongués en vers. Els teòrics es desdoblen en historiadors per poder afirmar que la poesia, en origen, en l'estat més pur, s'escrivia en vers i que la prosa és un tipus de llenguatge posterior cronològicament i, per tant, una característica adventícia de la poesia, tal com demostra el fet que no es produís cap poema en prosa digne de ser recordat per la història.

Historiografia moderna, historicisme i històries del Cinc-cents

La història de la historiografia renaixentista i, amb ella, la consideració de la història literària del període, ha variat d'ençà dels anys seixanta, arran que diversos estudiosos hagin sostingut - amb diferents matisos i èmfasis - les tesis que la historiografia moderna hauria sorgit al segle XVI i que els principis de l'historicisme alemany del Set-cents haurien de fer-se remuntar a aquesta època.² A grans trets, el sentit del relativisme històric o de l'anacronisme, l'actitud crítica davant de les fonts de coneixement i una concepció més filosòfica i científica que no literària de la disciplina haurien caracteritzat aquesta nova consciència de la història, la qual s'hauria construït mitjançant la reflexió i la recerca d'historiadors del dret i de la cultura, de filòlegs i antiquaris i de teòrics de la història. Tocant al sentit del relativisme, s'ha sostingut que sobretot els juristes membres de l'anomenada escola del *mos gallicus* haurien contribuït a reconèixer el canvi històric com a regla del temps en entendre que els textos legals del passat podien no resultar vàlids per a situacions que no responguessin a les condicions a les quals els antics juristes havien pretès donar resposta. De manera anàloga, els filòlegs haurien consolidat el sentit de la diferència respecte del passat en remarcar que calia reconstruir el context de significació de les paraules i recuperar adequadament l'ambient social i mental de l'època en què s'escriuen els textos. Alhora, que proliferessin enciclopèdies i col·leccions de relíquies hauria fet més evident la distància cultural que separava els antiquaris de l'antiguitat.

Per altra banda, en emfassar la fiabilitat dels testimonis dels *primi auctores*, els estudiosos del dret haurien afavorit que els historiadors posessin més cura a l'hora de seleccionar i interpretar les proves i les fonts en què basaven les indagacions. Que la disciplina guanyés en sentit

² Ferguson [1948] i Simone [1966] ja havien advertit els aspectes moderns de la visió renaixentista del passat, però les tesis més agosarades i articulades apareixen amb els treballs de Pocock [1957], Franklin [1963], Gilmore [1963], Kelley [1964; 1970; 1991; 1996; 1999], Huppert [1966], Burke [1969], Spini [1970], Fryde [1974], Hay [1977].

crític hauria respost i alhora contribuït, per un costat, a la tendència a pensar la història com l'instrument per indagar causes i efectes, descobrir patrons causals i explicar les concatenacions d'accions, concepció que s'hauria reflectit en un estil narratiu que hauria subratllat la continuïtat. I per l'altre, a la tendència a secularitzar la història, a rebutjar creences, per exemple, sobre les vides de sants o sobre els orígens de les nacions, fonamentades en mites i llegendes, a bandejar que la intervenció divina fos la raó dels canvis i a explicar-los substituint les causes sobrenaturals i els motius personals per un repertori de forces intersubjectives que inclouria l'estructura social, l'estat d'opinió, l'esperit de l'època o factors econòmics. Així, per exemple, Giorgio Vasari, en explicar les vides dels més excel·lents pintors, arquitectes i escultors italians, assegura que els florentins són preeminents en l'art pictòrica per raons vinculades a l'aire de la ciutat.

Aquestes revisió de mètodes i reflexions sobre els problemes d'autenticitat i veracitat de fonts i testimonis s'haurien d'entendre en el marc d'una nova concepció de la disciplina, construïda sobretot per teòrics francesos del Cinc-cents com François Baudouin, Jean Bodin i Christophe Milieu que haurien començat a pensar la història més com una ciència social que no com un gènere literari o un registre enciclopèdic i a ocupar-se de qüestions de mètode per davant d'aspectes estilístics i retòrics. Reconceptualitzar la disciplina en aquests termes, al costat de la importància política que la història hauria adquirit en constituir un nou mitjà per expressar i promoure sentiments nacionals o patriòtics, hauria comportat que la història comencés a escalar posicions en la jerarquia dels sabers i fins que es vindiqués, en alguns casos, com el principi rector més adequat per organitzar el sistema de les ciències.

Sens dubte, aquest gir de la història de la historiografia va permetre superar antigues reticències a l'hora de detectar i tractar instàncies i modalitats del discurs històric renaixentista, alhora que va consolidar-ne la rellevància com a saber. Ara, no va passar gaire temps abans que diversos estudiosos comencessin a qüestionar que al segle XVI

s'hagués produït una revolució historiogràfica o una profunda ruptura amb les concepcions i els mètodes anteriors i que hagués tingut lloc en uns termes que obliguessin a fer remuntar els inicis de la historiografia moderna al Renaixement. Autors com Joseph Preston i Zachary Schiffman han plantejat que els nous principis i recursos de la disciplina que s'havien assenyalat haurien conviscut amb idees i pràctiques velles i que per això no podria mostrar-se una progressió clara de les maneres de pensar i escriure la història. Estudiosos de les teories renaixentistes de la imitació han argüït que el sentit del relativisme i anacronisme que caracteritza la indagació del passat que porten a terme molts humanistes mai no arriba a cristal·litzar en la consciència d'una discontinuïtat insalvable entre antics i moderns: entenen que aquesta alteritat tendeix a formular-se d'una manera poc explícita i que el canvi es descriu sovint com una variació que no afecta la substància de les entitats. Assumir amb totes les conseqüències la diferència històrica hauria qüestionat de soca-rel el sistema de creences en què es fonamenta la construcció de la idea mateixa del renaixement, alhora que desplegar una visió plenament relativista del passat hauria contradit les funcions i els valors didàctics i morals de la història. En suma, els canvis del pretès període rupturista s'haurien produït en un interval massa llarg, d'una manera massa gradual i permetent que s'hi acomodessin massa elements de continuïtat com perquè es pugui parlar d'una revolució historiogràfica.³

Més en concret, s'ha esgrimit també que s'hauria confós que a l'època augmentés el sentit del relativisme i que s'hi despleguessin tècniques de recerca modernes amb què ja llavors s'hi configurés la mentalitat historicista del Set-cents. Per desfer malentesos i demostrar que els historiadors renaixentistes no haurien interpretat el canvi històric de la manera que Friedrich Meinecke i els historicistes alemanys l'haurien definit al segle XVIII, Schiffman ha adduït justament les històries

³ Cfr. Preston [1977], Pigman [1979; 1980] Greene [1982], Quint [1985], Schiffman [1985; 1987; 1989; 1991].

d'institucions polítiques i arts que s'expliquen des dels orígens. Així, lluny d'assumir que les entitats només es comprenen històricament si s'observa com es desenvolupen segons les circumstàncies, estudiosos cinc-centistes del passat com François Hotman i Estienne Pasquier interpreten que la constitució, el parlament i la poesia dels francesos han canviat amb el temps perquè haurien anat desplegant-se d'acord amb un pla orientat des dels orígens a obtenir unes formes essencials predeterminades.

A l'obra *Francogallia*, publicada en llatí el 1573 i en francès un any després, Hotman descriu la forma originària de l'antiga constitució de França i argüeix que el consell que hauria vetllat perquè es respectés hauria funcionat durant diverses etapes fins assumir als segles XIV i XV la forma dels Estats Generals. D'aquesta manera, Hotman suggereix que quan Lluís XI desmantella els Estats Generals a finals del Quatre-cents, també subverteix l'antiga constitució i atia les disputes civils que tenen lloc al present. Així, la recerca d'Hotman hauria estat històrica, en fornir coneixements sobre l'antiga constitució, i alhora normativa, en presentar-la com la forma de govern més perfecta i posar-se al servei dels interessos dels hugonots, contraris al creixement de l'absolutisme reial.

També Pasquier a les *Recherches de la France* – publicades en diverses edicions augmentades des de 1560 – interpreta el passat del parlament d'acord amb la funció que exerceix al present i en localitza l'origen a les antigues assemblees gal·les, les quals ja haurien estat creades per contrarestar el poder monàrquic. Pel que fa a l'art literària, Pasquier assegura que els gals haurien estat els primers d'inventar la poesia rimada i en dissenya la història a fi de demostrar l'aptitud especial de què, de sempre, haurien disposat els francesos per compondre versos, tal com confirmarien les obres teòriques i de creació dels poetes de la *Pléiade*. En ambdós casos, Pasquier interpreta el passat de manera anacrònica i teleològica: una funció essencial i originària del parlament n'hauria determinat l'esdevenir, mentre que un tret distintiu i originari de la poesia hauria regit la manera en què l'art s'hauria desplegat en el temps.

Destaca Schiffman la importància del pensament taxonòmic en els reports de Pasquier: l'origen cronològic i el canvi temporal s'haurien organitzat també com un sistema de classificació de les institucions, costums, llengua i arts dels francesos que tindria com a *genus* allò gal, origen o causa material al qual Pasquier fa remuntar la història de cada entitat. En definitiva, Hotman i Pasquier no haurien donat compte del relativisme històric amb relats fonamentats en principis historicistes, sinó adoptant una visió teleològica d'arrels aristotèliques a bastament compartida pels historiadors renaixentistes.

Els relats dels orígens en la història de la historiografia literària

En efecte, a més de manejar concepcions cronològiques i alhora intemporals dels orígens i d'interpretar el canvi i la diferència de manera determinista i orgànica, també els relats italians dels orígens de la poesia i de les rimes toscanes tan aviat palesen com qüestionen l'actitud crítica amb les fonts i el biaix secularitzador que s'han atribuït a la historiografia cinc-centista. Així, tots els autors de tractats de poètica coincideixen en avisar que la qüestió dels orígens és molt controvertida perquè sobre les causes i els inventors de la poesia se'n coneixen diverses versions contradictòries. Alerten, així, de manera implícita, de les dificultats que planteja conèixer el passat, més encara el remot, de la cautela amb què s'han de tractar les fonts i dels interessos d'ordre divers que estan entrellats en la història.

Ara bé, en fer-se ressò de les versions, no pocs crítics enfilen en una mateixa seqüència narrativa explicacions i autoritats que donen compte de causes naturals – l'afició innata a imitar, el gust espontani per l'harmonia i el concert – i sobrenaturals – en forma de revelació o inspiració divina –, que especulen sobre els miracles humanitzadors i civilitzadors que poetes com Apol·lo, Orfeu i Amfíó haurien realitzat amb els primers versos i sobre la rudesia que per força haurient tingut les composicions dels primers homes del món – versos, d'uns i altres, mai sentits pels historiadors –, que assegurin primer que els grecs o els tracis

van inventar la poesia i poc després que els hebreus en componien des de segles abans, que consideren Dante el fundador de la poesia vulgar italiana i alhora admeten que de rimes en toscà se'n feien abans que l'Alighieri comencés a escriure'n.

Val a dir, però, que hi ha historiadors que distingeixen i fan prevaldre els testimonis i relats que consideren fidedignes respecte dels que titllen de fabulosos i que examinen i comparen els primers a fi de consensuar les causes i els fets certs de la poesia originària. Alhora, també es troben estudiosos del passat que no s'interessen només per les causes primeres i els inventors, sinó que despleguen hipòtesis en què addueixen factors polítics i socials – invasions, relacions comercials, successions i canvis en dinasties monàrquiques, períodes de guerra i de pau i prosperitat, mecenatge dels poetes, adaptació del discurs a nous públics – per explicar per què i com l'art literària hauria passat d'un poble a un altre, hauria començat a conrear-se en llengües vulgars o hauria atravesat edats de crisi i d'esplendor.

Que les històries literàries serveixen per construir discursos nacionalistes i patriòtics i per vindicar primàcies polítiques, artístiques i lingüístiques s'aprecia sobretot als relats que donen compte de l'origen i l'evolució de la poesia vernacle italiana. Per un costat, els historiadors – teòrics, comentaristes, biògrafs, lingüistes – tenen molt d'interès en remarcar els vincles territorials i culturals que la moderna literatura italiana tindria amb la dels antics, especialment amb la dels romans, a fi de persuadir que es tracta de l'única legítima hereva, d'entre les poesies vulgars, de la tradició clàssica. Per l'altre, són sobretot autors florentins de naixement o compromesos per qüestions professionals amb el govern i l'acadèmia de la ciutat els qui historien i geografien aquesta poesia italiana d'arrels romanes, i ho fan de manera que els poetes florentins i el dialecte toscà ocupin i dominin els orígens i els períodes en què l'art i la llengua haurien excel·lit.

El crític Francesco Patrizi és autor d'uns diàlegs sobre la història, publicats el 1560 i compilats al primer volum de l'antologia d'*artes*

historicae més important del segle, curada per Johannes Wolf i estampada a Basilea el 1579. Patrizi ha estat considerat un filòsof de la història modern i, en efecte, forma part dels estudiosos cinc-centistes que s'interessen més per les possibilitats epistemològiques i el rendiment polític de la disciplina, que no per l'estil amb què s'ha d'escriure. A més, convé tenir present que encapçala l'art poètica amb deu llibres dedicats a la història de la poesia des dels orígens fins al present i que, tot just començar el tractat, reclama que, com ha fet ell, els crítics permetin que la història literària guiï la indagació teòrica. Alhora, qüestiona l'autoritat de la poètica aristotèlica i dels que n'adopten els principis perquè, al seu parer, han pretès discernir la naturalesa de la poesia sense tenir en compte totes les formes en què s'hauria conreat, perquè haurien sobredimensionat la importància de la poesia dramàtica i haurien fet universals, contra les evidències que proveïria la història, trets – per exemple, la imitació d'accions humanes - que només haurien caracteritzat alguns gèneres.

Ara bé, la història que explica Patrizi, com la que Estienne Pasquier conta de les rimes franceses, s'articula mitjançant el desplegament predeterminat de les formes i funcions originàries i, per això, essencials de la poesia, fins abraçar en el temps tots els gèneres sagrats de la primera edat. Com Pasquier, Patrizi interpreta la història des del present, la diferència però, és que la poesia de revelació teològica que vol promoure com a paradigma teòric i model d'imitació ningú no la cultiva, al segle. D'aquí que, en la història que confegeix, la poesia només hagi progressat fins la plenitud durant una primera edat daurada: a partir de llavors, la poesia hauria començat a degenerar en substituir-s'hi i minoritzar-s'hi les antigues formes i funcions, fins tocar fons, no debades, amb la proliferació de tragèdies i comèdies. I, per fi, com en la història de la poesia francogal·la, també en la de Patrizi l'origen cronològic té un correlat material, una substància o *genus* de la poesia, la meravella, que vertebrava i alhora jerarquitzava el sistema literari en la mesura que el meravellós – repartit entre diverses instàncies de la comunicació

literària: la inspiració, la forma, l'efecte - té una presència plena en els primers gèneres sagrats, però va minvant i tornant-se defectuós en els gèneres posteriors.

En suma, Patrizi pren consciència del decalatge que separa la pràctica històrica de la teoria, assegura que cal repensar-ne les relacions i fer que les regles responguin al coneixement empíric de la poesia, però n'elabora una història finalista i normativa que es basa en una idea de la *prisca poësis*, més que no en el coneixement de les profecies i els himnes que l'haurien integrat, i que predica que només si es retorna als orígens es podrà recuperar la poesia més pura i perfecta.

S'hi concentren, emfassitzen i amplien, a la poètica patriziana, bona part dels principis i mètodes que regeixen la historiografia i les històries de la poesia que s'expliquen a Itàlia i a Europa durant el Renaixement: els que alguns crítics han adduït per justificar-ne la modernitat, o fins les arrels historicistes, i els que d'altres han esgrimit per fer evident que el sentit del relativisme, la consciència del canvi i altres condicions modernes de la història conviuen en tensió amb nocions, usos i contextos discursius - diguem-ne, amb Schiffman, tradicionals - que en determinen el sentit i limiten l'abast.

És, justament, quan s'emmarquen en aquestes tensions, més que no en un context de revolució historiogràfica, que es percep la rellevància que la història literària i, més precisament, els relats dels orígens de la poesia adquireixen en la poètica del Renaixement. Encara s'insisteix, però, per paradoxal que sembli, en negar-li a aquestes narracions, de manera implícita, l'estatut ple d'història. Quan s'hi para esment, per exemple, al volum dedicat al Renaixement de la *Cambridge History of Literary Criticism* de 1999 o a l'extensa monografia dedicada a les *Poétiques de la Renaissance*, publicada per la prestigiosa casa Droz el 2001, es fa de passada i en estudis que aborden la defensa de la poesia, les teories de la imitació, les relacions entre antics i moderns, entre la poètica

i la religió, la teologia i la cosmografia o entre la inspiració, el furor i l'art, mai entre la teoria de la literatura i la història de la poesia.⁴

Aquestes reticències dificulten que l'estudi de les poètiques pugui servir també per reescriure la història de la història literària i perduren, justament, perquè se segueix pensant i explicant aquesta història "cap endavant", en termes anacrònics, privilegiant la concepció moderna i utilitzant-la com el paràmetre per avaluar – i restringir - la diguem-ne historicitat dels discursos. Passava amb la història de Getto i així ho palesen els treballs de Preston i Schiffman que revisen les tesis d'estudiosos com Kelley, Huppert o Fryde, en advertir que als relats i teories dels segles XV i XVI s'haurien buscat sobretot les idees i els mètodes que prefiguressin la concepció i les pràctiques futures, modernes, de la història. Llavors, en benefici del canvi i de la revolució, sempre més atractius per l'historiador, s'haurien negligit els elements d'estabilitat i continuïtat que indicarien les connexions d'aquests discursos amb les maneres de pensar i fer la història del present i del passat.

Ara, si bé s'ha alertat que aquests estudis fan dependre la condició d'història i la rellevància de les històries del Cinc-cents de les semblances que mostren amb la concepció moderna o historicista de la disciplina, també autors com Schiffman segueixen resistint-se, val a dir que d'una manera molt més lleu, a considerar història a dreta llei els relats cinc-centistes sobre els orígens i progressos de ciutats, institucions i arts perquè es conceben i dissenyen de manera essencialista, taxonòmica, anacrònica i teleològica, amb voluntat de normativitzar el present, de jerarquitzar els canvis i les diferències o de prescriure models. Entenc que cal assumir sense embuts que la història i la història literària també ha estat plenament històrica en *totes* les condicions en què s'ha escrit i utilitzat al Renaixement, que algunes d'aquestes condicions

⁴ Editada, la primera, per Norton [1999] i dirigida, la segona, per Galland-Hallyn i Hallyn [2001].

coincidiran amb les de les nocions i usos moderns, però que les altres no seran per això ni menys històriques ni menys rellevants per a la història de la història literària, ni faran menys apropiat plantejar que els relats sobre els orígens de la poesia configuren una modalitat d'historiografia literària, ni menys operatiu examinar-los per explicar les formes i funcions de la història literària en la poètica del Renaixement.

1. ELS ORÍGENS DE LA POESIA. HISTÒRIES I TEORIES

Giovanni Antonio Viperano comença el tractat *De poetica libri tres* amb una lloança de la poesia i una explicació dels seus orígens: després de reportar opinions diverses i contradictòries sobre les persones i els pobles que van inventar la poesia i sobre els temps i les raons que la van veure néixer, el crític es fa ressò del que Plini el Vell, l'autor de la *Història Natural*, ja havia sentenciat molts segles abans sobre la qüestió dels orígens de la poesia, a saber, que mai no se'n treuria l'entrellat.¹ Com Viperano, altres teòrics italians del Cinc-cents adverteixen, per autoritat interposada o en nom propi, que a l'hora d'indagar els inicis de l'art poètica només s'hi valen conjectures, la mateixa conclusió a la que menen una altra bona part de crítics, els que sembla que no gosin fer llum en la controvèrsia i es limiten a enfilars les dispars versions de què disposen sobre les causes i els descobridors de la poesia. Si això és així i de veritat no és possible conèixer-ne l'origen, cal preguntar-se per què, llavors, els crítics mostren tant d'interès en aquest punt, per què se n'ocupen, encara que alguns despatxin la qüestió amb un parell de paràgrafs, d'una manera tan recurrent en les principals arts poètiques del segle i en tota mena de tractats, lliçons, discursos i diàlegs sobre la literatura, cal preguntar-se, en suma, què hi ha en joc en els orígens de la poesia i què mou els teòrics a voler escriure'n la història.

Si els crítics volen saber com va néixer la poesia, qui la va inventar, quan i per què i com era als primers temps, si volen fer-se partícips d'aquesta modalitat específica d'historiografia literària, la que explica la història de la poesia *des dels orígens*, és sobretot perquè entenen

¹ Viperano, 1579, *De poetica libri tres*, I, 11. Viperano explica que Plini qualifica la dels orígens de la poesia de “magna quaestione”, poc més endavant, però, el crític abunda en el problema i precisa que els estudiosos que es dediquen a investigar aquest tema “nihil pro certo habent”.

que conèixer la naturalesa de les seves manifestacions primigènies és cabdal per discernir l'essència de la poesia i establir, així, un model o un horitzó de perfecció que serveixi per orientar i avaluar la creació literària. Per tant, la indagació històrica se subordina als objectius principals de la poètica i a la ideologia antiquària en què recolza.

Ara bé, els teòrics no són els primers estudiosos que aborden la qüestió: ben altrament, de l'aparició de la poesia, dels seus descobridors i dels autors que als inicis de l'art van inventar-ne les diverses espècies i formes mètriques, de com van evolucionar i de qui i com va innovar-les no se n'ha deixat mai de parlar. Algunes dades, idees i fins esbossos de narracions sobre els orígens s'han anat repetint i difonent des de l'antiguitat, sovint en contextos discursius i amb finalitats i interessos que s'allunyen poc o molt dels de la poètica. Llavors, passa amb això que els crítics no poden fer servir o escriure la història dels orígens que més convindria als seus interessos com a teòrics, ni prescindir de l'autoritat d'un saber que ve de lluny i que s'ha anat consolidant des de diversos fronts discursius. D'aquesta manera, quan els teòrics manllevem dades i es fan ressò d'arguments sobre l'origen i els primers temps de la poesia, arrossegueu també intencions, premisses i biaixos inherents a les tradicions de pensament i a les fonts autoritzades que fan servir, i no poden sinó incorporar-los a les històries que escriuen mitjançant els gèneres de la crítica. Per tant, els usos teòrics dels orígens de la poesia han de subordinar-se també a les condicions que imposen les disciplines, els gèneres i els interessos que, abans i d'una manera més sostinguda que la poètica, han examinat, escrit, valorat i, en suma, dominat la història dels orígens.

1. L'ORIGEN *EN DEFENSA* DE LA POESIA.

La ciència divina de la poesia i els humanistes italians del Tres-cents

Dels orígens se n'han ocupat molt sovint tota mena d'escriptors compromesos en demostrar que la poesia no és una activitat d'efectes

perniciosos per la moral, ni fútil tocant a la recerca de la veritat. Els elogis i les defenses de les virtuts de la poesia es barregen i fan un tot amb els arguments que s'esgrimeixen per persuadir de la superioritat de la poesia respecte de la filosofia, de la història, de l'oratória i d'altres arts i amb les interpretacions que pretenen fer compatible la poesia antiga pagana amb la doctrina cristiana, sigui mitjançant lectures al·legòriques que descobreixen missatges profètics de la posterior Veritat Revelada en obres d'autors grecs i romans, sigui a través de lectures que fan emergir els paral·lelismes de la literatura clàssica amb les Escriptures.

En aquestes controvèrsies hi té un paper molt rellevant la idea que la poesia és una ciència divina i que els primers poetes, tal com assenyala Aristòtil a la *Metafísica*, van ser també teòlegs perquè van exercir la funció de reflexionar sobre els déus.² Aquesta poètica teològica arriba fins a la teoria literària del Renaixement a través d'humanistes italians dels segles XIV i XV que, al seu torn, se la fan seva a partir d'autors clàssics, com Plató, Aristòtil, Ciceró, Varró, transmesos a les enciclopèdies medievals pels gramàtics de l'antiguitat tardana i per comentaristes i autors cristians com Sant Tomàs, Sant Agustí, Sant Jeroni i Sant Isidor.

Entre 1309 i 1316, l'humanista italià Albertino Mussato elabora diversos escrits en els quals raona que la condició divina de la poesia s'explica perquè prové del cel, del costat mateix de Déu, i perquè és la disciplina que forneix el coneixement dels fenòmens divins i celestials. Segons Mussato, des dels inicis dels temps, la Providència divina hauria fet servir els poetes per revelar d'una manera obscura algunes veritats que només després haurien resultat evidents: això vol dir que els antics poetes pagans, almenys els més destacats, també haurien rebut la inspiració de Déu i per tant haurien de ser considerats profetes cristians, precursors dels poetes i teòlegs de la Bíblia. Fra Giovannino de Màntua qüestiona de soca-rel els arguments de Mussato. D'entrada, considera

² Aristòtil, *Metafísica*, I, 3, 983b 28-30.

que els primers poetes, els grecs Orfeu, Museu i Linus, no van poder transmetre la vertadera teologia perquè només van conèixer déus falsos. Entén, per això, que no es pot sostenir que rebessin la poesia de mans de Déu, i argüeix que els primers autors grecs haurien *inventat* la poesia, igual que la resta d'arts. I per acabar de refutar les opinions de Mussato, Fra Giovannino assegura que tampoc no pot argüir-se que coneguessin la Veritat Revelada perquè en temps dels primers poetes la teologia ja feia molt de temps que existia perquè Déu l'havia transmès a Adam o a Enoc.³

També Petrarca, en una de les *Epístoles Familiars*, considera que la teologia i la poesia tenen molts punts en comú, però a l'hora de raonar aquesta opinió matisa els plantejaments amb què Mussato buscava fusionar l'antiga poesia pagana i les Escripures en una història i una poètica sacra comunes. De fet, argumenta Petrarca, es pot interpretar que la teologia és la poesia que té Déu per objecte, de la qual cosa en són un exemple evident les Escripures, plenes d'expressions figurades, de metàfores i d'al·legories.⁴ L'aretí vol que s'entengui en aquest mateix

³ Cf. Witt [1977], al qual segueixo de prop per exposar les idees sobre la poètica teològica d'humanistes italians del Tres-cents que atenyen d'una manera o altra la qüestió dels orígens; vid. Curtius [1999 [1948]: 305-323], Galland-Hallyn i Hallyn [2001: 219 i ss.]. Explica Curtius que Fra Giovannino podia haver tret del comentari que Sant Tomàs fa de la *Metafísica* d'Aristòtil la idea que la poesia és una ciència terrenal i la referència al nom i a la cronologia dels tres primers poetes, manlevats per Sant Tomàs, al seu torn, del *De civitate Dei* de Sant Agustí, obra en la qual l'autor també reporta que Varró va distingir entre tres tipus de teologia, la mítica, la natural i la política, i que va assignar la primera als poetes. L'autor romà Marc Varró (116-27 aC) va escriure diverses obres erudites: *Antiquitatum libri XXI*, *Disciplinarum libri IX*, i vint-i-cinc llibres *De Lingua Latina*. També Lactanci assenyala a *De ira Dei*, XI, 8 que els més antics escriptors grecs s'anomenaven teòlegs i a les *Etimologies*, VIII, 7, Isidor resumeix totes aquestes autoritats.

⁴ Petrarca, *Fam.*, X, IV, 1: “[...] theologie quidem minime adversa poetica est. Miraris? Parum abest quin dicam theologiam poeticam esse de Deo: Cristum modo leonem modo agnum modo vermem dici, quid nisi poeticum est? mille talia in Scripturis Sacris invenies que persequi longum est. Quid vero aliud parabole Salvatoris in Evangelio

sentit Aristòtil quan afirma que els primers teòlegs foren els poetes i per això narra una història *ad hoc* de l'origen de la poesia, això és, una història que remarca que la poesia fou, als inicis, el llenguatge de la teologia.

Per Petrarca, els primers poetes haurien conegut els misteris de la divinitat no pas mitjançant revelacions, sinó gràcies a l'observació de les coses, que els hauria portat a discernir que una mena d'ens superior regia l'univers.⁵ Aquesta primera consciència de la divinitat hauria endegat una cadena d'esdeveniments que hauria culminat amb la invenció de la poesia. Explica Petrarca que, d'entrada, en intuir que la divinitat podia visitar la terra, els primers homes van decidir construir temples perquè s'hi allotgés; alhora, van instituir que els sacrificis serien la manera de retre-li honors i van convenir que els més intel·ligents es convertissin en sacerdots i oficiessin aquests sacrificis. Van considerar també que a les cerimònies calia que es fessin discursos per lloar i mostrar les meravelles de la divinitat, per fer-li pregàries i expressar-li desitjos, i finalment van estimar que seria apropiat que la manera de dirigir-se a la divinitat fos una parla refinada, per la qual cosa van encomanar als sacerdots que la inventessin.⁶ Després d'assegurar que l'autoritat de Marc Varró, Suetoni i

sonant, nisi sermonem a sensibus alienum sive, ut uno verbo exprimam, alieniloquium, quam allegoriam usitatiore vocabulo nuncupamus? Atqui ex huiusce sermonis genere poetica omnis intexta est. Sed subiectum aliud”.

⁵ Aquesta interpretació es desprèn de la tesi que defensa el portaveu de la teologia estoica al *De natura deorum* de Ciceró i que fou cooptada pel Cristianisme (sobretot per Lactanci) per a fonamentar-hi la *theologia naturalis* tal com la concebien els cristians, és a dir, com una ratificació *pro domo sua* de l'existència d'una divinitat rectora i provident. D'acord amb aquesta teologia, l'home seria l'únic animal amb una innata consciència de Déu.

⁶ Petrarca, *Fam.*, X, 4, 281 i 283: “Quesitum enim est unde poete nomen descendat, et quanquam varia ferantur, illa tamen clarior sententia est, quia cum olim rudes homines, sed noscendi veri precipueque vestigande divinitatis studio – quod naturaliter inest homini – flagrantes, cogitare cepissent esse superiorem aliquam potestatem per quam mortalia regerentur, dignum rati sunt illam omni plusquam humano obsequio et cultu augustiore venerari. Itaque et edes amplissimas meditati sunt, que templa dixerunt, et ministros sanctos, quos sacerdotes dici placuit, et magnificas statuas et vasa aurea et

Isidor garanteix la validesa d'aquesta història, Petrarca recupera les Escriptures ara per fer veure al seu interlocutor que fer servir la poesia per parlar de o amb Déu no és una frivolidat ni tampoc un recurs emprat només per les religions falses. Ho demostra el fet que Pares de l'Antic Testament com Moisès, Job, David, Salomó i Jeremies expressin versos heroics i d'altres classes per transmetre els seus missatges, de la mateixa manera que s'haurien servit del metre autors del Nou Testament i Pares doctrinals com Ambrosi, Agustí i Jeroni.⁷

En contrast amb l'explicació de Mussato, que vinculava la condició divina de la poesia amb la donació per part de Déu i amb la revelació – o inspiració – de la Veritat als poetes, Petrarca dóna compte del caràcter diví de la poesia prenent distància tant del mite com dels aspectes més conflictius que implica el tema: la relació de les religions paganes amb Déu i, d'aquí, la veritat i el valor que poguessin tenir

marmoreas mensas et purpureos amictus; ac ne mutus honos fieret, visum est et verbis altisonis divinitatem placare et procul ab omni plebeio ac publico loquendi stilo sacras superis inferre blanditias, numeris insuper adhibitibus quibus et amenitas inesset et tedia pellerentur. Id sane non vulgari forma sed artificiosa quadam et exquisita et nova fieri oportuit, que quoniam greco sermone “poetes” dicta est, eos quoque qui hac utebantur, poetas dixerunt”. A continuació, Petrarca reporta els testimonis que donen fe de la certesa d'aquesta història: Marcus Varró, Suetoni i Isidor, el qual a l'entrada “De poetis”, a *Etymologiarum*, VIII, 7, cita el passatge de l'obra *De poetis* de Suetoni sobre l'origen del nom que es dóna als poetes que el mateix Petrarca resumeix al final del fragment citat: el terme prové de “poema”, la forma d'expressar-se que antigament, als inicis del culte als déus, va considerar-se apropiada per venerar-los i lloar-los. Els que es dedicaven a conrear aquest llenguatge august, fet amb paraules més resplendents i amb ritmes més agradables que la parla quotidiana, van rebre el nom de “poetes”.

⁷ Petrarca, *Fam.*, X, IV, 283: “Sed occurreris et: “Possum” dices, “sancto saltem doctori credere, [es refereix a Sant Isidor] tamen rigori meo carminis tui dulcedo non convenit”. Noli hoc, frater, opinari: et Veteris Testamenti Patres heroyco atque aliis carminum generibus usi sunt: Moyses Job David Salomon Ieremias [...] Novi autem Testamenti duces, Ambrosium Augustinum Ieronimum, carminibus ac rithmis usos ostendere non operosus labor est, ut Prudentium Prosperum atque Sedulium et ceteros pretermittam, quorum soluta oratione nichil omnino, metrica vero passim cernuntur opuscula”.

aquestes doctrines i poesies per a la civilització cristiana. Els arguments que Petrarca addueix per explicar que la poesia és una ciència divina o una teologia prenen forma de narració, un relat que esdevé història perquè traeix un procés que vincula d'una manera molt estreta, amb causes i efectes, la institució de la religió amb la invenció de la poesia. Alhora, el relat assigna als primers poetes-teòlegs un sentit, una posició i una funció en aquesta història, que s'humanitza i guanya en versemblança i en capacitat de persuasió.

Convé remarcar que Petrarca substitueix la revelació de la Veritat per la descoberta del *sentit* de la divinitat, d'un principi rector de l'univers que comporta que es descobreixi la religió, la qual, al seu torn, estimula que s'inventi un llenguatge apropiat a la naturalesa del seu objecte. La teologia pot entendre's llavors com una poesia, això és, com una manera d'expressar aquest sentit de la divinitat, interpretació que permet afirmar que els primers poetes eren teòlegs tant si hom es refereix als antics autors grecs pagans, com als poetes hebreus de la Bíblia, sense que per això s'hagi d'entendre que, tocant al coneixement de la Veritat, uns i altres siguin iguals.

Al capítol vuitè del catorzè llibre de *La Genealogia dels déus dels pagans*, apareguda el 1365, Boccaccio explica en quina part del món va resplendir per primera vegada la poesia.⁸ S'hi fa ressò de la història que conta Petrarca, però la integra al report amb alguns canvis significatius.

⁸ Al capítol V del llibre XIV Boccaccio comença la defensa de la poesia fent-se ressò de les acusacions que "els falsos filòsofs" imputen als poetes; al capítol VI afirma que la poesia té el principi en Déu, com la resta de disciplines, perquè en ell rau l'origen de tota la saviesa i assegura que si els sofistes que blasmen la poesia en coneguessin la naturalesa, s'adonarien de com n'estan d'equivocats de considerar-la una activitat fútil. Per això dedica el capítol VII a explicar "Què és la poesia, d'on rep el nom i quin és el seu ofici", i el VIII a reportar "En quina part del món va resplendir per primera vegada la poesia". Als capítols XXI i XXII del *Trattatello in laude di Dante*, del qual Boccaccio en féu tres redaccions entre 1355 i 1370, l'autor hi encadena una explicació sobre els orígens i una defensa de la poesia més succintes, però d'arguments molt semblants als de la *Genealogia*.

D'entrada, Boccaccio dóna per fet que el seu mestre entenia que els primers homes que van descobrir la divinitat i que van inventar la religió i, amb ella, la poesia eren grecs. Això li permet afegir al final de la narració de Petrarca que, quan els sacerdots van rebre l'ordre de trobar una manera de parlar ajustada a la grandesa de Déu i apropiada per fer sacrificis, alguns d'ells, entre els quals es creu que hi hagué Museu, Linus i Orfeu, excitats per una mena d'inspiració divina de la ment, haurien ideat un llenguatge regulat amb mesures i temps. D'aquesta manera, els sacerdots haurien inventat els primers versos, sota els quals haurien amagat amb al·legories els excelsos misteris de la divinitat, i s'haurien convertit així en els primers poetes.⁹ Rebieu aquest nom, afegeix Boccaccio, de l'efecte que produïa aquest artifici, anomenat en grec *poesim* o *poetes*, termes que en llatí signifiquen "locució exquisida". L'humanista florentí admet que no manquen raons per atribuir als grecs la invenció de la poesia: l'etimologia del mot, l'autoritat de Petrarca i d'altres mestres o la dificultat de creure, com volen alguns estudiosos, que la poesia nasqués entre pobles tan bàrbars i incivilitzats com els babilonis o els assiris. Tanmateix, conclou que la poesia no pot tenir aquests orígens i que la història ha d'haver estat una altra.

És important fixar-se en el fet que Boccaccio, per un costat, remarca la idea que la poesia és una manera elevada de parlar i que, amb això, segueix el dictat de Petrarca. Per l'altre costat, però, quan explica com Orfeu, Museu i Linus van idear el llenguatge refinat dels versos,

⁹ Cito la *Genealogia* de l'edició del llibre XIV de Ricci [1965: 894-1061]. Boccaccio, *Gen. Deor. Gen.*, XIV, VIII, 950 i 952: "Et quoniam apparet incongruum, non aliter quam si cum villico, aut servulo, seu contubernali amico loquereris, divinitatem alloqui, voluere prudentiores ut exquisitus loquendi modus inveniretur, quem excogitandum sacerdotibus commisere. Ex quibus aliqui, pauci tamen (quos inter fuisse creduntur Museus, Lynus, et Orpheus), quadam divine mentis instigatione commoti, carmina peregrina mensuris et temporibus regulata finxere, et in dei laudem invenere. In quibus, ut amplioris essent autoritatis, sub verborum cortice excelsa divinorum misteria posuere, volentes ob hoc ne talium veneranda maiestas ob nimiam vulgi notitiam in contemptus precipitium efferretur".

reintrodueix el concepte d'inspiració divina en el relat del naixement de la poesia i estableix que els primers poetes el feien servir per amagar-hi els misteris de la divinitat. Petrarca havia bandejat aquestes idees perquè provocaven conflictes amb la doctrina religiosa. Al costat d'això, havia subratllat que la poesia és una teologia sobretot en un sentit formal i que era així com calia entendre-la també en termes històrics, quan Aristòtil explica que els primers poetes eren teòlegs o quan es diu que, en l'antiguitat, els romans anomenaven els poetes *vates*.¹⁰ Boccaccio, en canvi, procura no desaprofitar el rendiment que ofereix la idea que la poesia és una facultat que, almenys en part, prové en forma d'inspiració *ex sinu Dei*.¹¹

Ara bé, per poder utilitzar-lo en benefici de tota la poesia, inclosa la pagana, l'humanista florentí ha d'interpretar el concepte d'inspiració divina de manera que no entri en conflicte amb la religió cristiana. Això fa que distingeixi entre el furor diví sobrenatural que afecta els poetes i profetes de la fe vertadera, els quals escriurien versos al dictat de l'Esperit Sant, i la força o energia innata però *quasi* o *com* divina que s'apoderaria dels autors de més talent, fossin de la religió que fossin.¹²

¹⁰ Pel que fa a la reinterpretació de la condició de profetes i teòlegs dels primers poetes pagans, Petrarca pren exemple de Sant Isidor, el qual exposa etimologies del terme *vates*, emprat en llatí per referir-se als poetes, que plantegen la possibilitat que provinguin de significats relacionats no tant amb una peculiar inspiració, força o mena de bogeria induïda per la divinitat, ni tampoc amb el camp semàntic del vaticini i de la profecia, com amb l'ofici de trenar versos, "a viendis carminibus". Boccaccio, en canvi, optarà per l'etimologia que remet *vates* a "vi mentis", que també recull Isidor fent-se ressò de Varró, i que posa en relació el furor diví, el poeta i el profeta. Vid. infra nota 13. Sobre la teoria de l'entusiasme de Boccaccio, vid. Galland-Hallyn i Hallyn [2001: 114-7].

¹¹ A l'entendre de Boccaccio, els talents més admirables sorgeixen quan el fervor es conjumina amb el saber adquirit mitjançant l'estudi de les regles de la poètica, de la gramàtica, de la retòrica i de les arts liberals morals i naturals. Cf. *Gen. Deor. Gen.*, XIV, VII, 940 i 942.

¹² L'autoritat de Ciceró, *Pro Archia Poeta*, VIII, 18, avala aquesta manera d'entendre el furor diví com un talent innat del poeta i, per això, humà al capdavant. El passatge sol citar-se en les defenses de la poesia sobretot per demostrar que és superior a la resta

Les diferències no atenyen només la naturalesa de cada furor, sinó també la història de cadascun: el que de veritat ve de Déu ha de ser anterior en el temps perquè és el que va inspirar els versos que els sacerdots i profetes del primer poble, els hebreus, van fer servir per transmetre els autèntics misteris divins. Així, Boccaccio ha de rebutjar la part de la història de Petrarca que atribueix el descobriment de la poesia als grecs, perquè ha de descartar la possibilitat que els seus sublims efectes poguessin haver estat infosos *per primera vegada* en autors pagans com Museu, Linus i Orfeu, a no ser, aclareix, que com sostenen alguns Museu i Moisès haguessin estat la mateixa persona.¹³ La raó que addueix Boccaccio coincideix amb la principal objecció que Fra Giovannino feia a Mussato: per més antics que fossin aquests poetes, de cap manera no podien haver escrit empesos per i plens de l'Esperit Sant, ni haver conegut els autèntics misteris divins. Conclou Boccaccio que els poetes pagans, excitats per una energia mental extraordinària, haurien escrit versos sobre els falsos déus *seguint les pejjades* de profetes vertaders com Moisès, el qual hauria compost la major part del *Pentateuc* en versos

d'arts i ciències perquè Ciceró hi argumenta que, mentre que els que dominen altres disciplines n'han d'aprendre la doctrina, les regles i l'art, el poeta no necessita saber de principis perquè actua mogut per la força de la ment i inspirat per una mena de buf quasi diví. No és debades que Boccaccio citi el passatge en el capítol anterior al dedicat a la invenció de la poesia, cf. *Gen. Deor. Gen.*, XIV, VII, 944 i 946. Com es veurà més endavant, l'autoritat de Ciceró en aquest punt, quasi bé sempre acompanyant la de Plató, s'esgrimeix també sovint en el debat teòric i històric sobre si la poesia és, en origen, en essència o en les seves millors manifestacions, el resultat del furor o de la meditació.

¹³ Boccaccio, *Gen. Deor. Gen.*, XIV, VIII, 954: "Ego autem quantumcunque Aristoteles dicat, ratione forsan superiori tractus, poetas primos fuisse theologos, existimans eos Grecos intellexisse, (quod aliquale adminiculum opinioni Leontii videtur afferre) non credam huius poesis sublimes effectus, sinamus in belua illa Nembroth, sed nec in Museo, seu Lyno, vel Orpheo quantumcunque vetustissimis poetis (nisi, ut arbitrantur aliqui, Museus et Moyses unus et idem sint) primo infusos". Sobre Leonci, vid. infra.

heroics dictats per Déu.¹⁴ Aquesta narració situa la poesia pagana per darrera i per sota de la bíblica, però, al capdavant, serveix també per establir que la primera deriva de la segona, que hi té elements en comú: Petrarca remarcava els lligams formals, Boccaccio subratlla que ambdues literatures són resultat, per vies diferents, de la inspiració divina.¹⁵

Cal parar esment en els nous raonaments que Boccaccio introdueix al debat sobre la condició divina de la poesia perquè orienten la discussió sobre els orígens cap el terreny de la història amb arguments i autoritats que s'aniran repetint fins a les últimes arts poètiques del segle

¹⁴ Boccaccio, *Gen. Deor. Gen.*, XIV, VIII, 956: “[...] quin imo in sacratissimis et Deo dicatis prophetis, cum legamus Moysen, hoc percitum, ut reor, ut desiderio, Pentatheuci partem maximam non soluto stilo, sed heroico scripsisse carmine, Spiritu Sancto dictante. Et sic alios non nullos equo modo magnalia Dei sub metrico velamine licteralli, quod poeticum nuncupamus, finxisse. Quorum ego, nec forsans insipide, reor poetas gentiles in componendis poematibus secutos vestigia; verum ubi divini homines Sancto pleni Spiritu, eo inpellente, scripsere, sic et alii vi mentis, unde *vates* dicti, hoc urgente fervore, sua poemata condidere”.

¹⁵ Tateo [1960: 74-75] examina les estratègies d'interpretació de les autoritats antigues amb què Boccaccio procura fer compatibles la condició teològica i la inspiració divina de la poesia pagana amb la poètica cristiana: es tracta, diu, d'eliminar del terme “teologia” el sentit més específicament religiós, de buidar-lo del significat cristià per a poder reutilitzar-lo amb el sentit de recerca – no revelació – de la veritat més profunda del món. Segons Tateo, els problemes relatius a la noció de fervor diví són menors perquè el terme, quan Boccaccio ha d'abordar-lo, ja arrossega l'equívoca funció de designar alhora una misteriosa influència sobrenatural i un impuls natural i humà. Ringler [1941] explica que la teoria de la inspiració o de la bogeria divina és anterior a la teoria del talent natural, que no va aparèixer fins el segle V aC, i que van mantenir-se separades durant els primers temps clàssics: Aristòtil, a la *Poètica*, XVII, 1455a, les combina, però distingeix les obres producte de la natura de les que resulten de la *mania* i aclareix que es troben per separat en poetes de classes diferents. En canvi, Horaci a l'*Ars poetica*, vv. 294-98, ja combina la inspiració sobrenatural i el talent innat sense distincions ni matisos: es tracta d'un procés d'amalgama que ja s'observa, justament, al *Pro Archia Poeta* de Ciceró, als escolis d'Horaci del PseudoAcro (de començaments del s.III) i que, com s'ha vist, desemboca en la crítica literària renaixentista que fa servir aquestes autoritats antigues. Sobre la manera de concebre la inspiració en la tradició llatina, vid. Galland-Hallyn i Hallyn [2001: 112-4].

XVI. Fra Giovannino negava que la poesia pagana pogués ser considerada una ciència divina i adduïa que els hebreus havien rebut la teologia molt abans que els grecs haguessin inventat la poesia, fet que no posava en dubte. Boccaccio, en canvi, assumeix que la primera poesia va ser la que Déu va revelar als seus profetes, de manera que entén que no només és fals que els autors de l'antiga Grècia transmetessin els misteris divins – ni tan sols sense saber-ho, com volia Mussato –, sinó que tampoc no pot ser cert que inventessin la poesia. En aquest punt, la poètica teològica s'encreua amb la indagació històrica que busca discernir a quina nació li escau el mèrit i l'honor d'haver rebut, descobert o inventat la poesia per primera vegada.

Boccaccio es fa ressò de diverses versions: si s'ha de fer cas d'una, caldrà acceptar que la poesia va aparèixer abans entre els grecs que entre els hebreus, si se'n prefereix una altra, es convindrà que els caldeus van descobrir-la abans que els grecs, si es vol creure una tercera, s'admetrà que Moisès va ser mestre de poesia abans que babilonis i grecs. Ara bé, aclareix Boccaccio, les versions són massa discordants i cap no recolza en testimonis dels autors antics prou fiables com per decidir-se a creure'n una o altra. Per un costat, es fa difícil admetre que una art tan sublim hagi pogut tenir origen entre pobles bàrbars i idòlatres, per l'altre, tot és confusió tocant als noms dels primers poetes, als períodes i als regnats en què “floriren”: perquè sembla, per exemple, que va haver-hi diversos Museus i Orfeus en èpoques successives i regions properes.¹⁶

¹⁶ Boccaccio es debat entre les versions que li han transmès dos dels seus mestres: el calabrès Leonci Pilat, partidari de la primacia grega, i Paulo Perusino, de l'opinió que van ser els hebreus els que van rebre o inventar la poesia. Leonci Pilat va ser el professor de grec de Boccaccio: es considera que va tenir molt a veure amb què l'humanista florentí decidís afegir els dos últims llibres – XIV i XV – de la *Genealogia* cap a l'any 1363, i que el calabrès va prendre part activa en la revisió de l'obra, la qual s'allargà fins que Boccaccio va morir el 1375. Paulo Perusino va ser mestre del poeta a la cort de Robert d'Anjou, a Nàpols, durant els anys 1330-40.

Boccaccio, *Gen. Deor. Gen.*, XIV, VIII, 954: “Cum igitur inter se sic discordantes sint, nec ullum satis validum testimonium ex antiquis autoribus ad roborandas opiniones

Com ja s'ha vist abans, Boccaccio atorga la primacia per antiguitat als homes plens de l'Esperit Sant, això és, a poetes del poble hebreu com Moisès, i assegura que els autors pagans no van fer sinó imitar-los. Però no pot basar aquesta decisió en un criteri històric, sinó en la convicció que la poesia és una art d'origen diví que per força va haver de ser regalada al principi dels temps als seguidors del Déu vertader.

En qualsevol cas, el que m'interessa destacar és que en la defensa de la poesia que porta a terme Boccaccio conflueixen vells i nous interessos, arguments i problemes. D'entrada, el florentí entén que per defensar amb eficàcia la poesia, cal conèixer-ne la naturalesa, i que una de les vies per fer-ho és examinar-ne els orígens. Ultra això, es fa necessari aclarir el sentit i l'abast de la condició divina de la poesia per poder seguir reivindicant-ne les virtuts: per això convé reinterpretar la noció d'inspiració divina i distingir-ne i jerarquitzar-ne les modalitats. I, per últim, cal també destriar la poesia celestial de la tradició literària pagana i escriure'n una nova història que, des dels orígens, sancioni la primacia judeocristiana de l'art.¹⁷ Cap a finals del segle XIV, se suma a aquesta

suas inducant, non satis certum habeo cui fides prestanda sit. Apparet tamen ex temporibus descriptis, si Leontio credendum sit, apud Grecos prius quam apud Hebreos, etsi Veneto, apud Caldeos prius quam apud Graecos comparuisse poesim. Si vero Paulo fidem prestare velimus, sequetur Moysen primo quam Babilonios aut Grecos eiusdem fuisse magistrum". El venecià a qui fa referència Boccaccio és Paolino da Venezia, bisbe de Pozzuoli, al qual, en començar el capítol, ha qualificat d'"hystoriarum investigator permaximus". D'ell reporta la versió que atribueix la invenció de la poesia als babilonis, en temps de Nembrot o Nemrod, molt abans que existís Moisès.

¹⁷ Tateo [1960: 107-115] analitza les raons de Boccaccio per decantar-se per atribuir l'origen al poble hebreu i conclou que, a l'entendre de l'humanista florentí, la superioritat de la poesia bíblica no rau en el fet de contenir la veritat divina, sinó que recolzaria en la prioritat cronològica i en el fet que constituís el model d'"exquisita locutio" que després haurien imitat els poetes pagans. En qualsevol cas, Boccaccio consolida una versió de la història, aquella que situa els versos de les Escriptures a l'origen, i aquesta versió, potser no llavors, però sens dubte més endavant, com es veurà, servirà per vindicar la poesia hebrea com el model més perfecte.

empresa l'humanista italià Coluccio Salutati, el qual escriu sobre les relacions de la poesia amb la teologia, sobre la inspiració divina i sobre els primers autors a l'obra *De laboribus Herculis* i més tard en correspondència privada.¹⁸

Amb el pas del temps, Salutati canvia de parer respecte d'aquestes qüestions: a grans trets, es pot afirmar que, d'entrada, coincideix amb Albertino Mussato i intenta explicar la condició divina de la poesia i legitimar la literatura pagana adduint que alguns autors, Virgili, per exemple, van expressar veritats cristianes sota la influència de la inspiració divina. Més endavant, però, sembla fer-se seus els raonaments de Petrarca i Boccaccio i distingeix la poesia revelada per Déu a les Escripures d'una art i d'un gruix de composicions que, al marge de la veritat dels seus continguts religiosos, haurien servit, en un principi, per a l'especulació teològica dels antics. Salutati revisa la història dels orígens d'acord amb aquest canvi d'opinió: així, al *De laboribus Herculis* considera que el primer poeta va ser Enoc, nét d'Adam, nascut l'any 235 després de la Creació, però no vindica la primacia de la poesia hebrea respecte de la pagana per evidències cronològiques.¹⁹ En canvi, en epístoles posteriors

¹⁸ Seguint les conjetures de Berthold L. Ullman [1951; 1955], considera Witt [1977: 552; 557] que Salutati redactà l'obra *De laboribus Herculis* entre la segona meitat de la dècada dels 80 i la primera meitat de la dels 90, mentre que les cartes posteriors en què tornà a ocupar-se de la idea del poeta-teòleg són quasi totes de 1398/99, alguna de 1404 i encara alguna altra que va quedar inacabada per la mort de l'humanista. Cito el *De laboribus Herculis* de l'edició crítica del mateix Ullman [1951]. De les cartes privades de Salutati no n'hi ha edició moderna: com que no les he pogut consultar, m'he servit de l'estudi que en fa Witt [1977].

¹⁹ Salutati, *De laboribus Herculis*, I, II, 9: "Nam quamvis Moyssem scripsisse noverimus Penthateucum, et post eum tempore iudicum compositas esse multas fabulas asserat Augustinus, non putet tamen aliquis ante legiferi nostri tempora et inventas et poetas atque poemata non fuisse. Iam enim erant idola, cum Nemroth certum sit atque Caldeos ignem, sicut Scolastica testatur Hystoria, coluisse et ceteros destructis deorum simulacris ad idem faciendum modis omnibus compulsisse. Si enim erant idola sique deorum cultus, erant et proculdubio carmina, quibus illorum laudes quasi vera forent numina celebrabant. Fuerunt et post eos Museus, Orpheus, et Linus, qui nedum

assegura que Enoc, Noè, Abraham i Moisès foren els primers poetes i remarca que, *després*, els poetes-teòlegs gentils van usurpar la manera de parlar d'aquests autors inspirats per la divinitat, els quals també haurien estat imitats més endavant per tots els que haurien parlat de manera pietosa i racional sobre Déu. Conclou Salutati que així fou com els cristians van obtenir el llenguatge poètic de *tots* els profetes i escrits sagrats.²⁰

La narració de Salutati arrenclera la poesia pagana després de la bíblica tot matisant que la primera pot qualificar-se de divina no tant perquè tractés els misteris dels déus i servís per fer oracles i profecies, com pel fet que hereta, humanitza i transmet a la llatinitat cristiana la *forma* de la poesia inspirada per Déu. Així, els poetes dels primers temps, fossin jueus, caldeus, grecs o tracis, motivats per una mateixa intuïció religiosa, haurien compartit una manera d'expressar-se elevada, feta de faules, imatges i llenguatge figuratiu, que hauria estat necessària arreu per a poder explicar a la gent corrent el sentit de la divinitat i cabdal per suplir les limitacions de la raó tocant al coneixement dels seus secrets més íntims. Salutati, com abans Petrarca i Boccaccio, procura que amb l'ajuda de la història s'entengui la poesia antiga com una teologia sobretot formal, perquè és d'acord amb aquest criteri que la condició divina pot seguir esgrimint-se com una virtut tant de la poesia bíblica com de la pagana i, d'aquesta manera, legitimar-ne l'estudi.

Ara bé, per bé que la història que atribueix l'origen de la poesia al poble hebreu guanya presència entre els humanistes italians del Quatre-cents, no es pot dir que s'imposi *una* manera d'interpretar la condició divina i teològica de la primera poesia. Val a dir que els teòrics, crítics i

carminibus deos colebant sed ceperunt etiam de diis et ipsorum statu naturaque non mediocriter disputare. Unde et theologi dicti sunt. Est igitur poëtrie, quam isti tam mordaciter impugnant, initium laudatio divinitatis atque virtutis quam gentiles habuerunt cum vera religione communem”.

²⁰ Cf. Witt [1977: 558] per als fragments de les cartes i [1977: 559-61] per al comentari que en fa Witt.

historiadors italians del segle XV aborden la qüestió en gèneres diferents, però també que ho fan en contextos discursius i amb interessos i conflictes força semblants als dels relats del segle anterior: com que el debat segueix viu, la història dels orígens se segueix reescrivint.

2. ELS ORÍGENS I ELS HUMANISTES ITALIANS DEL QUATRE-CENTS.

El furor celestial, la supremacia hebrea i el progrés de l'art poètica

Així, al comentari de la *Comèdia* de Dante que Cristoforo Landino publica a Florència el 1481, el crític dedica un apartat a explicar “què és la poesia i quin el seu origen diví i antiquíssim” i, com estableix la tradició dels elogis humanistes de la poesia, de seguida es fa ressò de l'opinió d'Aristòtil que, a les primeres èpoques, teòlegs i poetes eren una mateixa cosa. La creença del filòsof s'explica, a l'entendre del comentarista, perquè la poesia és el gènere d'escriptura més antic, més diví i de més àmplia i variada doctrina. Landino presenta aquests tres atributs de manera que uns depenguin dels altres, també en un sentit històric, i al voltant d'ells teixeix una defensa de la poesia que, en la part final, incorpora i treu rendiment de la història dels orígens.²¹

Addueix, d'entrada, que el fet que Aristòtil escrivís dos llibres sobre la facultat poètica i tres sobre autors literaris ja demostra el preu en què el filòsof tenia els poetes-teòlegs i la superior condició d'aquesta art

²¹ Els *Discorsi* de Landino en què s'ocupa de “Che cosa sia Poesia, et Poeta, et della origine sua divina, et antichissima” poden consultar-se a Cardini [1974]. He fet servir una edició de la *Comèdia* publicada a Venècia el 1578, comentada també per Alessandro Vellutello i Francesco Sansovino. Tots els preliminars apareixen sense paginació. “Se nella mente nostra rivolgeremo Illustrissimo Signor nostro, che cosa sia Poeta, & quanto vetusta la loro origine, & quanto divina, & quanto ampia, & varia la loro dottrina; conosceremo certamente quello, che col consenso di tutti i gravissimi Filosofi è approvato, nessuna generatione di Scrittori trovarsi, i quali, o per grandezza d'eloquentia, o per divinità di sapientia per alcun tempo a' Poeti pari sieno stati. La qual cosa stimo, che inducessi Aristotile huomo di grande ingegno, & di dottrina dopo Platone, singulare, a credere, che ne' primi secoli i medesimi fussino Theologi, & Poeti”.

respecte de les disciplines que els antics anomenaren liberals.²² En comparació amb els que conreaven aquestes facultats, assegura Landino que fou “una certa cosa molto piú divina” que els poetes poguessin integrar i donar compte de totes les seves matèries en un llenguatge eloqüent, això és, disposant els continguts d’acord amb ritmes i peus mètrics i embellint-los amb recursos i invencions que tant servien per fer entendre a l’auditori complicats missatges sobrenaturals, com per fer plaents i profitoses coses abjectes. D’aquesta manera, la superioritat de la poesia vindria donada pel seu poder quasi diví d’abraçar, diu el crític, tot el que els homes han fet, conegut i contemplat, però també de millorar-ho fins al punt de convertir les coses baixes en elevades. Alhora, el fet prou conegut a hores d’ara que Déu volgués que, als primers temps, els seus misteris fossin descrits pels poetes, demostraria, per un costat, que no hi ha cap altre gènere d’escriptors més antic i, per l’altre, hauria comportat que la funció religiosa fes de la poesia una art superior a la resta.²³

²² Les raons per pensar que Aristòtil hauria dedicat un segon llibre a la *Poètica* es basen, sobretot, en les referències i remissions que es troben en altres obres del filòsof, en la *Política*, l’*Ètica* i, sobretot, la *Retòrica*. Es basen, també, en els testimonis d’alguns comentaristes i biògrafs del filòsof: Ammoni, Diògenes Laerci, Boeci. Els tres altres llibres que esmenta Landino haurien pertangut a un diàleg sobre els poetes que també s’hauria perdut.

²³ Landino, comentari a la *Comèdia*, s.p.: “Et questi tanto stimò, che due libri scrisse della Poetica facultà, & tre de’ Poeti: & facilmente conobbe la Poesia non essere alcuna di quelle arti, le quali gli Antichi per la eccellentia di quelle nominarono liberali. Ne l’una delle quali, se alcuno è venuto eccellente, sempre in gran prezzo è stato havuto. Ma è una certa cosa molto piú divina, che le liberali discipline, la quale quelle tutte abbracciando collegata con diffiniti numeri, & circunscriita con distinti piedi, & di varii lumi, & fiori ornata, quantunque mai gli huomini hanno fatto, quantunque hanno conosciuto, quantunque hanno contemplato, con maravigliosi figmenti adorna, & in altre specie traduce: & dimostrando, che altra cosa molto inferiore, & piú abietta narri, o che alcuna favola per diletтари gli orecchi de gli otiosi canti [...] Per la qual cosa non è maraviglia se i Poeti sono antichissimi, conciosia, che Dio volle, che ab initio i suoi

Ara bé, aclareix Landino, la raó fonamental que fa que la poesia sigui una ciència divina superior a qualsevol altra art és que té l'origen en el furor celestial, mentre que la resta de facultats provenen de l'excel·lència humana. La idea no és nova, però sí que ho és, respecte dels humanistes anteriors que se n'havien fet ressò, que l'autoritat principal amb què s'empara l'argument siguin passatges del *Fedre* i del *Ió* de Plató: és un canvi rellevant perquè repercuteix en la interpretació i l'ús que Landino fa del concepte de furor diví.²⁴ La primera prova que ha de demostrar que la poesia s'origina amb la inspiració divina enllaça amb la superioritat dels poetes que deriva de poder integrar i tractar totes les matèries de les altres disciplines:

Que la facultat poètica prové del furor diví ho demostra Plató amb eficàcia, al llibre que porta per títol *Ió*, mitjançant tres senyals. El primer, perquè els homes no aprenen cap de les altres disciplines, sense el furor diví, si no és després d'un bon temps: en canvi, els autèntics poetes – com Plató assegura que es mostren Orfeu, Homer, Hesíode i Píndar –, a les composicions, fan referències a totes les arts, i d'aquesta manera demostren conèixer-les.²⁵

misterii fossino descritti a tutte le genti pe' Poeti. Il che come poco avanti dissi, indusse credo Aristotele a chiamare i Poeti Theologi”.

²⁴ Els llocs són *Fedre*, 245a i *Ió*, 533d-535a, 535e-536d. Com assenyala Trinkaus [1966], Landino es desmarca de la persistent tradició interpretativa de la inspiració divina que representen Mussato, Petrarca, Boccaccio i Salutati, que es remunta a l'antiguitat tardana i perdura en la literatura patristica i en la poètica medieval, i s'acull a una interpretació molt més recent, la que promou el cercle de Marsilio Ficino a partir de la lectura de primera mà dels esmentats textos platònics en obres com l'*Epistola de divino furore* i la *Theologia platonica*, XIII, II. Sobre això, remeto també a Galland-Hallyn i Hallyn [2001: 117-21].

²⁵ Si no indico el contrari, les traduccions al català són meves. Landino, comentari a la *Comèdia*, s.p.: “Et che dal furore divino proceda la facultà Poetica, efficacemente lo pruova Platone nel libro, che esso intitola Ione, per tre segni. Primo, perche gli huomini non imparano una de l'altre arti, se non dopo lungo tempo, senza il divino furore: ma i

La segona prova reforça el paper de profetes i oracles atribuït als primers autors, en la mesura que estableix que és Déu que parla per boca dels poetes quan els posseeix el furor i canten coses extraordinàries: per això s'esdevé sovint que, un cop s'ha esvaït la inspiració divina, ni ells mateixos entenen el que han recitat. La tercera i més contundent prova que la poesia té origen en el furor celestial i no en l'aprenentatge de regles és que els millors poetes no han de ser per força ni els més savis ni els més erudits. Ben altrament, a vegades, les Muses insufflen aquest esperit diví en els homes més ineptes: és la manera que té la Providència divina de demostrar que les millors composicions mai no són invencions dels filòsofs, sinó dons de Déu. De fet, el furor diví no inspira només els millors poemes, sinó que d'acord amb la poètica platònica, és un tret definitori de la literatura. Així, Landino es fa ressò del passatge del *Fedre* en què Plató assegura que ningú no pot convertir-se en poeta, per més erudit i intel·ligent que sigui, si no l'inflama la divinitat.²⁶

A l'autoritat de Plató, Landino hi afegeix arguments que els humanistes han esgrimit més sovint per vindicar la condició divina de la poesia. Per exemple, que els poetes siguin els únics escriptors que invoquen l'ajuda divina de les muses i que s'assemblin en tants aspectes als profetes, fins al punt que en llatí s'emprés *vates* per designar uns i

veri Poeti, quali esso afferma essere Orfeo, Homero, Hesiodo, Pindaro ne' suoi Poemi, pongono certi indicii di tutte l'arti, & segni, che essi l'intesono”.

²⁶ Landino, comentari a la *Comèdia*, s.p.: “Il secondo è, che infuriati molte cose stupende cantano, le quali dipoi cessato il furore appena essi medesimi, l'intendono, come se non essi l'habbino pronunciato: ma Iddio per la bocca loro; Terzo, che non i più prudenti huomini, nè da teneri anni più eruditi son quelli, che divengono miglior Poeti: ma quelli, che sono spinti da furore, come Platone scrive essere intervenuto a Ione, & Tinnico Calchidense, & ad Hesiodo: & aggiunge tanto Filosofo, che le Muse alcuna volta ispirano questo divino spirito ad huomini inettissimi: perche vuole la divina providentia dimostrarci, che i preclari Poemi non sono inventione di Filosofi, ma sono doni di Dio. Oltre di ciò afferma nel Phedro, che nessuno, benche diligentissimo, benche ancora eruditissimo sia, diviene Poeta, se non è concitato dal divino furore”.

altres, terme que, com ja havia assenyalat Sant Isidor, deriva de *vi mentis*, això és, vehemència i excitació de la ment.²⁷ En un altre ordre de coses, però encara traient profit de l'evidència etimològica, Landino explica que el mot "poeta" deriva del verb grec *poein*, el significat del qual se situa a mig camí entre *crear*, capacitat pròpia de Déu, el qual produeix a partir del no-res, i *fer*, activitat pròpia de les arts humanes, les quals treballen amb matèries i formes. Aquestes arrels lingüístiques de la poesia fan pertinent la semblança que Landino elabora entre Déu i el poeta:

Perquè, encara que la ficció del poeta no sorgeixi completament del no-res, tanmateix s'allunya del *fer* i s'apropa molt al *crear*. I Déu és el poeta més gran i el món és el seu poema. I de la mateixa manera que Déu disposa la criatura, és a dir, el món visible i invisible, és a dir, la seva obra, amb ritme, mesura i pes – i d'aquí que el Profeta digués "Déu ho creà tot amb ritme, mesura i pes" –, deia que d'aquesta mateixa manera, els poetes constitueixen els poemes amb el ritme dels peus, amb la mesura de les síl·labes breus i llargues i amb el pes de les sentències i dels afectes.²⁸

Del paral·lisme de Landino m'interessa sobretot la idea que l'activitat del poeta és una rèplica de la de Déu en la qual s'hi poden trobar correspondències precises, perquè, modificada, aquesta idea passa a formar part d'una explicació dels orígens divins i religiosos de la poesia

²⁷ Landino, comentari a la *Comèdia*, s.p.: "Ma se con diligentia la natura dell'uno, & dell'altro investigheremo, non picciola similitudine troveremo essere tra'l Poeta, & il Profeta. Il perche i Latini vollono, che Vates detto a vi mentis, cioè, da vehementia, & concitatione di mente, fosse commune nome all'uno, & all'altro".

²⁸ Landino, comentari a la *Comèdia*, s.p.: "Percioche, quantunque il figmento del Poeta non sia al tutto di niente, pure si parte dal fare, & al creare molto s'appressa. Et è Iddio sommo Poeta, & è il mondo suo Poema. Et come Iddio dispone la creatura, cioè, il visibile, & invisibile mondo, che è sua opera in numero, misura & peso. Onde il Profeta, Deus omnia facit numero, mensura, & pondere, così i Poeti col numero de' piedi, con la misura delle sillabe brevi, & lunghe, & col pondo delle sententie, & de gli affetti costituiscono il lor Poema".

que es nodreix del pensament neoplatònic que divulguen Marsilio Ficino, el mateix Landino i altres i que més d'un teòric repeteix durant el segle XVI. Algunes versions també integren i adapten la narració que Petrarca primer i Boccaccio després difonen sobre la invenció de la poesia per part dels primers sacerdots. Aquests humanistes explicaven que els versos s'havien trobat com l'expressió adequada al mèrit i a la grandesa del principi rector de l'univers o de la idea de déu que havien descobert. Les noves versions assenyalen que aquesta adequació no fou sinó el resultat d'inventar una poesia que reproduïa, mitjançant els ritmes i les harmonies de la paraula, del cant i del ball, el moviment del motor suprem o del curs dels cels. D'altres versions asseguren que aquesta poesia originària hauria estat la rèplica dels cants amb què els àngels celebren Déu amb lloances eternes, i l'haurien inventat o, més ben dit, haurien recordat haver-la contemplat les ànimes dels primers homes abans de descendir i fer-se cossos a la terra i oblidar que havien conegut la saviesa, la justícia, l'harmonia i la bellesa de la naturalesa divina.

Per Landino és irrellevant si aquests primers homes poetes, profetes i teòlegs van ser hebreus, egipcis o grecs. No distingeix tampoc entre una inspiració divina autèntica, exclusiva dels poetes de la fe vertadera, i una força mental peculiar característica dels millors autors de qualsevol nació. Assumeix que els poetes teòlegs de què parla Aristòtil, els enfurismats que alaba Plató i els profetes de les Escriptures que van compondre versos pertanyen a una mateixa i única divinitat que rep diferents noms – Déu, Apol·lo, Júpiter, Febus - i que els inspira i tutela mitjançant les muses, que són també les nou esferes i els nou cors angèlics.²⁹ En consonància amb aquestes premisses, Landino es decanta

²⁹ Landino, comentari a la *Comèdia*, s.p.: "Nè mi distenderò molto in questa similitudine, ma arrogerò, che non senza cagione dissono gli antichi Appolline, & le nove Muse haver la tutela de' Poeti. Nè altro intendono per Appolline, se non il sommo Dio, ilquale è unico, & senza pluralità, come in Greco dinota questo nome Apollo. Et Macrobio ne' suoi Saturnali volendo dimostrare la singularità divina, & confutare la pluralità, tutti i nomi di diversi Iddii, & ogni loro potentia riferisce ad Appolline. Sono

per escriure una història eclèctica dels orígens de la poesia, en la qual no s'oblida d'esmentar ni les meravelles dels poetes mítics de la tradició grega, com Orfeu i Amfió, ni fer-se ressò dels antiquíssims poetes hebreus, des de Job fins Isaïes, i en què alhora evita establir una cronologia precisa que pugui donar peu a concedir, per major antiguitat, la primacia de la poesia divina a uns o altres.

Landino adoba el terreny per a la seva història amb un argument prou conegut: assegura que no pensa escarrassar-se, com han fet altres, en investigar quins autors grecs van inventar els gèneres literaris i en quina època van descobrir els versos lírics, els heroics i els elegíacs perquè es fa molt difícil aclarir-ho. La raó és que hi ha opinions de tota mena: entre d'altres, les que consideren que l'artifici de la poesia va néixer a Síria i a Egipte abans que a Grècia i els testimonis que donen fe de l'antiguitat de la poesia hebrea:

Perquè, entre els hebreus, poble, com molts afirmen i nosaltres creiem, antiquíssim, David va reescriure els salms en versos. I no és que no puguem comptar-lo entre els antics, perquè David va viure en l'època en què Codro regnava a Atenes i més de quatre-cents anys abans de la fundació de Roma. I encara més, les obres del seu fill Salomó, i el Deuteronomi, i el Càntic d'Isaïes són escrits en vers, tal com ho afirmen Josep i Orígens, autors molt respectables. I en els temps més llunyans va viure Moisès, home militar per disciplina i extraordinari per doctrina, el qual va alliberar els egipcis dels etiòps, i els hebreus dels egipcis. I segons l'escriptor grec Eupolem, els egipcis l'anomenaren Mercuri Trismegist perquè fou l'inventor de les lletres. Moisès, com

adunque in tutela di Apolline, & delle nove Muse, cioè de' nove Angelici cori. È il sommo Dio datore, & padre della luce. Onde ancora è detto Febo Dio, che riflette sua luce nello Empireo cielo: dal quale primo mobile sono mosse le nove sphere, & per quello intendiamo Giove, & per queste le nove Muse. Il perche Virgilio dottamente disse, Ab Iove principium Musae: Iovis omnia plena. Sono adunque da Dio, i Poeti. Sono ancora dal primo mobile, cioè, da Giove, & da tutte le nove sphere, che sono le Muse: perche da quelle ricevono il divino influsso”.

palesen els seus escrits, fou un poeta no innoble, i home tan antic que quan va treure el poble d'Israel d'Egipte, Cècrope regnava a Atenes i ja se sap que totes les coses excel·lents fetes a Grècia són posteriors a l'època de Cècrope. I encara abans que Moisès, Job Idumeu, el qual va viure quasi bé tres edats després que Israel, va escriure en versos elegíacs la consolació.³⁰

Potser Landino pretén insinuar que els hebreus feien poesia abans que els grecs en coneguessin l'art quan explica que els versos de Moisès són anteriors a l'època d'esplendor cultural d'Atenes. En tot cas, però, a diferència de Boccaccio i d'historiadors i crítics coetanis i posteriors, no considera necessari “nacionalitzar” i jerarquitzar la poesia dels primers temps, perquè el que més li interessa és deixar clar que la poesia

³⁰ Landino, comentari a la *Comèdia*, s.p.: “Percioche appo gli Hebrei, popolo, come essi affermano, & noi crediamo, antichissimo, David rescrisse in versi i salmi. Nè è, che non possiamo numerarlo tra' vetusti: perche fu ne' tempi, che Codro regnava in Athene, & più, che anni quattrocento innanzi alla edificazione di Roma: Ma anchora l'opere di Salomone suo figliuolo, & il Deuteronomio, & il Cantico d'Esaià è scritto in versi, come Giosefo, & Origene gravissimi auttori, affermano. Ma ne' piu antichi secoli fu Moise, huomo & per disciplina militare, & per dottrina meraviglioso: il quale da gli Ethiopi liberò gli Egittii, & da gli Egittii gli Hebrei: & secondo Eupolemo Greco scrittore, perche fu inventore delle lettere, fu da gli Egittii chiamato Mercurio Trimegisto. Costui, come appare ne' suoi scritti, fu Poeta non ignobile, Huomo tanto antico, che quando trasse il popolo d'Israel d'Egitto, Cecrope regnava in Athene. Et tutte le cose eccellenti fatte in Grecia, sono dopò i tempi di Cecrope. Ma anchora innanzi a Moise, Iob Idumeo, ilquale fu quasi tre età dopò Israel, scrisse in versi elegi la sua consolatione”. És probable que Landino citi de segona mà més d'una d'aquestes autoritats, altrament, però, havia de conèixer molt bé, perquè la va traduir a l'italià, la *Història Natural* de Plini, un dels principals testimonis antics de la controvèrsia i de la confusió que han acompanyat de sempre els relats sobre els inventors de la poesia. Sobre l'historiador Josep, vid. infra nota 36. Orígens, c.180-c.253, fou un escriptor grec cristià molt prolífic, tot i que en romanen poques obres: comentaris bíblics, *De principiis*, *Contra Celsum*. Eupolem fou un historiador jueu, segurament de Palestina, de l'època precristiana i conegut sobretot a través dels fragments citats per Eusebi de Cesarea a la *Praeparatio evangelica*, una altra de les fonts més sovint adduïdes pels historiadors que es fan ressò de la primàcia literària dels hebreus, cf. infra.

originària i, per tant, la millor i més pura, fou la inspirada per Déu i cantada per profetes i teòlegs en sacrificis i cerimònies religioses de *totes* les civilitzacions antigues. D'aquesta manera, Landino subratlla que arreu es mantenen les constants en què basa la defensa de la poesia: l'antiguitat, que ja és per ella mateixa un valor i que alhora ajuda a fer-se la idea d'alguns aspectes de la condició divina.

Aquest interès per universalitzar els orígens divins de la poesia explica que Landino vulgui donar compte també de com hauria sorgit l'art literària entre els romans i en la "nostra madre Italia" per rectificar la versió més corrent de la història, en la qual es considera Livi Andrònic el primer poeta llatí, però no per haver confegit versos sagrats, sinó faules per al teatre. Recorda Landino que Cató explica com n'era d'antic el costum de cantar lloances d'homes excel·lents als convits dels romans, i fa memòria també que l'historiador Livi assegura que ja el segon rei dels romans, Numa Pompili, va instituir que es cantessin versos als sacrificis oferts als déus.³¹

En aquest punt, a Landino el mou l'objectiu de demostrar que la seva tradició literària i la de Dante, vindicada per molts humanistes italians com l'única legítima hereva de la millor poesia llatina dels romans, parteix d'uns orígens molt semblants als de les altres literatures antigues. Aquest èmfasi en la continuïtat històrica i en els lligams culturals entre romans i italians també és present en un recull d'inventors antics, *De inventoribus rerum*, que l'historiador i enciclopedista italià Polidor Virgili publica el 1499 i del qual se n'arribaran a imprimir trenta edicions

³¹ Landino, comentari a la *Comèdia*, s.p.: "Ma è tempo, homai ritornare da sì lontane regioni alla nostra madre Italia, & in Latino, dove benche Livio Andronico il primo fusse, che si domandasse Poeta a Roma, & favole pel Teatro scrivesse; nondimeno dimostra Catone nelle sue origini essere stata vetustissima consuetudine, che ne' conviti cantassino versi composti delle laudi de gli eccellenti huomini. Et Livio verissimo historico afferma, che Numa Pompilio, secondo Re de' Romani, istituì, che ne' sacrificii, versi si cantassino".

– sense comptar traduccions a llengües vernacles – només en vida de l'humanista, mort el 1555.

A fi de discernir a qui escau el legítim honor i la glòria d'haver-ne estat l'inventor, el fundador o el descobridor, Polidor investiga els orígens de tot tipus d'institucions religioses, polítiques, cíviques, militars i culturals: al capítol vuitè del llibre primer, s'ocupa de l'origen i excel·lència de l'art poètica.³² Per tant, la narració dels primers temps de la poesia que fa Polidor s'ha d'inscriure en un context discursiu en què vells i nous factors determinen com es refà aquesta història. D'entrada, l'explicació de l'origen segueix anant lligada a la defensa de la poesia, però en aquest cas, d'acord amb el gènere de l'obra i amb el propòsit general que planteja Polidor, en incloure's la poesia en el recull d'invençions que mereixen ser recordades s'assumeix que es tracta d'una activitat útil, com afirma l'autor a l'últim capítol, bé per a la vida pràctica, bé per perfeccionar l'esperit.³³ Així, la història de la invenció de la poesia traspassa els gèneres de la crítica literària i passa a formar part – i se subordina als objectius – d'una enciclopèdia de *memorabilia* o d'una història cultural del progrés. El valor històric que el gènere del *De inventoribus rerum* presta a la poesia s'afegeix a les virtuts que, seguint el protocol, Polidor sintetitza amb els mateixos arguments que Landino desplegava al comentari de la *Comèdia*. Assegura l'humanista que l'art

³² Faig servir l'edició i traducció anglesa feta per Brian P. Copenhaver [2002], de la introducció del qual també n'he tret idees molt útils. P. Virgili, *De Inventoribus Rerum, Praefatio*, 4: "Ego itaque opus de rerum inventoribus orsus, partim ut nemo sua laude, invenire enim primum praecipuum est, reique inventae dignitas adeo multos trahit in amorem sui ut singuli si fieri possit auctores se dici velint, fraudetur: partim ut qui imitari volent sciant quos sequi debeant".

³³ Polidor dedica l'últim capítol als molts autors d'invents que mereixerien haver estat recordats i alabats a l'obra però que s'han oblidat per l'acció del temps: "vetustas quae multa tollit, pauca non depravat". P. Virgili, *De Inventoribus Rerum*, III, XVIII, 484: "Quanquam probe scimus quantum laudis praemiique debeatur illis qui olim aliquid suo ingenio vel ad usum vitae vel ad animum excolendum utile nihil non necessarium excogitarint".

poètica és superior a la resta de disciplines perquè estudiant-la, hom adquireix coneixements sobre tota mena de sabers: això és així perquè la poesia integra quasi totes les doctrines i perquè, com que arriba a través del furor diví, és l'única facultat que prové de la perfecció del geni humà.³⁴

Tanmateix, a diferència de Landino, Polidor no fa servir passatges platònics per fer entendre la noció de furor diví: considera més apropiada l'explicació que en fa Ciceró al *Pro Archia poeta*, de manera que l'historiador s'arreglera amb les interpretacions que fan sentit de la inspiració divina assimilant-la a un poder o talent innat que tant serveix per distingir els poetes beneïts per Déu, com els més hàbils o enginyosos.³⁵ Boccaccio i altres humanistes s'acollien a aquesta versió perquè resultava adient per vindicar la condició divina de la poesia pagana sense pretendre equiparar-la, per això, a la poesia bíblica. Això pot servir per entendre per què Polidor prescindeix de fer qualsevol referència als passatges de Plató sobre la inspiració divina, però cal tenir present també que en la decisió hi té molt a veure que Polidor escrigui una història de les invencions per celebrar el progrés humà, però sobretot per recordar a qui li escauen els mèrits d'aquestes troballes, per

³⁴ P. Virgili, *De Inventoribus Rerum*, I, VIII, 90 i 92: "Poetica ars multis mehercule de causis reliquas antecedit disciplinas vel quia homines nullam pene artem assequi possunt nisi in illam diu incubuerint vel quod scientias fere – ut Strabo in primo *Geographiae* adversus Eratosthenem pulchre demonstrat – in se continet omnes, vel demum quod ex omnibus artibus quae ab humani ingenii excellentia proficiscuntur sola poetica divino furore percipitur".

³⁵ P. Virgili, *De Inventoribus Rerum*, I, VIII, 92 i 94: "Nam poetae furore afflati res omni admiratione et stupore dignas canunt, sine quo, teste Cicerone in primo *De divinatione*, Democritus negabat magnos esse poetas, quippe qui, ut idem quoque Democritus et Plato aiebant, non arte sed natura constant, tuncque veri vates sunt cum insaniunt [...] Sed Cicero *Pro Archia poeta* multo luculentissime illud quo fiat pacto docet, dicens: Atqui sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus caeterarum rerum studia et doctrina et praeceptis et arte constare, poetam natura ipsa valere et mentis viribus excitari et quasi divino quodam spiritu afflari".

mostrar als imitadors a qui han de seguir i per reparar injustícies quan l'honor se l'ha emportat qui no se'l mereix. Alhora, Polidor, com Landino i molts altres humanistes, considera que els italians formen amb els antics romans un mateix subjecte històric que, a l'entendre de l'autor, ha patit un greuge perquè, de sempre, s'ha considerat que els grecs, malgrat haver estat conquerits pels romans, haurien sabut mantenir l'hegemonia cultural i per això ostentarien la supremacia en matèria d'invençions i descobriments.

Això explica, per un costat, que Polidor tendeixi a prioritzar les fonts i les autoritats llatines respecte de les gregues, això és, que prefereixi l'explicació que Ciceró i Horaci fan de la inspiració divina que no la de Plató i, per l'altre, que recorri molt sovint a les Escriptures, a la historiografia, a la cronologia i a la teologia d'autors jueus com Flavi Josep i Eusebi de Cesarea, mediats quasi bé sempre per apologistes cristians com Sant Jeroni, Lactanci i Climent d'Alexandria.³⁶ Seguint els arguments d'aquests autors, l'historiador humanista desacredita de manera sistemàtica els molts historiadors, geògrafs, biògrafs i mitògrafs grecs que reclamen la prioritat cultural de la seva nació en la majoria d'arts i disciplines, també la poesia, adduint que moltes d'aquestes troballes han de reassignar-se a l'antic poble hebreu perquè Moisès i els

³⁶ Flavi Josep fou un historiador hebreu que va viure entre els segles I i II i va escriure en grec vint llibres sobre les *Antiguitats jueves*, set sobre la *Guerra jueva* i dos *Contra Apió*, obra que pretén persuadir el món grec de la primacia cultural i religiosa dels jueus, la més emprada de l'autor per part de Polidor, segons Hay [1952: 52-78]. Eusebi de Cesarea és autor de la *Praeparatio evangelica*, on s'hi troben elements per a una crítica de la teologia i sobretot de la mitologia dels grecs, perquè aquesta última inclou els *topoi* dels orígens, dels fundadors i dels inventors. Eusebi també és autor d'una *Cronologia*, escrita en grec: Sant Jeroni en va fer una traducció al llatí al segle IV i hi va incloure un prefaci, *Praefationi in Chronicon Eusebii*, que abunda en l'argument de la primacia jueva per raons d'antiguitat. Els historiadors de la poesia solen emprar l'obra d'Eusebi-Jeroni per ordenar cronològicament els poetes a partir de les referències que conté a regnats i esdeveniments - com les Olimpíades - de diferents nacions antigues. Cf. Copenhaver [2002: xxv].

patriarques bíblics precedents van viure abans que quasi tots els grecs als que s'atribueixen les invencions. Fent això, Polidor aconsegueix disminuir el deute romà cap a Grècia i de la transferència de mèrits als hebreus, els italians en surten beneficiats pels lligams històrics, religiosos i culturals entre jueus i cristians, i de retruc i en menor mesura, per les arrels romanes del cristianisme.³⁷

Així, i tornant a la història de l'origen de la poesia del *De inventoribus rerum*, el primer que Polidor estableix a l'hora de donar compte de l'antiguitat de la poesia és que, com assenyala Eusebi a l'onzè llibre de la *Praeparatio evangelica*, l'art va florir primer entre els hebreus més antics, molt anteriors a qualsevol poeta grec. A continuació es fa ressò del que Flavi Josep explica al segon llibre de les *Antiquitats jueves*, a saber, que un poder diví va inspirar Moisès quan va dir els versos hexàmetres per a donar gràcies a Déu per haver pogut fer que el seu poble creués el Mar Roig. Encara parafraçant Flavi Josep, Polidor qualifica David de "divinus Dei vates" i recorda que va compondre cançons i himnes en diversos metres, tots dedicats a Déu.³⁸ El repertori d'autoritats que ha de

³⁷ Explica Copenhaver [2002: xxii] que els antecedents de la denúncia que abandera Polidor es remunten a escriptors jueus que qüestionen la literatura sobre descobriments escrita en època hel·lènica i la mitografia grega que es difón per l'Àsia en època d'Alexandre: els autors hebreus, armats amb antigues escriptures, denuncien els grecs per nouvinguts i vindiquen l'antiguitat de Moisès, Abraham i Adam. Més endavant, quan Jerusalem cau en mans de Roma i l'imperi esdevé cristià, els apologistes de la nova religió, Eusebi entre ells, aprofiten els arguments que havien esgrimit els escriptors jueus per atacar els pagans.

³⁸ P. Virgili, *De Inventoribus Rerum*, I, VIII, 94: "Origo autem huius artis admodum vetusta est et, teste Eusebio in libro 11 *De praeparatione evangelica*, apud antiquissimos Hebraeorum, qui multo ante Graecorum poetas fuere, primum floruit. Nam Moses, magnus Hebraeorum imperator, cum ex Aegypto eos in patriam reduceret, statim atque Mare Rubrum divinitus cedentibus aquis transgressus est, divino numine afflatus, autore Iosepho in 2 *De antiquitatibus Iudaeorum*, hexametrum carmen quo Deo gratias ageret edidit. Deinde David, ille divinus Dei vates, vatio metro hymnos composuit. Idem Iosephus libro 7 *Antiquitatum*. Expeditus itaque David a praeliis et periculis cum pace

demostrar que la poesia sorgí entre els hebreus es clou amb un passatge de Sant Jeroni al *Prefaci* de la *Crònica* d'Eusebi en el qual l'autor cristià compara la poesia bíblica amb els màxims exponents de la lírica romana i grega a fi de constatar la superioritat dels versos de les Escripures:

En fi, què és més melodiós que el Salteri?, el qual a la manera del nostre Horaci i del grec Píndar, ara es desplega en iambs, ara sona en alcaics, ara s'infla en versos sàfics, ara segueix amb mitjos peus. I què és més bell que el Deuteronomi i que el Càntic d'Isaïes? Qui més digne que Salomó i qui més perfecte que Job? En totes les seves composicions s'hi troben versos hexàmetres i pentàmetres molt ben disposats.³⁹

Els raonaments de Polidor, com els dels historiadors hebreus i els dels apologistes cristians que fa servir, recolzen en la premissa que la poesia més antiga sempre és de major qualitat, d'aquí que la insuperable bellesa de les composicions bíbliques pugui esgrimir-se com una prova de la prioritat cronològica de la poesia hebrea respecte de la grega.⁴⁰ Alhora,

iam altissima frueretur, cantica in Deum hymnosque vario metro composuit, alios quidem trimetros, alios quidem quinquemetros. Haec ille”.

³⁹ P. Virgili, *De Inventoribus Rerum*, I, VIII, 94: “Divus quoque Hieronymus in Praefatione in Chronicon Eusebii, longe scienter id demonstrat, scribens: Denique quid Psalterio canorius, quod in morem nostri Flacci et Graeci Pindari, nunc iambo currit, nunc alcaico personat, nunc sapphico tumet, nunc semipede ingreditur. Quid Deuteronomii et Esaiiae cantico pulchrius? Quid Solomone gravius? Quid perfectius Iob? Quae omnia hexametris et pentametris versibus apud suos composita decurrunt”.

⁴⁰ Copenhaver [2002: xii-xviii] assenyala molt oportunament que la convicció que tot allò antic és millor que tot el nou per raó de l'edat i la creença que el costum, la tradició i la familiaritat han de valorar-se més que qualsevol novetat fan que l'originalitat, la creativitat i la innovació resultin problemàtiques per a qualsevol que es dediqui a historiar descobriments i recordar inventors. De fet, es tracta d'un principi ideològic antiprogressista que contradiu l'esperit de l'obra de Polidor, però que paradoxalment ja opera en una de les seves principals fonts, la *Història Natural* de Plini, del qual l'humanista hereta la visió del costat reprensible de la curiositat humana, el vici de l'excés que desnaturalitza i fa degenerar el món: sobre la visió històrica de Plini, també

per demostrar que els autors jueus han estat els millors i els més antics, Polidor aprofita, per un costat, la idea que els poetes posseïts pel furor diví són els més excelsos i, per l'altre, la convicció que els primers poetes no eren sinó sacerdots, teòlegs, profetes o *vates*, i fa encaixar en aquest model de perfecció les figures de Moisès i David.

La singularitat i la rellevància de la història que escriu Polidor no rau ni en les idees ni en les fonts que fa servir, totes presents en versions anteriors, sinó en la manera de combinar-les i disposar-les a favor de la tesi de la primacia hebrea i en el fet de silenciar i dislocar dades i opinions que de ben segur coneixia. D'una manera molt sumària i només després d'haver establert que foren els jueus els que van inventar – o rebre de Déu - la poesia i els que la van conrear amb més inspiració i d'haver demostrat que per tot això són els autors que cal imitar, Polidor reporta testimonis sobre l'antiga poesia grega. Així, es fa ressò del testimoni d'Horaci i explica que en el passat van haver-hi *altres* poetes que feren oracles en vers, però no fa esment de cap nom d'autor o de poble, quan aquest sol ser el lloc on els historiadors recorden l'Oracle de Delfos com la seu de la primera poesia, assenyalen Apol·lo com l'inventor del vers hexàmetre i de la lira i el recorden com el pare i instructor de les muses i de Fèmona, la primera poetessa profeta de

són utilíssimes les pàgines que li dedica Barkan [1999: 65-89]. Ara bé, explica Copenhaver que Polidor combina la concepció conservadora i pessimista de l'esdevenir de Plini amb l'argument del gradualisme, xifrat en la màxima virgiliana del "Labor omnia vincit", la superació lenta i difícil d'un estat primigeni brutal i la construcció de la societat humana, visió que manleva d'autors com Diòdor Sicul, Vitruvi i Quintilià. En concret, el retòric llatí planteja la idea que res, i especialment cap art, mai no és tan perfecte en origen com perquè els que vinguin després no puguin millorar-lo i fa compatibles així la imitació amb la innovació. Ja s'anirà veient que aquest conflicte entre visions degeneratives i progressistes també es fa patent en la història de l'origen de la poesia, sobretot a partir de la segona meitat del segle XVI, quan els teòrics han de fer mans i mànigues per harmonitzar l'eclèctica història de l'origen diví de la poesia amb l'explicació que fa Aristòtil a la *Poètica* de les causes naturals de la poesia i de com evoluciona a través de diversos gèneres fins a assolir l'estructura perfecta de la tragèdia.

Delfos. Sol ser també el tombant de la narració on la tradició historiogràfica grecorromana situa els primers poetes, Orfeu, Amfí, Museu i Linus, però Polidor prefereix fer-se ressò només del gramàtic Porfiri, que presenta Orfeu com el primer escriptor que féu la poesia famosa, després del qual vingueren Homer i Hesíode.⁴¹ De seguida, Polidor dóna compte de l'origen de la poesia “entre els seus”, això és, els romans: l'humanista admet que van aprendre l'art més tard, i tot i que no especifica a qui van tenir de mestres o models, l'ordre d'aparició de les nacions en la narració – hebreus, grecs i romans – sembla suggerir que aquesta hauria estat la seqüència de transmissió.⁴²

De la invenció de la poesia a mans d'Apol·lo, dels oracles de Pítia recitats en vers i de les muses, Polidor en parla al següent capítol, dedicat a l'origen del metre i a les seves espècies. D'entrada, l'humanista demana perdó al lector que pugui considerar que és poc apropiat explicar l'origen de la poesia abans que el del metre, quan és cosa sabuda que en constitueix la base, és a dir, que no pot haver-hi poesia sense metre.⁴³ En efecte, els historiadors i crítics comparteixen aquesta convicció i no solen fer distincions entre la poesia i el metre, el vers o el llenguatge regulat amb ritme i harmonia a l'hora d'explicar els orígens d'una i altres. És

⁴¹ P. Virgili, *De Inventoribus Rerum*, I, VIII, 94 i 96: “Oracula quoque aliorum vatum versibus edita sunt, quod Horatius in *Poetica* testatur: dictae per carmina sortes. Verum Orpheus, autore Porphyrione, primum poeticam illustravit, deinde Homerus et Hesiodus”. Porfiri és un filòsof i gramàtic grec del segle III (nat el 234), deixeble i biògraf de Plotí i autor de comentaris que es van afegir als escolis horacians del PseudoAcró.

⁴² P. Virgili, *De Inventoribus Rerum*, I, VIII, 96: “Nos autem serius illam accepimus, nam Livius Andronicus, ut Marcus Tullius in primo *Tusculanarum* et Fabius Quintilianus in 10 prodiderunt, fabulam primus dedit, Appio Claudio, Caeci filio, Marco Tuditano consulibus anno ante natum Ennium, qui fuit annus ab urbe condita quingentesimus tertiusdecimus”.

⁴³ P. Virgili, *De Inventoribus Rerum*, I, IX, 96: “Quanquam nonnullis fortasse haud iniuria accusandus videbor quod antea de poeticae artis initiis scripserim quam metri originem traderem ex quo illa constat, nec eo tamen quispiam mihi succenseat, rei enim dignitas in causa fuit cur id fecerim, non valde indecens ratus de metro statim tractare”.

plausible que Polidor prefereixi tractar els elements per separat perquè les fonts de la historiografia judeocristiana no forneixen a l'humanista cap dada o argument que li permeti atribuir als antics poetes hebreus la invenció de cap classe de metre: ben altrament, aquest és un front de la història en què dominen les referències als primers autors grecs.

De manera que Polidor no pot sinó fer-se ressò que Diòdor de Sicília, per exemple, assigna la invenció del metre a Júpiter, i reporta que Dafne, fill de Mercuri, va descobrir i conrear el vers bucòlic; que Plini explica que abans de l'època d'Homer, els oracles d'Àpol·lo es recitaven en hexàmetres i que Horaci considera que Arquíloc inventà el vers iàmbic.⁴⁴ Ara bé, Polidor recull totes aquestes opinions després de presentar com un principi incontrovertible que Déu és l'inventor del metre i el món el primer poema, tesi que determina les conclusions que l'historiador espera que s'extreguin de les fonts que addueix després:

L'origen del metre ve de Déu, el qual va disposar el món i tot el que conté en un ordre fix, com en un metre, perquè ningú no dubta que hi ha harmonia al cel i a la terra, tal com va ensenyar Pitàgores. Com podria perdurar el món sense moure's d'acord amb un ordre fix i nombres definits? Tots els instruments també estan fets d'acord amb una certa mesura que no és sinó un metre: si això és així en altres matèries, quant més no ho serà en el cas de la llengua, que les comprèn totes? ⁴⁵

⁴⁴ P. Virgili, *De Inventoribus Rerum*, I, IX, 98 i 100: "Diodorus etiam, tametsi fabulas sequitur, cum de Musarum officio libro sexto loquitur, metri inventionem Iovi, hoc est, Deo immortalis assignat [...] Homerus et caeteri qui deinceps secuti sunt heroum res gestas hoc carmine [l'hexàmetre] scriptitarunt heroicum nominatum est, quo etiam ante Homeri aetatem Apollinis Pythii oracula reddi consueverant propter quod, ut opinor, Plinius in 7 ait: Versum heroicum Pythio oraculo debemus [...] Vel ab inventoribus ut asclepiadaeum, vel a pedibus ut iambicum quod Archilochus primus invenit. Horatius in *Poetica*: Archilocum proprio rabies armavit iambo [...] Bucolicum carmen, autore Diodoro in 5, Daphnis Mercurii filius excogitavit".

⁴⁵ P. Virgili, *De Inventoribus Rerum*, I, IX, 98: "Metri itaque origo a Deo Optimo Maximo est, qui hunc terrarum orbem et omnia ab eo contenta certa ratione, quasi metro,

Polidor combina aquest argument d'arrel neoplatònica amb la idea, ja feta servir per altres humanistes, que els déus pagans no són sinó figures mítiques o herois idealitzats creats per donar cos i forma a la intuïció de la divinitat, al principi rector del món que es percep, justament, gràcies al fet que té un ordre fix, una mesura. Llavors, quan les autoritats gregues i romanes atribueixen la invenció dels versos a Apol·lo, Júpiter o Mercuri, cal entendre que, sense saber-ho, es refereixen a Déu. Amb això, Polidor pretén persuadir el lector que, si més no, el *primer* metre no és patrimoni dels poetes grecs: ells n'inventaren d'altres classes després. I és just en aquest punt que Polidor aprofita per reintroduir en la història de l'origen del vers la primacia dels autors hebreus en assegurar que els primers mortals que van fer servir aquest metre originari i perfecte no són altres que els *vates* plens d'esperit diví esmentats en el capítol anterior.⁴⁶

Pocs anys abans que es publiqui l'obra *De inventoribus rerum*, cap el 1492, Bartolomeo della Fonte - Fontius de nom llatinitzat - enllesteix un tractat de poètica fet en tres llibres, en forma de diàleg i dedicat a Lorenzo de' Medici. Els *De poetice ad Laurentium Medicem libri III* no s'arribaran a editar, cal assumir per això que es tracta d'una obra de circulació i influència reduïdes.⁴⁷ Tanmateix, m'interessa parar-hi esment perquè, sent com és la primera art poètica del Renaixement, no només

disposuit, harmoniam enim, uti Pythagoras docuit, in coelestibus terrenisque rebus nemo hercle esse dubitat. Nam quo pacto mundus consisteret nisi certa ratione et numeris praefinitis ageretur? Omnia quoque instrumenta quibus utimur mensura quadam, id est, metro fiunt. Quod si hoc in caeteris rebus accidit, quanto magis in oratione, quae cunctas complectitur?"

⁴⁶ P. Virgili, *De Inventoribus Rerum*, I, IX, 98: "Atque metrum a Deo initium habuit, quo apud mortales eius vates (quos commemoravimus) divini spiritus pleni primum usi sunt".

⁴⁷ Charles Trinkaus va publicar l'art poètica de Fontius el 1966 amb un estudi molt complet i molts passatges traduïts a l'anglès o parafrasejats amb detall. Cito l'obra d'aquesta edició, la introducció de la qual també m'ha resultat molt útil per examinar les idees de Fontius.

s'ocupa de l'origen de la poesia al començament del primer llibre, sinó que concedeix molta rellevància al coneixement de la història literària, fins al punt de dedicar el tercer llibre a ressenyar, també des dels orígens, l'esdevenir de cada gènere de la poesia antiga de grecs i romans – amb alguna referència significativa als versos de les Escriptures - i els autors que més van sobresortir en cadascun d'ells. Ara, d'aquesta part del tractat me n'ocuparé més endavant, perquè es desvia del corrent d'idees que he examinat fins aquí, del qual participen, en canvi, les consideracions que Fontius fa en argumentar per què la poesia té un origen diví i és una art antiquíssima.

El teòric humanista no explica res de nou tocant al naixement de la poesia, al contrari, repeteix fil per randa la història que Boccaccio havia explicat a la *Genealogia dels déus pagans* i posa en joc els mateixos arguments per demostrar que la poesia és, en origen, una art divina. Així, la poesia hauria sorgit com el llenguatge adequat per acompanyar els sacrificis i les celebracions sagrades i els *prisci poetae* haurien estat teòlegs i *vates* o profetes per haver descobert la divinitat gràcies a l'observació de l'ordre de l'univers, per haver rebut la inspiració dels cels, per haver encobert i transmès amb imatges poètiques els més complexos misteris divins i per haver dedicat versos carregats d'erudició a totes les matèries més elevades.⁴⁸ A l'entendre de Fontius, els oracles d'Apol·lo, les

⁴⁸ Fontius, *De Poetice*, I, sota la rúbrica *De poetices origine et dignitate*, 97: "Ac primum omnium divinam rem esse poeticam, divinosque poetas et caelesti afflatos numine esse arbitror. Nam a deo profectam caelitus et in puras purgatasque mentes collapsam, si a suis primordiis ordiemur, inveniemus. Sive enim hic semper, quem oculis cernimus, cum suis animantibus orbis fuit, sive confusus prius hunc ordinem, quem nunc tenet, a deo sumpsit, rudibus illis primis adhuc saeculis vir quidam fuit ingenio excellenti qui caelum sublime, qui solis et lunae planetarumque cursum, qui sidera et stellas reliquas intuens naturae coepit opera admirari. Inde vero post longam inspectionem certas orbium vicissitudines, certumque prospiciens ordinem unum aliquem putavit esse universi moderatorem, cuius imperium omnia regerentur. Hunc primo, ut par est credere, ipse coepit venerari et colere; deinde aliis quoque hominibus adorandum ostendere, sibi que eum propitium votis exposcere. Neque vero communibus et vulgatis

prediccions de les Sibilles i el dictat dels majors profetes constitueixen aquesta primera poesia, tota ella divina sense distincions ni jerarquies, perquè considera, com feia Cristoforo Landino, que l'autèntic Déu és present en totes les tradicions literàries sota diversos noms i que els herois o sants que les civilitzacions paganes han convertit en divinitats menors són compatibles amb el màxim governador de l'univers.⁴⁹

Res de tot això no és nou, ara bé, a diferència de la majoria de defensors de la dignitat de la poesia, Fontius fa explícita la contradicció que rau en atribuir tantes virtuts i capacitats, tant de mèrit i tanta perfecció, als primers poetes, quan tot estudiós, i més encara l'historiador, sap que els inventors de qualsevol art mai no arriben a les cotes que assoleixen els que la practiquen després, justament perquè aquests gaudeixen dels avantatges que comporta poder aprendre dels

deum orasse et laudasse verbis credendum est, sed quotiens illi sacra operaretur meditati ac numerosis vocibus esse usum. Post hunc alius atque alius divinae mentis impulsu commotus hymnos et laudationes ad superos et sacros ritus demonstravere carminibus, ac quo maiorem auctoritatem apud multitudinem obtinerent, excelsa divinitatis mysteria figmentis poeticis ocluserunt".

⁴⁹ Fontius, *De Poetica*, I, *De poetices origine et dignitate*, 97: "Quin et oracula Pythia et Sibyllarum vaticinia et prophetarum magnorum dicta eodem modo versibus sunt expressa. Atque ita de deo, de rerum omnium principiis, de inferis, de superis, de moribus, de legibus, de animorum immortalitatibus, denique quicquid altum et sempiternum animo et cogitatione comprehendere licet, veteres illi primi scripsere vates". Més endavant, encara al llibre I però sota la rúbrica *Quod poetae Deo amici sunt*, 104, Fontius replica l'acusació que la poesia pagana és enemiga de Déu adduint l'existència d'una divinitat universal que està per damunt de totes les creences religioses: "Quod vero non esse eos amicos Deo nostro presertim dixisti, ego quidem unicum tantummodo esse Deum eundemque optimum atque aeternum existimo. Neque unquam aliter poetae gentium putaverunt. Praeter hunc autem cuius filius Iovem gentiles dicunt, nos Christum, Asiatici et Lybes Maumethem, aliae atque aliae gentes alios, fuerunt atque hodie sunt eruntque semper apud mortales alii dii minores, quos seu heroas seu sanctos vocites, nihil laboro. Huic autem summo Deo totius orbis moderatori caeterorumque deorum atque hominum genitori, et aliis quoque diis minoribus pro locorum ac temporum et religionum varietate poetas ego bonos acceptos autumo".

predecessors i imitar-los i superar-los. L'interlocutor de Fontius, Paulus Ghiaccetus Tertius, objecta que els primers poetes no podien ser grans homes, sinó individus rudes i ignorants, com els temps en què visqueren, i que deuriem estar dotats només amb el talent, del tot natural, de produir plaer a l'oïda amb un cant espontani però encisador.⁵⁰ Segons Ghiaccetus, els primers poetes no van ser diferents de la resta d'artistes: com tots, van esdevenir cultes i van aconseguir bona reputació amb el temps i la pràctica. I per la mateixa llei històrica caldria assumir que, primaris i maldestres com eren, no van ser ni profetes ni teòlegs i que no van proporcionar gairebé res de valuós a la causa de la humanitat fora d'entretenir-la amb sons i ritmes agradables.⁵¹ Amb aquesta objecció, Fontius confronta el valor de l'origen i el mèrit de la invenció que han explotat les narracions fetes per vindicar la dignitat de la poesia, legitimar-ne l'estudi i encimbellar un model o una tradició nacional amb la convicció, molt arrelada en la historiografia renaixentista, que la humanitat i la cultura, les institucions, les ciències i les arts progressen, ja sigui d'una manera lineal, sempre anant a més, o cíclica, amb alts-i-baixos.

⁵⁰ Explica Trinkaus [1966: 44, nota 12] que Paulus Ghiaccetus Tertius o Paolo Ghiacceto III pertanyia a la família Cattani, que tenia una vil·la al poble de Pelago, però que havia pres el nom de Ghiacceto, poble on Fontius vivia l'estiu del 1490. El mateix Paolo Ghiacceto III havia estat un dels interlocutors del diàleg de Fontius *Pelago or Ragionamento sopra alcuni luoghi de' Triumphi del Petrarca*, que té lloc a la vil·la dels Cattani.

⁵¹ Fontius, *De Poetica*, I, *De poetices origine et dignitate*, 98: " 'Minime sane patiar', Paulus ait, 'ut alium sermonem interseramus. Non enim hac tu mihi oratione quos putabam poetas esse aperuisti, sed eos multo maiores excellentioresque et pene deos aliquos fore ostendens maius mihi desiderium eorum penitus cognoscendorum iniecasti. Licet enim ut dicis poetice divinis a rebus inchoarit, rudia illa tamen et incondita carmina, quibus vetustas est usa, primosque illos versuum cantores absque ulla tantarum rerum et artium cognitione, ingenio naturaque aptos ad auris cantu blandiloquo capiendas arbitrabar fuisse, ac deinde paulatim, ut in caeteris artibus contigit, longo usu cultiores factos aliquod in terris nomen obtinuisse; non tamen propterea theologos aut prophetas esse, parumque omnino commoditatis parumque utilitatis vitae hominum praeter voluptatem aurium attulisse' ”.

D'aquest principi evolutiu se'n pot detectar el rastre en les històries dels orígens de la poesia perquè, alhora que expliquen que va ser revelada o inspirada per Déu als sacerdots, teòlegs i profetes, o que els més savis d'entre els primers homes van inventar-la per als ritus religiosos, asseguren també que això va tenir lloc al principi dels temps, en èpoques salvatges, quan les persones encara eren feréstegues, ignorants i toixes. Si, al costat d'això, s'afirma que la poesia primigènica contenia els misteris divins i que el metre originari reproduïa els ritmes i les harmonies dels cors celestials, que va sorgir de Déu i va anar a raure en Moisès, que en origen abraçava la filosofia, la retòrica i la història, disciplines a les quals, a la llarga, va donar peu, que va servir perquè Orfeu aconseguís civilitzar els primers homes i ensenyar-los a viure en societat i que no hi ha millor poesia que la que es canta o s'escriu posseït pel furor diví, es fa difícil sostenir que la poesia va sorgir espontàniament, en una època en què no es coneixia encara cap regla i encara més escriure una història que respecti aquest principi evolutiu d'una manera consistent i que sàpiga explicar en què hauria *progressat* una art poètica que ja és perfecta en origen.

Fontius dóna la raó a Ghiaccetus i admet que, per força, els inventors de la poesia van haver de ser homes rústics en comparació amb els seus successors. Matisa, però, que en qualsevol cas van haver de tenir més talent que els coetanis, de manera que segueix sent apropiat qualificar-los, en termes relatius, d'homes de geni. De fet, raona Fontius, justament perquè vivien envoltats d'ignorància, cal reconèixer que els primers poetes van tenir molt de mèrit i que deuriem estar dotats de molt d'enginy si van ser capaços de descobrir una manera d'expressar-se que fos adequada a la grandesa dels déus i alhora útil i plaent per ensenyar a la gent corrent a lloar-los i a dur una vida honesta.⁵²

⁵² Fontius, *De Poetice*, I, *De summis ingeniis poetarum*, 99: "Ut nunquam sane negaverim primos quarumcunque artium inventores non ad amussim eliminatos fuisse atque perfectos, ut qui eorum exemplo adiuti et imitatione edocti aliquid et ipsi postea addiderunt, quo tersiores fierent et cultiores, sic et tu quoque mi Paule Ghiaccete

Fontius és conscient que posar massa èmfasi en el geni natural o en la inspiració divina dels antics *vates* pot girar-se-li en contra perquè són conceptes que també es poden aduir per palesar que la poesia originària, en tant que art, no podia ser gran cosa perquè no obeïa regles. Per això adverteix al seu interlocutor que seria igualment erroni pensar que els primers poetes eren profetes i teòlegs només perquè rebien la inspiració celestial. Entén que havien de ser també homes de gran doctrina, plens d'aptituds i excel·lents en tota mena d'arts *humanes*: altrament, posa com a exemple Fontius, Moisès no hauria pogut liderar la fugida dels hebreus d'Egipte, ni donar-los lleis, ni escriure un poema tan celebrat com el Pentateuc. David, Salomó, Jeremies i Job, així com Amfió, Museu, Linus i Orfeu són, per ells mateixos, indicis evidents de la virtut, la ciència i l'autoritat que posseïen els inventors de la poesia.⁵³

fatebere, qui primo quae antea in usum non venerant, invenere, ingeniosos et claros fuisse viros, et si non eis, qui post effulxere, at suae tempestatis hominibus praestitisse. Nulla etenim est ars eodem inventa saeculo et perfecta [...] Sed quantumvis rudes primi illi inventores quisque in artificio suo fuerint, ex eo tamen quod invenerunt habiti iure sunt maximi et omnium aetatis suae excellentissimi. Itaque non si rudia ab initio vatum fuere carmina, rudes propterea ipsi fuere homines, quin potius summis ingeniis summisque naturae viribus praediti illud dicendi genus adinvenerunt, quod a vulgari consuetudine longe seiunctum diis immortalibus maxime conveniret, mortales autem omnis summa voluptate utilitateque afficeret, quando in eo deorum laudes, sacra, caerimoniae, oracula, praecepta, admonita ad iuste sancteque vivendum contineretur”.

⁵³ Fontius, *De Poetica*, I, *De doctrina poetarum*, 99: “Neque vero praeter egregiam quandam naturae dotem et caelestem furorem ac divinum Musarum numen, quanquam hoc etiam per se magnum profecto est, nihil aliud existimes antiquos vates obtinuisse. Nam cum sacerdotes deorum et prophetae et theologi summi essent poeta, caeteris quoque humanissimis artibus excellere. Inditio est sapiens ille Moses, quem cum deo locutum fuisse credimus, qui sanctum dei populum ex Aegypto deduxit, qui leges quas adhuc servant, Hebreis dedit, qui Pentatheucum poema toto orbe celeberrimum exaravit. Inditio sapientissimus ille Salomon et eius sanctissimus pater David Psalmis et Sapientia decantatis. Sic Hieremias, sic Iob, sic prophetae alii divino spiritu afflati scripsere carminibus. Sic deorum cultores maximi et Musarum alumni studiosissimi Amphion, Museus, Linus, Orpheus mundi generationem, solis et lunae cursum, deorum mysteria inferaque ac supera cantibus suis celebravere. Quibus in hominibus fuit summa virtus et

Al capdavall, Fontius no fa sinó repetir i ampliar el repertori de qualitats morals i intel·lectuals que els humanistes han atribuït als primers poetes a fi de distingir-los de la rusticitat del seu temps. En tot cas, es tracta d'una estratègia que no resol la contradicció de fons que deriva del fet que crítics i historiadors hagin concebut i tractat l'origen de la poesia, alhora, com el lloc on trobar-ne l'essència i el punt on començar-ne la història. La rellevància de l'argumentació de Fontius rau molt més en el fet que exposi obertament el problema, que no en la manera com intenta resoldre'l, justament perquè els teòrics cinc-centistes, a l'hora d'escriure la història de la poesia des dels orígens, també hauran d'intentar fer compatibles el mèrit de la invenció i el valor de la poesia primigènica amb les teories de la imitació i la visió progressista de la cultura i de les arts.

Fontius no hauria tingut tant d'interès en fer veure i alhora atenuar la tensió que es produeix entre els inicis esplendorosos de la poesia i la màxima evolucionista que estableix que cap art mai no és perfecta quan neix, si no hagués escrit també la història dels gèneres èpic, líric i dramàtic per explicar-ne els orígens i integrar-los en una narració cronològica dels autors grecs i romans que més haurien destacat en el conreu de cada espècie.⁵⁴ Com he explicat més amunt, el teòric admet

scientia singularis summaque scientia et virtute tanta amplificata auctoritas, ut eorum adhuc grata in terris extet memoria”.

⁵⁴ Explica Trinkaus [1966: 87-8] que el llibre tercer de la poètica de Fontius recupera una antiga tradició historiogràfica i teòrica que es remunta als crítics alexandrins, els primers que van dedicar-se a classificar la poesia en gèneres i a designar-ne els principals autors. Assenyala també que les fonts més emprades per Fontius són Quintilià, concretament el llibre desè de l'obra *Institutio Oratoria*, i el llibre tercer, “De poematibus”, del tractat *De arte grammatica* de Diòmedes. És precisament Quintilià l'autor al qual remeten tots els crítics renaixentistes que es fan ressò de l'aforisme *nihil enim unquam simul inventum est, atque perfectum* o, en paraules del mateix Fontius, “nulla etenim est ars eodem inventa saeculo et perfecta”, cf. nota 52. En menor mesura, el teòric humanista també fa servir un diccionari biogràfic d'autors grecs amb extractes d'autors clàssics llatins fet per Giovanni Tortelli d'Arezzo (1400-1466), i inclòs a l'obra que porta per títol *Commentaria grammatica de orthographia dictionum e Graecis tractarum*, així com el tractat *De musica*, atribuït a Plutarc (c. 46 – després del 120), la descripció de

que els *prisci vates* per força havien de ser més rústics que els poetes que van venir després i, al costat d'això, fonamenta les seves virtuts més en el saber i el domini de doctrines que no en el fet de ser homes inspirats per Déu. Fent això, Fontius humanitza i secularitza els poetes mítics, fills de déus i de muses i, sense deixar de lloar-ne les excel·lències que tant de profit han donat als defensors de la poesia, n'emfassa la dimensió cronològica. D'aquesta manera, al llibre tercer, Fontius pot fer-se seva la visió progressista de l'esdevenir de la poesia i col·locar un rere l'altre Amfíó, Linus, Orfeu i Museu al començament de les històries de la poesia heroica i de la lírica i, així, a més de mostrar-los com els poetes primigenis, fer que es converteixin en els antecessors i alhora models d'Homer, Hesíode, Teòcrit, Virgili i Lucà i d'Anacreont, Píndar, Catul, Horaci, Dante i Petrarca.⁵⁵

Grècia de Pausànies (s. II) el *Suida*, un repertori enciclopèdic sobre la civilització grega compilat cap el segle X i una obra molt més recent, la *Nutricia* d'Angelo Poliziano, inclosa a les *Sylvae* i escrita pocs anys abans que la poètica de Fontius. Al capítol tercer examinaré les històries que escriuen Poliziano i Lorenzo de' Medici, el dedicatari de la poètica de Fontius.

⁵⁵ Fontius enllaça els *prisci poetae* amb els autors antics èpics i lírics – i salva el buit entre uns i altres - amb un “longe post” i un “post longissimo temporum intervallo” i un cop endegada aquesta part del relat, sovintegen les referències a regnats i olimpíades, que Fontius treu de la *Cronologia* d'Eusebi, per ordenar els autors en el temps. Fontius, *De Poetice*, III, *De heroico poemate*, 115: “In eo [gènere heroic] autem Amphion fuit percelebris Iove et Antiopa genitus anno mundi octogesimo supra tria milia et septingentos. Post quem Linus et ipse Thebeus Urania Musa et Mercurio satus, vel Apolline ut quidam scribunt, eodem aevo innotuit [...] Hos post Orpheus Calliopes Musae et Oeagri filius insignis fuit Argonautarum comes, qui in Aegyptum quoque sapientiae causa navigavit, ritusque et sacra deorum superum atque inferum decantavit. Cui Museus successit filius vel certe discipulus, theologia adeo clarus ut in Elysiis eum campis Maro ante omnis posuerit. Longe post Agrippa apud Latinos Albae regnante Homerus floruit [...] Post quem Proca regnum tenente insignis fuit Hesiodus, qui deorum generationem expressit et de agricultura versibus scripsit”. III, *De lyrica poetice*, 116-7: “Videtis itaque quam vetusta sit lyrice quibusque auctoribus sit innixa [...] Cuius multae sunt diversitates et species ad scribentium arbitrium frequentatae, multaeque de suis auctoribus appellatae. Ut ergo ad huius lyricae facultatis scriptores redeamus, post

L'operació que realitza Fontius té una altra conseqüència important: determina que l'èpica i la lírica són els gèneres de la poesia originària, en la mesura que el teòric situa els *prisci vates* a l'inici d'aquestes espècies, però no els esmenta com els primers autors de tragèdies, comèdies o sàtires. Discernir a quina espècie hauria pertangut la primera poesia no és prioritari pels crítics i historiadors que n'expliquen els orígens a fi de defensar i elogiar la literatura antiga o amb l'objectiu de recordar i celebrar el poble que va inventar la poesia. A Boccaccio, Landino o Polidor aquest és un tema que no els interessa, però és que, a més, els contextos en què escriuen la història tampoc no els exigeixen tractar-lo, com en canvi li passa a Fontius i als teòrics i autors d'arts poètiques cinc-centistes, per als quals és cabdal estudiar, classificar i jerarquitzar la poesia per gèneres.

En aquest marc i amb aquests interessos, resulta rellevant que els historiadors estableixin que la poesia originària va ser d'una o altra espècie, com també que Fontius introdueixi els poetes bíblics entre els primers lírics, en adduir que les lleis sagrades i els himnes dels hebreus s'expressaven també en versos hendecasil·làbics, sàfics i pindàrics, i que el rei David va escriure cants celestials inspirat per l'esperit diví, però que no en digui res, de la tradició jueva, a l'hora de donar compte dels primers autors que van conrear la poesia heroica.⁵⁶ I això malgrat que Sant Jeroni hagués lloat els hexàmetres tan ben disposats dels versos de les Escriptures, o que de tothom fos sabut que Moisès va emprar – si és

Orpheum longissimo temporum intervallo trigesima olympiade Ardi in Lydia regnante Alchman Lacedaemonius floruit”.

⁵⁶ Fontius, *De Poetice*, III, *De lyrica poetice*, 116: “A Mercurio igitur ut videtis inventa lyra, carminis quoque lyrici principium ab eodem fluxisse conici licet, cum et ipse et Apollo frater victori Iovi adstantes et convivia celebrantes laudes concinerent. Sed et Hebreorum sacratae leges hymnique endecasyllabis, Sapphicis et Pindaricis numeris sunt expressi. David certe rex divino afflatus spiritu canticorum caelestium scriptor fuit”. Fontius no explica només qui van ser els poetes lírics més destacats: reporta també, molt breument, els millors en el conreu dels versos iàmbics i elegíacs i, entre aquests últims, esmenta Job.

que no va inventar – aquesta classe de vers en el cèlebre episodi del Mar Roig. Fontius sap prou bé que molts poetes han cantat als déus amb el vers de l'espècie heroica, i que a vegades s'anomena pítia perquè Fèmona, la filla d'Apol·lo Piti, cantava els oracles amb hexàmetres. No obstant això, raona Fontius, si el gènere es coneix com a poesia heroica és perquè, a partir d'Homer, els que n'escrivien van començar a difondre i aplaudir les gestes de prínceps i guerrers, a més de lloar els déus i explicar-ne misteris i missatges.⁵⁷ Tot i aquest gir, o evolució, per coincidències formals i temàtiques, Fontius hauria pogut incloure poetes bíblics als inicis de la història del gènere, però reporta només autors grecs. Potser el teòric pren aquesta decisió perquè els poemes d'Homer i, sobretot, l'*Eneida* de Virgili constitueixen el paradigma de l'espècie heroica per als crítics del Renaixement, i li sembla, ateses les diferències entre unes i altres obres, que resultarà poc creïble una història que pretengui convèncer que els versos de Job i de Moisès no només pertanyen al gènere dels herois, sinó que, d'acord amb la concepció

⁵⁷ Fontius, *De Poetice*, III, *De heroyco poemate*, 115: “Nam ex quo primus veterum poetarum Homerus a diis ad homines carmen vertit, ita tamen ut immortalis quoque deos miscuerit, relicto more de divinis tantum rebus canendi, cepta sunt fortia gesta heroum scribi, qui viri magni sunt et gestis rebus clari atque insignes quique deorum filii ob virtutem fortitudinemque habentur [...] Sed et Pythium quoque denominatur, quod Apollinis Pythii oracula eo genere carminis, quo prima esta usa Phemonoe, edebantur”. A banda d'això, al començament del llibre tercer Fontius, seguint l'esquema establert per Diòmedes, divideix la poesia en tres modes d'elocució – el comú, el narratiu i l'actiu –, després afegeix la matèria que pertoca a cada mode i de la suma d'aquests criteris, sorgeixen els gèneres. El mode comú, que es caracteritza perquè tant parla l'autor com els personatges, serveix per tractar déus, reis, grans gestes i afers menors: per tant, juntament amb les matèries, defineix l'espècie èpica. Cal parar esment en el fet que Fontius no fa servir el criteri del metre per distingir els gèneres: així, l'hexàmetre perd protagonisme a l'hora de caracteritzar la poesia heroica, de manera que els versos de Job i de Moisès se n'allunyen, més encara si es té un compte que en aquestes composicions no hi ha autor i personatges que es vagin cedint la paraula, només hi ha una sola veu, per això s'expressen en mode narratiu, el de la lírica, i no mitjançant el comú.

progressista de l'esdevenir de l'art poètica i de les seves espècies, també han estat antecessors i models dels autors èpics clàssics.

En tot cas, i sigui per la raó que sigui, en la història de de Fontius, quan es tracta d'explicar els orígens de la poesia, els autors hebreus segueixen comptant-se entre els primers autors. En canvi, quan toca relatar els progressos de les espècies literàries, només tenen cabuda entre els antics lírics: no es fan constar en el report dels inicis de l'èpica - tot i que, igual que Museu i Orfeu, van escriure amb hexàmetres sobre la divinitat -, ni són presents en les històries dels gèneres dramàtics. És pertinent remarcar que ja Fontius es mostri reticent a introduir la poesia bíblica en els orígens d'aquestes espècies, i que es decanti per adscriure-la a lírica perquè, com s'anirà veient, són gestos que alhora avancen i expliquen les actituds i estratègies amb què molts teòrics cinc-centistes abordaran i gestionaran les relacions entre la teoria i la història dels gèneres literaris.

3. LA DIFÍCIL QÜESTIÓ DELS ORÍGENS DE LA POESIA.

Els teòrics del Cinc-cents i la història literària a la *Poètica* d'Aristòtil

Igual que Fontius, obligat a adaptar les explicacions sobre els orígens de la poesia per poder emmarcar-los en la història dels gèneres literaris de grecs i romans, els teòrics del segle XVI que s'interessen per la qüestió no poden escriure'n la història de cap i de nou, ni de la manera que més els convé. Per això esdevenen hereus i partícips d'un saber històric que, alhora que ha anat creixent i acumulant dades, arguments i autoritats, arrossega les tensions que han anat emergint i configurant-se sobretot arran de l'encreuament dels diversos contextos discursius – cadascun amb els seus interessos i exigències, mètodes i fonts – en què els estudiosos humanistes han explicat els orígens de la poesia al llarg de dos segles.

Convé recordar que, en defensa de la literatura i a fi de demostrar que és la mare de totes les ciències, hom n'ha justificat l'origen i el

caràcter diví a condició de negar-li, o rebaixar-li almenys, la dimensió terrenal i l'estatut d'art. En posar l'èmfasi en la idea que Déu és l'inventor de la poesia i que va revelar-ne i inspirar-ne els continguts i les formes als primers humans, posseint-los i fent-los servir com va voler, perd sentit identificar el primer poeta amb un descobridor i un mestre: no es justifica que se'l recordi i se l'alabi perquè no se li pot atribuir cap mèrit i, així, s'oblitera la possibilitat de tractar-lo com un transmissor de doctrina, de manera que es tanca la porta a una història de la poesia que vagi més ençà dels orígens. Una manera d'obrir aquesta porta és repensar la poesia primigènia i apropar-la a l'esfera de la invenció humana, apartar-la de la controvèrsia teològica descarregant-la de misteris divins i subratllant-ne la funció cerimonial, i presentar-la com un llenguatge exquisit, elaborat amb figures i metres.

Alhora, si s'esgrimeix que la poesia és superior a la resta de les arts perquè és la més antiga de totes, pot haver d'assumir-se que van inventar-la els primers humans, quan el món tot just s'havia creat i els que l'habitaven, tocant a coneixements i destreses, no eren més que nadons. Llavors es fa necessari destriar els primers poetes de la gent corrent i elevar-los per damunt de la mitjanja, convertir-los en filòsofs i teòlegs i així justificar amb virtuts, doctrines i responsabilitats per què van poder ser els escollits per rebre, descobrir i difondre una art tan selecta. És en aquest punt, quan els poetes originaris han esdevingut també mestres i models, que la història pot *progressar* i que cobra interès i sentit posar nom i atorgar una llengua, una fe i una nació als primers autors i assignar gèneres als primers poemes, establir seqüències de transmissió de l'art per determinar que un poble va inventar la poesia, mentre que un altre només la va aprendre o per persuadir que el bo i millor dels versos primigenis continua viu en la pròpia tradició literària.

Potser justament perquè s'han de fer ressò de les històries que s'han escrit en aquest complex marc de relacions, els teòrics italians del segle XVI adverteixen sovint al lector de tractats, discursos i lliçons de com n'és de difícil d'aclarir la qüestió dels orígens, atès que els escriptors

que se n'han ocupat expliquen coses diferents sobre el principi i l'antiguitat de la poesia. Potser l'avís no és més que una fórmula de *captatio benevolentiae* associada a la recerca dels orígens de la poesia des que els crítics van endegar-la en l'antiguitat. Al capdavant, per damunt de confusions i conjectures, els teòrics cinc-centistes disposen d'una història que poden repetir, ampliar i detallar: la narració que els humanistes dels segles precedents han articulats amb els diversos lligams que la poesia originària hauria tingut amb la religió. Val a dir que aquesta història, eclèctica i apològica per força, s'ha anat obrint pas i carregant-se d'autoritat sense que cap altra versió l'hagi qüestionat de soca-rel, d'on que no ha de sorprendre que molts crítics, tot i els dubtes que asseguren tenir, n'utilitzin l'esquelet o n'esqueixin les parts que més els convenen.

Ara, també cal tenir en compte que els teòrics del segle XVI, per primera vegada en molt de temps, han de procurar amalgamar i fer compatible aquesta història diguem-ne religiosa amb un "nou" relat dels orígens i primers progressos de la poesia, el que explica Aristòtil als capítols quart i cinquè de la *Poètica*.⁵⁸ A l'entendre del filòsof, la poesia hauria sorgit per dues causes naturals: la primera hauria estat la facultat d'imitar, innata en els humans i font de satisfaccions; l'explicació de la segona causa és menys clara: alguns comentaristes i crítics del Renaixement interpreten que és justament la satisfacció o el plaer que comporta aprendre en observar les imitacions, però molts altres exegetes cinc-centistes es decanten per entendre que la segona causa la conformen les facultats naturals de l'harmonia i el ritme, les quals juntament amb la

⁵⁸ Aristòtil, *Poètica*, 1448b – 1449b. És a finals del segle XV que la *Poètica* comença a adquirir importància entre la crítica literària: el 1481 es reedita la traducció llatina que Hermannus Alemannus havia fet el 1256 del comentari que Averrois havia confegit al segle XII; el 1498 s'imprimeix la traducció llatina del tractat feta per Giorgio Valla i al 1508 s'estampa a la premsa aldina la primera edició en grec. No és, però, fins a mitjan segle XVI, quan apareixen els comentaris de la *Poètica* de Francesco Robortello, 1548, i de Vincenzo Maggi, 1550, que la doctrina aristotèlica no es converteix en el principal marc conceptual i de referència de la crítica cinc-centista.

imitació donarien lloc a la poesia.⁵⁹ Establert per què va néixer la poesia, Aristòtil en narra els primers passos fins la consolidació de la tragèdia i de la comèdia.

Explica que, d'entrada, la poesia es va dividir segons els caràcters dels que la conreaven: els autors nobles feien himnes i encomis dedicats a les persones més il·lustres, mentre que els poetes d'esperit més vulgar imitaven les accions dels tipus més vils i abjectes amb blasmes en vers. Aristòtil assenyala que, de la pràctica d'aquests primers gèneres, no se'n tenen testimonis fins l'època d'Homer: ell mateix hauria escrit composicions de burla, de la qual cosa en donaria fe l'obra *Margites*, hauria tractat accions heroiques, com les que contenen la *Iliada* i l'*Odissea*, i hauria estat el primer d'imitar dramàticament el ridícul, és a dir, de fer comèdies. Segons l'estagirita, el *Margites* i els poemes iàmbics s'haurien de concebre com el resultat del progrés formal de les primeres composicions de burla i escarni i, alhora, com les obres que, a la llarga, haurien evolucionat fins esdevenir comèdies. En paral·lel, els poemes èpics haurien perfectit les primeres i més elementals imitacions d'accions elevades i haurien precedit en el temps, i desembocat en, les tragèdies. D'aquesta manera, continua Aristòtil, en descobrir o aparèixer la tragèdia i la comèdia, els poetes èpics haurien esdevingut autors de tragèdies i els poetes iàmbics s'haurien convertit en comediògrafs, en virtut de la major qualitat de les estructures literàries dels gèneres dramàtics per imitar fets nobles i accions ridícules.

⁵⁹ Entén Halliwell [1986: 68, n. 29; 1987: 79, n.1] que la variació en les interpretacions de la segona causa natural de la poesia té una importància relativa perquè, al capdavant, Aristòtil considera igualment que l'harmonia i el ritme són, en el fons, instruments mimètics. De segur que és així per als estudiosos contemporanis de la *Poètica*, ara bé, la variació és molt rellevant per a la història de la crítica literària cinc-centista, perquè d'interpretar que les facultats de l'harmonia i el ritme constitueixen la segona causa natural de la poesia depèn que molts teòrics puguin sostenir, en entendre que l'harmonia i el ritme impliquen per força el vers, que la poesia, des de l'origen i en essència, ha estat un discurs que s'ha distingit per fer servir el metre, també d'acord amb Aristòtil.

Un cop la tragèdia hauria assolit la pròpia naturalesa, explica Aristòtil que Èsquil i Sòfocles haurien introduït canvis en el gènere tocant a la importància del cor i del diàleg, al nombre d'actors i a la posada en escena. El progrés de la tragèdia n'hauria afectat també la rellevància social, estètica i històrica: el fet d'allunyar-se de les faules insignificants i de l'elocució còmica – el metre iàmbic hauria substituït el tetràmetre, menys apropiat per a la conversa – hauria contribuït a perfectir i dignificar l'espècie. A l'entendre del filòsof, si es recorden les successives transformacions de la tragèdia, això és, si hom ha considerat convenient que passessin a la història de la qual ell es fa ressò, és justament perquè hauria adquirit aquesta bona reputació. I a l'inrevés: al començament, la comèdia no hauria estat ben considerada i per això se n'hauria conegut menys la història: conta Aristòtil que se n'ignoren els autors, qui hi va introduir les màscares, per què tenen pròlegs, el nombre d'actors i coses d'aquesta mena que els historiadors no haurien començat a enregistrar fins que la comèdia no hauria adquirit certes estructures. Tot això ho explica Aristòtil al capítol cinquè, on assenyala també que la diferència de llargària entre la tragèdia i l'epopeia és de resultes d'un procés històric, perquè primer tant els autors tràgics com els èpics limitaven la durada de les obres al període d'una sola revolució solar.

Als crítics cinc-centistes no els pot resultar senzill assimilar amb les versions més corrents de la història dels orígens una narració que no només no fa cap referència a la condició divina de la poesia primigènia, ni la vincula amb la fundació de la religió, sinó que, a més, es fonamenta en els principis que més obertament contradiuen, o, si més no, qüestionen l'autoritat de la història que s'ha escrit en defensa de la poesia. Si, com vol Aristòtil, la literatura sorgeix perquè tothom té una tendència innata a imitar a fi d'aprendre, d'això es desprèn que *qualsevol* podria haver inventat l'art d'una manera espontània. I, en efecte, el filòsof assegura que entre els primers autors – oblidats tots ells - tant s'hi comptaven esperits nobles com malànimes, d'aquí que ja de bon principi, arran d'aquesta diversitat ètica, la poesia es dividís en gèneres. A

contrapèl de bona part del que estableix el report dels orígens celestials de la poesia, Aristòtil difón una història cultural i antropològica que posa l'accent en les condicions humana, universal, artística i mimètica de l'invent: nega, per tant, que els déus l'hagin revelada o inspirada als seus intèrprets i profetes a la terra, qüestiona que els inventors fossin savis i sants, assumeix que la troballa fou espontània - per tant, d'inicis imperfectes - i que va anar millorant a mesura que es conreava, i concep la poesia com un llenguatge que, en origen, essència i funcions, imita, no com una locució embellida amb figures i metres que neix per lloar els déus.

A tot això cal afegir que, d'acord amb la visió progressista d'Aristòtil, Homer, Èsquil i Sòfocles no haurien estat millors poetes que els autors precedents només per haver “florit” després i disposar de més coneixements o de regles més eficaces, sinó també per haver conreat gèneres superiors als de les composicions originàries, això és, més apropiats per satisfer els objectius de la poesia. Que, amb el temps, l'art progressés va comportar, a l'entendre del filòsof, que unes espècies substituïssin - o es transformessin en - unes altres i, el que és més important per a la història dels orígens, que amb els antics gèneres s'oblidessin també els noms i les obres dels primers poetes: raó de més per pensar que no eren gran cosa. Els progressos de la poesia tal com els explica Aristòtil acaben col·locant, primer, els gèneres dramàtics i, finalment, la tragèdia al capdamunt del sistema jeràrquic d'espècies: d'aquesta manera, el filòsof justifica amb raons històriques que la tragèdia sigui l'objecte de quasi bé tota la reflexió teòrica de la *Poètica* i que les poques i breus consideracions que dedica a l'èpica i a la comèdia les faci sovint en relació, comparació o contrast amb l'espècie tràgica.

Els crítics cinc-centistes han d'assumir que les meravelles que de sempre s'han divulgat sobre la poesia originària i els *prisci poetae* mai no s'han atribuït a les qualitats de l'estructura dramàtica ni als autors de tragèdies: enlloc no s'ha llegit que Fèmona, Amfió, Orfeu o Moisès s'haguessin dedicat a conrear aquest gènere. Però és que, a més d'això, se

les han d'heure amb una història i amb una poètica que, a banda de no fer esment de cap dels fundadors de la poesia, concedeix poquíssima rellevància a les primeres formes, "improvisacions" segons Aristòtil, i al gènere o gèneres lírics als quals solen adscriure's els antics himnes, oracles i cants religiosos.

Que no és fàcil fer-se ressò de la història dels orígens de la poesia i reescriure-la i adaptar-la en un marc teòric dominat per l'autoritat d'Aristòtil ho mostren la diversitat i fins el contrast que, en comparació amb les més uniformes narracions precedents, s'aprecia en les històries que els crítics difonen a la segona meitat del segle XVI. Als extrems d'aquest ventall de versions se situen, per un costat, els autors que prescindeixen del dictat aristotèlic sobre els orígens i progressos de la poesia i, per l'altre, els estudiosos que es fan ressò *només* del que explica el filòsof. Entremig s'hi troben els teòrics que assagen d'incorporar elements del relat de la *Poètica* a històries vertebrades per l'esquelet narratiu dels orígens divins o religiosos, però també els escriptors que refan, amplien i detallen aquestes històries a fi de matisar, complementar i fins qüestionar la història d'Aristòtil.

Tot plegat palesa que la història dels orígens celestials ha de superar diversos esculls per seguir vigent en la poètica cinc-centista, però també que és a través del front historiogràfic – que és *en forma* d'històries - que molts crítics introdueixen en el discurs teòric sabers que fan de resistència i contrapès a l'autoritat aristotèlica, que, alhora, determinen com interpretar-ne la doctrina i que, en suma, tenen un paper rellevant en la formació de la teoria literària *neoristotèlica*.

3.1. Els *fets certs* sobre els orígens de la poesia: les històries de Mario Equicola i de Lelio Giraldi

Els primers relats cinc-centistes dels orígens i progressos de la poesia que m'interessa examinar amb deteniment són els de Mario Equicola i de Lelio Gregorio Giraldi. El d'Equicola encapçala unes *Institutioni* per aprendre a compondre rimes en vulgar que van aparèixer el 1541 a Milà i

que van reeditar-se com a mínim dues vegades més al segle.⁶⁰ El report de Giraldi forma part d'una història sobre els antics poetes grecs i romans confegida en deu diàlegs publicats el 1545.⁶¹ Equicola i Giraldi no són els primers estudiosos del segle que s'ocupen del tema: cal fer esment sobretot de Girolamo Vida. Vida ja havia reportat al primer llibre d'una art poètica escrita en vers i apareguda el 1527 que la poesia fou inventada amb finalitats i continguts religiosos, malgrat que, amb el temps, els *vates* comencessin a dedicar composicions a altres matèries. El teòric hi explica també que Apol·lo va regalar-li a Fèmona el do de fer versos heroics i que la profeta de Delfos fou la primera de compondre'n.⁶² Vida despatxa la qüestió amb poques dades, idees velles i

⁶⁰ Són les *Institutioni di Mario Equicola al comporre in ogni sorte' di Rima della lingua volgare, con uno eruditissimo discorso della pittura, & con molte segrete allegorie circa le Muse e le Poesie*. L'edició de 1541 és pòstuma: Equicola, que va ser preceptor i secretari d'Isabella d'Este, va morir el 1525. Segons Merlino [1933: 643], l'obra deuria estar enllestida no més tard del 1516. De les *Institutioni*, a vegades també anomenades *Introduzioni*, he consultat una reedició publicada a Florència el 1568, però abans ja n'havia aparegut una a Venècia el 1555.

⁶¹ Dels *Historiae poetarum tam graecorum quam latinorum dialogi decem* he pogut consultar l'edició *princeps* que aparegué a Basilea el 1545. Giraldi narra els orígens de la poesia, com és de rigor, al primer dels deu diàlegs: en la resta, elabora un catàleg d'imatges d'autors grecs i llatins que es complementa amb dos diàlegs que publicarà el 1551, un any abans de morir, els *Dialogi duo de Poetis nostrorum temporum*, obra de la qual n'hi ha una edició crítica a cura de Claudia Pandolfi [1998]. De la producció de Giraldi destaquen les obres dedicades a la història antiga: el 1541 havia publicat *De Annis et Mensibus* i el *Calendarium et Romanum et Graecum*, i el 1548 la *De Deis gentium varia et multiplex historia*.

⁶² Els *Marci Hieronymi Vidae Cremonensis de Arte Poetica libri III* van ser publicats per primer cop el 1527 a Cremona. He consultat una edició de la poètica apareguda a Roma el mateix any que s'acompanya d'altres obres del mateix autor. Vida, *De Arte Poetica*, I, s.p.: "Iamque adeò in primis ne te non carminis unum / Praetereat genus esse; licet celebranda reperti / Ad sacra sint tantum versus, laudesve Deorum / Dicendas, ne religio sine honore jaceret. / Nam traxere etiam paulatim ad cetera Musas, / Versibus & variis cecinerunt omnia vates./ Sed nullum è numero carmen praestantius omni, / Quam quo post divos heroum facta recensent, / Versibus unde etiam nomen fecere minores: / Munere concessum Phoebi venerabile donum / Phaemoneis, quae prima

d'una manera escarida, en canvi, Equicola i sobretot Giraldi compendien en narracions més extenses tot el saber acumulat sobre els orígens, l'amplien i en alguns aspectes el detallen, tot i que la novetat més ressenyable és que aquests autors ja es fan ressò d'algunes de les opinions que Aristòtil exposa al capítol quart de la *Poètica*.

Com ja havia fet Landino i farà més endavant Giraldi, Equicola adverteix el lector ja d'entrada de com n'arriben a dissentir els escriptors sobre l'origen dels poetes, però en lloc de reportar diverses versions i abundar en el desconcert, Equicola prefereix enfilat de manera molt succinta les opinions més autoritzades i difoses. Així, considera versemblant que la poesia nasqués no només abans de la Guerra de Troia

dedit (si vera vetustas) / Ex adyto haud aliis numeris responsa per orbem". Tanmateix, la història que escriu Vida no s'acaba amb els orígens: poc més endavant, encara al llibre primer dels tres del tractat, en ressenyar el pas de les Muses al *Latium*, afegeix que els romans van estar escrivint una poesia informe i barroera des que van descobrir-la fins que aparegué Enni, a partir del qual l'art va anar progressant fins a culminar amb Virgili: després d'ell, però, la poesia va tornar a declinar. Assegura Vida que, amb Enni, els romans van agafar d'una vegada per totes el relleu – la corona – dels grecs perquè el poeta va destacar en tots els gèneres i gràcies a ell la poesia llatina va desprendre's de la rudesia inicial: "Nostri autem ut sanctum divas Heliconae colentes / Coeperunt primum in Latium transferre, fluebant / Versu incomposito informes, artisque Pelasgae / Indociles Musam fundebant carmina agresti / Sylvicolae inter faunos. Tunc omne sonabat / Arbustum fremitu sylvae frondosae. / Nondum acies, nondum arma rudi pater Ennius ore / Tentarat, qui mox Graio de vertice primus / Est ausus viridem in Latio sperare coronam. / Tum rerum causas, naturae arcana, latentes / Explorare ausi, cecinerunt carmine dulci / Omnia Pierio spargentes nectare vates / Atque ita deinde rudes paulatim sumere versus / Coeperunt formam insignem, penitusque Latini / Agrestem exuerunt morem, liquidissima donec / Tempestas veluti caeli post nubila, & imbres / Extulit os sacrum soboles certissima Phoebi / Virgilius [...]". A l'entendre de Vida, després de Virgili la poesia hauria degenerat tant per la negligència dels autors romans, els quals haurien sobrevalorat uns aspectes de la poesia i desatès d'altres, com per la nefasta influència dels bàrbars arribats a l'Ausònia, la qual hauria fet empitjorar els mestres i els gustos fins provocar que les Muses abandonessin Roma. La crisi de les lletres hauria finalitzat, segons el teòric, gràcies al talent i als esforços de la família Medici.

i de l'època en què va escriure Homer, sinó amb la natura mateixa, tenint en compte que fou conreada a Egipte i a Síria abans que visqués Orfeu, i lliurada als primers mortals com un do diví. Tampoc no s'estén Equicola amb la controvèrsia entre hebreus i grecs: tot apunta que fa una síntesi del que n'havia explicat Landino en fer-se ressò de l'opinió d'Eusebi que els jueus haurien inventat l'art poètica abans que Fèmona fes les primeres profecies, convicció que s'empara amb l'argument que Moisès hauria fet de poeta molt temps enllà, a l'època en què Cècrope regnà a Atenes.⁶³

En passar a donar compte dels principis de la poesia a Grècia, Equicola prescindeix de les dades habituals sobre els oracles, els déus i les festes sagrades i es concentra en explicar que els grecs antics – per exemple els pitagòrics i Plató - entenien que la poesia era la primera filosofia i la més digna de les facultats perquè creien que el món es regia per un concert i una harmonia que eren representats per Apol·lo i les Muses, sota els auspicis dels quals es conreava la poesia. Es tracta d'una versió més, aquest cop no gaire articulada, de la idea que la poesia és una ciència divina perquè, mitjançant el concert, el ritme i l'harmonia del vers, esdevindria una rèplica de l'ordre còsmic i per això un instrument privilegiat per comunicar-se amb Déu i entendre'n els misteris.⁶⁴

⁶³ Equicola, *Institutioni*, s.p.: “La origine de’ Poeti (benche gran dissensione sia tra gli scrittori) essere stata non solamente innanzi alla guerra Troiana, ma nata, e comparsa insieme con la natura stessa, par cosa verisimile, conciosia cosa, che in Egitto, & in Siria innanzi che Orpheo nascesse, fu conosciuta, come offerta la Poesia a’ mortali per dono divino. Et innanzi che Homero scrivesse, si come da’ suoi versi si può facilmente comprendere, furono versificatori. Eusebio da gli Hebrei haver havuta origine scrive, innanzi Phemonoe. Non solamente David, quando Codro regnava in Athene, compose salmi in versi, ma di Codro molto piu antico, quando regnava Cecrope, sappiamo Mose essere stato Poeta non ignobile”.

⁶⁴ Equicola, *Institutioni*, s.p.: “Ma lasciamo le cose gia tanto tempo invecchiate, & delle barbare & longinque nationi, percorriamo la Grecia, dove, per esser creduta questa faculta prima di tutte l’altre facultati, fu maggior di tutte estimata, & detta (se a Strabone si crede) prima Philosophia, percioche quivi era ferma opinione (come Platone, & innanzi a Platone i Pithagorici dissero) che’l mondo tutto constasse di concerto, & armonia, laquale per le Sante Muse, & di quelle Duce Apollo, si nomina, & sotto lor

Landino i Polidor Virgili també s'havien fet ressò de la tesi que Déu hauria dissenyat l'univers segons un ordre fix: l'un per trobar correspondències entre el Creador i la seva gran obra i les facultats i efectes extraordinaris del versificador i del metre, l'altre per adduir que el metre hauria vingut de la divinitat. En canvi, tocant a la invenció del vers, Equicola sembla participar de la versió del naixement espontani que solen divulgar els historiadors del progrés de l'art literària, perquè assegura que el vers va descobrir-se gràcies a les facultats auditives dels més savis i que primer va trobar-se el ritme, el qual Equicola identifica amb el vers, i després l'observació dels ritmes. En suma, sembla voler dir que el metre s'hauria descobert per casualitat i que als primers temps s'hauria conreat de manera improvisada, atenint-se només a la seva sonoritat. Que Equicola s'adhereix a la visió del progrés de la poesia queda més clar quan, després d'haver fet esment de passada que Cadme, Ferècides i Hecateu foren els primers escriptors que van dissoldre el metre en un discurs "lliure", explica que no fou fins que Homer a Grècia i Enni a Roma no van compondre d'una manera més perfecta versos sobre gestes terrestres i marítimes d'herois, que l'art literària no va començar a consolidar-se i a créixer en nombre d'autors i de classes de versos.⁶⁵

nome tutta la poetica si celebra, chiamandosi le Muse nodo & vincolo delle scientie, & meritamente furono chiamate figliuole di Giove, & della memoria".

⁶⁵ Equicola, *Institutioni*, s.p.: "Ma perché il verso fu trovato dalla determinatione delle orecchie per la osservatione de' prudenti, & fu prima trovato quello, cioè il numero, che di quello l'osservatione, onde fu detto, i Fauni & Vati haver cantato numerosamente, & quell'altro si ricorda del numero, cioè della qualità del verso, ma non tiene in memoria le parole. Leggiamo Cadmo Milesio, Pherecide Siro, & Hecateo essere stati i primi, iquali sciolsero i metri in libera Oratione [...] Poi che in Grecia Homero, & in Roma Ennio piu perfettamente cominciarono à scrivere, & comprendere in verso i gran fatti per mare, & per terra degli huomini fortissimi, quest'arte pigliò à poco à poco tanto vigore, che non solamente si ampliò in piu generationi, ma diverse, & innumerabili ragioni di piedi, & di versi furono trovate, quantunque le sue principali specie siano Dattiliche, & Iambice". Equicola ja havia afirmat en una obra anterior, el *Libro de*

Poc més endavant, Equicola adopta un registre més ditiràmbic i recupera la idea que les antigues nacions haguessin venerat la professió dels poetes, que aquests compartissin nom i estatut amb els *vates* i els savis i que la poètica hagués estat la primera filosofia. Aplega exemples que palesen la dignitat que s'hauria concedit a la poesia, com per exemple, que s'escriuissin les lleis en vers, que els gals no anessin a la guerra sense haver rebut abans el consell dels bards, això és, els seus sacerdots i per tant també poetes, i que tants prínceps i homes il·lustres haguessin tingut altres tants autors en molta estima: Alexandre i Homer, Ciceró i Àrquia, August i Virgili. Tractar les relacions de la poesia amb el poder li permet inserir un apunt històric que traïx de nou la visió progressista de l'esdevenir de la poesia, ara però, tocant al prestigi públic de l'art i circumscrita als romans. Entre tants elogis a la *prisca poësis*, Equicola ha de confessar que a Roma els poetes van ser menystinguts fins que els governants van voler que les gestes fossin celebrades pels escriptors. El crític reporta el cas d'Enni per suggerir ara fins a quin punt hauria canviat l'estimació dels poetes des dels orígens ençà, perquè l'autor romà va ser tan apreciat per Escipió l'Africà que el general i el poeta van acabar compartint sepulcre.⁶⁶

Natura de Amore, publicat el 1525, que el vers s'havia descobert abans que les regles mètriques: també hi argüeix que els poetes sempre haurien produït plaer per la consonància i l'estructura rítmica de les composicions, qualitats que més endavant els oradors haurien volgut reproduir amb una prosa poètica i amb recursos retòrics. Equicola segueix estirant d'aquest fil fins atènyer l'origen del dir vulgar en ritmes o rimes, qüestió que enllaça amb les *Institutioni* i que tractaré en examinar al capítol tercer les històries cinc-centistes de la poesia vulgar.

⁶⁶ Equicola, *Institutioni*, s.p.: "Et però, ben si legge appò Strabone, gli antichi haver creduta la Poetica una prima Filosofia. Licurgo & Solone scrissero le leggi in versi. Di qui de' Vati, & de' Sapienti il nome è comune, & in gran veneratione la profession di quest'arte è stata havuta da tutte le nationi. Bardi erano Vati de' Galli, senza'l consiglio de' quali, ò vero comandamento, non ardivano combattere. Il loro Marte riverisce le Muse. I Lacedemonii la fortuna della guerra non tentavano, se prima non haveano con sacrificii sodisfatto alle Muse, acciò che nella battaglia facessero cose degne di memoria. Quelli che in tal facultà si sono esercitati hanno riportato honore e pregio [...]"

Val a dir, també, que en reportar aquí el descrèdit inicial de la poesia romana – ja plantejat per Vida, però del qual se'n faran ressò més aviat pocs crítics –, Equicola debilita la credibilitat d'una altra versió dels orígens de la poesia llatina, més estesa i que ell mateix havia exposat poc abans fent-se seu un cop més el discurs de Landino, a saber, que també els romans, com els hebreus i els grecs, haurien conreat la poesia amb finalitats religioses, si no des del principi, ja des de molt abans que Livi Andrònic oferís al poble les primeres faules.⁶⁷

Per tant, la primera poesia tant de grecs com de romans no acaba de tenir una identitat homogènia ni consistent perquè, pel costat que es nodreix dels elogis i de les defenses, se li atribueixen funcions sagrades i civilitzadores i efectes miraculosos però, per l'altre, el costat per on desemboquen les opinions dels historiadors de l'evolució de l'art, es caracteritza la dels orígens com una poesia d'escassa qualitat tècnica i formal. El decalatge entre aquestes tradicions discursives es fa més gran

Confessiamo in que' primi secoli de' Romani, in quella rozza città non haver havuto premio, ne honor degno i Poeti. Ma poi che si venne in disiderio, che i gran fatti fossero da' buoni scrittori celebrati, ecco quel, che per la vetustà, come sacro boschetto, adoriamo, Ennio, il quale à quel grande Africano fu carissimo, & nel sepolcro degli Scipioni fu ammesso [...] M. Tullio difende Archia Poeta, & della poetica se essere studiosissimo in piu luoghi afferma, & da' severi studii riportarsi alle mansuete Muse. Ma come preterirò Vergilio? La cui gloria fece, che ne appò Ottavio Augusto gratia, ne notitia gli mancò appo 'l popolo Romano".

⁶⁷ Equicola, *Institutioni*, s.p.: "Roma col tempo l'altre scientie ammise, & fecele maggiori, ma della Poetica da' suoi principii sempre si dilettò. Numa Pompilio per tirare gli huomini al colto divino con religione e piacere, institui, che ne' sacrificii si cantasero versi, & ne gli Ancili essere alcune cose ammirabili delle Muse, & da Egeria havute affermò. Alle Camene consagrò un luogo. Volesse Iddio si trovassero quei versi, iquali Catone nelle sue origini scrisse essere stati cantati in convivii in laude degli huomini chiarissimi molti secoli innanzi alla sua età. Et benche innanzi à Lucio Andronico, che fu il primo che diede fabule al popolo, & innanzi che Ennio, & Nevio scrivessero Poemi, erano poeti in Roma, nondimeno habbiamo letto i versi di Portio Licinio, iquali affermano la Poetica haver cominciato in Roma nella seconda guerra Cartaginese, con dir, la Musa con pennato passo essere penetrata nella bellicosa gente di Romulo".

quan s'esgrimeix que en la primera poesia s'hi reproduïxen el concert, l'harmonia i el ritme de les esferes celestials i que Déu va inspirar-la a uns pocs savis d'aptituds extraordinàries perquè aquests arguments han de conviure amb els que redueixen els primers versos a meres improvisacions d'una certa eufonia i els primers poetes a gent corrent que descobreix el metre per casualitat. No és fins als passatges finals de la narració que Equicola no assaja fórmules per rebaixar les tensions que ha anat fent aflorar en enfilat dades i raons que provenen de visions disperses, si no oposades, de la història dels orígens.

Així, en continuar la lloança de mèrits i celebrar que la poesia en origen servís per superar la barbàrie i construir les primeres societats, Equicola conta com, "poc a poc", l'art hauria anat adquirint diverses formes i funcions i amb elles haurien anat apareixent els gèneres. L'hexàmetre hauria servit perquè els sacerdots predissin el futur, el vers elegíac per alabar els difunts, l'estil pastoral per honorar Diana, mentre que els altres déus haurien estat venerats amb modes diversos. Equicola no és gens precís a l'hora de determinar i classificar les espècies i d'ordenar-ne l'aparició en el temps però, si més no, aconsegueix integrar la poesia sagrada, desglossada en gèneres, en el progrés literari que sol xifrar-se en la proliferació de metres. Ara, el que resulta més rellevant és que Equicola finalitzi la narració confessant que se n'està, de qualificar la primera poesia de *divina*, perquè Aristòtil dubta en quin moment va néixer i que es conformi en parafrasejar el lloc en què Ciceró, al *Pro Archia*, posa el poeta per damunt de tots els escriptors perquè és l'únic que, més enllà de dominar preceptes artístics, crea motivat per una excitació mental que s'assembla tant a la inspiració divina que, arran d'això, Enni va qualificar els poetes de sants.⁶⁸

⁶⁸ Equicola, *Institutioni*, s.p.: "O Santissimo frutto della Poetica bene usata, o studio pieno di giocondità. Tu prima gli huomini sparsi congregasti in società. Tu i disipati unisti tra le case. Tu gli efferi, & barbari costringesti udire salutifere leggi, & à quelle ubbidire. A poco à poco quest'arte con l'heroico verso, del qual dicono Apollo Pithio essere stato inventore, per li sacerdoti predisse le cose future, le laudi de' defunti ne'

La novetat no rau en què Equicola s'adhereixi a la tradició crítica que ha reconceptualitzat el furor poètic en un talent innat *quasi* diví – i que prescindeixi de la versió platònica de l'entusiasme, tan rellevant en el discurs de Landino -, sinó que ho faci empès pel dictat del capítol quart de la *Poètica*, se suposa que pel passatge en què Aristòtil diu que no pot citar cap poema dels autors dels primers blasmes, himnes i encomis. De fet, Equicola no aclareix en quin sentit hauria volgut afirmar que la poesia fou divina i, a més, formula la reserva que li suscita el filòsof d'una manera molt elusiva. De manera que tant podria voler dir que renuncia a afirmar que els primers poetes foren també teòlegs – i aquí és oportú remarcar que Equicola no addueixi enlloc que Aristòtil ho hagués afirmat a la *Metafísica* -, com que van versejar inspirats per Déu, sentit que explicaria que just després reporti el *tópos* del talent innat dels poetes. En aquest supòsit, però, tampoc no queda clar si dubta perquè no sap si l'entusiasme fou en efecte diví – i per això es conformaria amb la versió quasi o com divina - o perquè desconeix si els posseïts foren justament els primers, dubte cronològic que explicaria la referència a la *Poètica*.

En qualsevol cas, m'interessava destacar aquest passatge perquè tot i ser brevíssim indica que la història aristotèlica comença a obrir-se pas i a exercir pressió en els primers relats cinc-centistes dels orígens. En

funerali riferì con versi Elegi. Prima con lo stil pastorale celebrò i sacri di Diana. Prima diede principio a cantar le laudi degli Dei con varii modi. Finalmente (se Aristotele non dubitasse in qual tempo avesse havuto principio) direi, & affermerei esser divina. Ma bastimi in questo luogo dir come disse M. Tullio. Da' sommi, & eruditissimi huomini habbiamo, che ogni dottrina consiste in precetti d'arte, solo il Poeta dalla natura istessa si eccita con forza, & vigore di mente, quasi infiammato fosse da divino spirito. Per la qual cosa bene si crede Ennio meritamente haver nominati i Poeti santi, & noi stimiamo il Poeta à tutti gli altri scrittori (come piu degli altri ingegnoso) deversi preponere. Perche è certo, la materia, e'l subietto non accrescer laude allo scrittore, se l'uno, & l'altra non è ben riferita & narrata". Poc més endavant, Equicola esmenta el fet que Plató considerés els poetes escriptors de "generació divina agitada per Déu", però hi fa referència en fer-se ressò d'altres motius i testimonis que justifiquen l'elogi de la poesia, sense abundar en la qüestió del furor.

el cas d'Equicola es fa difícil discernir quines veritats rebudes sobre els orígens obliga a reconsiderar la versió del filòsof; en el relat de Giraldi, com es veurà de seguida, i en molts de posteriors, l'autoritat d'Aristòtil consolida la concepció natural o antropològica de la poesia i la visió progressista de l'evolució de l'art literària. A la llarga, però, el procés que s'inicia amb la narració d'Equicola també posarà en joc idees com la irrellevància històrica dels desconeguts primers poetes i, a l'altre extrem, el paper fundacional d'Homer en la història literària que obligaran els crítics a repensar els termes amb què es fan ressò dels llocs comuns sobre els orígens i els converteixen en relat.

A més de ser els primers de prestar interès – escàs, encara – a la versió d'Aristòtil i de concedir més rellevància a la concepció progressista de la història de l'art literària, Equicola i Giraldi destaquen pel fet d'inventariar i disposar en un mateix pla narratiu els noms, les fites cronològiques i els esdeveniments sobre els orígens, així com les fonts i autoritats que han transmès, i de configurar així una mena de base de dades que els crítics aniran repetint, reinterpretant i utilitzant amb mesures i estratègies diverses. Ara bé, l'interès pels orígens i la dedicació i els recursos emprats per explicar-los varien força d'un autor a un altre. De ben segur que el fet que Equicola s'interessi pels orígens en el marc d'una obra que té per objecte ensenyar a compondre en rimes vulgars i que Giraldi se n'ocupi, en canvi, en una història dialogada de la poesia antiga expliquen que, en termes simplificats, l'un posi l'accent en les qualitats originàries de la literatura per construir una poètica antiga que funcioni com a model dels escriptors en llengua vulgar i que de les versions sobre els inventors i els inicis de la poesia se'n faci ressò amb menys cura i sentit crític que l'altre, el qual distingeix més clarament la indagació historiogràfica de l'ús apològic dels orígens i recull i ordena tot el que s'ha dit sobre els principis i l'antiguitat de la poesia per aclarir-ne els fets certs.

Sent aquest l'objectiu de Giraldi, amb més raó que Equicola pot fer-se seu el protocolari advertiment al lector que els escriptors han

explicat coses molt diferents sobre la qüestió dels orígens i preparar-lo, així, per a un altre report que enfila testimonis diversos, a vegades oposats, però que busca desentrellar i subratllar les evidències que imposa el consens de les autoritats. D'aquesta manera, Giraldi comença explicant que Tacià el Siri assegura que els grecs van aprendre totes les arts i disciplines dels bàrbars, però no li presta gaire importància perquè també sap, com fa palès una mica després, que els mateixos grecs han transmès diverses versions sobre els orígens de la poesia i totes donen per fet que ells en foren els inventors:

Parem esment també al que han divulgat els grecs sobre l'inici de la poètica. Per començar, n'hi ha que en remeten l'origen fabulós a Apol·lo, el dia que va acabar a cop de fletxa amb la serp Pitó, [...] d'altres el fan remuntar a l'oracle dèlfic de la mateixa divinitat, altres a Bacus, autor d'oracles dedicats a Apol·lo; alguns l'atribueixen a la seva filla Fèmona, que era profeta de Delfos, altres a Olenus, el qual va escriure oracles i himnes; la majoria, però, creu que els inventors van ser els tracis i addueixen com a argument els llocs d'aquesta regió consagrats a les Muses: Pimpla, Olimp i Libetra, i també que Orfeu, Museu, Tàmiras i els altres primers poetes fossin originaris d'aquesta terra; per la mateixa raó, els noms de la majoria d'instruments musicals haurien estat bàrbars, com la *sambica*, la *nablia*, la lira, la *magada* i altres.⁶⁹

⁶⁹ Giraldi, *Historiae*, I, 63: "Igitur de Poëtices, seu ut sic loquar, metricae orationis antiquitate illiusque primordio variè à scriptoribus traditur. Nam ut hoc loco mittam quod Tatianus Syrus, vir quidem doctissimus, sed parum in dei pietate stabilis, scribit in eo, quo ostendit artes & disciplinas Graecos à barbaris inventas accepisse. Poëticam quoque barbarorum inventum esse". Tacià el Siri o d'Assíria (c.110-c.172) va ser un filòsof grec convertit al cristianisme que va escriure una obra apologètica, el *Discurs als grecs*, en la qual argumenta que Moisès i els profetes eren més antics i més savis que els filòsofs grecs. Eusebi va considerar l'*Oratio ad Graecos* una obra molt útil i el cita sovint a la *Praeparatio Evangelica*, que és segurament la via per la qual arriba a coneixement de Giraldi.

Giraldi, *Historiae*, I, 65-66: "Verum nunc quoque quae de Poëticae initio à Graecis prodant attendite. Sunt qui, ut ab hoc exordiar, eius originem in Apollinem

A Giraldi no li interessa aclarir si els inventors bàrbars que van llegar la poesia als grecs als quals feia referència Tacià el Siri van ser els autors que procedien de Tràcia, ni tampoc reunir proves que demostrin que l'origen rau en Moisès, com volen altres historiadors.⁷⁰ Prefereix no endinsar-se ni prendre partit en aquestes disputes: de fet, renuncia a establir qui va inventar la poesia i es concentra en destriar les dades en què coincideixen totes les fonts, siguin gregues, romanes, hebrees o cristianes, i així poder informar de manera fiable sobre la poesia dels primers temps i, sobretot, poder descriure amb certesa com era.

Així, per exemple, segons Giraldi hom pot estar segur que la poesia es va inventar abans que la prosa, perquè els primers d'escriure sense metres - Cadme, Acusilau, Ferècides i Hecateu - van viure poc abans que Xerxes arribés a Grècia, fet que pertany a una època molt posterior als temps de poetes com Orfeu, Museu, Homer i altres. En això hi estan d'acord Flavi Josep i Eusebi, també el comentarista d'Homer Eustaci, i ho confirma Estrabó quan assenyala que la poètica va estar a disposició de tothom abans que cap altra disciplina, abans fins i tot que l'art oratòria, una facultat derivada de la poesia, en el conreu de la qual els primers que van destacar van ser Cadme, Ferècides i Hecateu. Giraldi rebla la tesi amb el testimoni d'Isidor, perquè assenyala que tant grecs com llatins van escriure abans amb metres que amb un discurs solt

fabulose referant, cum serpentem pythona sagittis confecisset, [...] quidam in oraculum eius ipsius Delphicum, alii in Bacchum, qui ante Apollinem oracula reddiderit : nonnulli in Apollinis filiam Phemenoën, quae Delphis vaticinata sit : alii in Olena, qui hymnos & oracula scripsit, de quibus plura alias alii Thracas Poëticae inventores fuisse volunt, argumento ducto à locis eius regionis Musis consecratis, Pimpla, Olympo, Libethra, quodque ex his locis originem duxerunt Orpheus, Musaeus, Thamyris, aliique poëtarum primi : tum quod instrumentorum musicorum pleraque nomina barbara sunt, Sambyca, Nablìa, Barbitos, Magadas, alia". La *sambica* i la *nablìa* eren classes d'arpa, no he pogut saber, però, quina mena d'instrument era la *magada*.

⁷⁰ Giraldi, *Historiae*, I, 66: "Alii carminum exordium in Mosen Hebraeorum ducem referunt, quod quibusdam vero propius videtur".

o deslligat de mesures, i que van fer servir els versos per ocupar-se de totes les matèries, i afegeix també que el primer d'exercitar-se en l'ús de la prosa grega fou el siri Ferècides i Appius el cec (*Caecus*) el primer de fer-ho en llatí. I encara, arran de la diversitat temàtica que Isidor atribueix a la primera poesia, Giraldi aprofita per adduir que el Pare de l'Església Lactanci afirma que els poetes gentils foren considerats els primers savis perquè van existir molt abans que s'inventés el nom de la filosofia.⁷¹

⁷¹ Giraldi, *Historiae*, I, 64-65: "Poëticam quoque barbarorum inventum esse : illud certè ego vobis affirmare non dubito, longè ante solutam orationem Poëticam extitisse, excultamque fuisse. Eius rei evidentissimum illud est argumentum, quod qui primi solutam orationem invenere, Cadmus scilicet Milesius, & Argivus Acusilaus, non multò ante tempora floruerunt, quibus in Graeciam Xerxes descendisse fertur, ut est apud Iosephum & Eusebium. Idem in Homerum scribit Eustathius, qui Cadmum ait, Pherecyden, & Hecataeum, solutae orationis inventores: ante quos omnes longè Orpheus, Musaeus, Homerus, alii claruerant. Idem affirmat in hunc propè modum Strabo contra Eratosthenem differens. Poëticam enim ait ante alia omnia in medium processisse, ante etiam ipsam artem oratoriam, quam & à Poëtica derivatam ostendit, in qua primos insignes fuisse ait Cadmum, Pherecyden, & Hecataeum [...] Subiungit & alia idem Strabo, ut rem magis comprobet. Scribit & Isidorus, eius ut verba recitem: Praeterea, inquit, tam apud Graecos, quam apud Latinos longè antiquiorem curam fuisse carminum quam prosae: omnia enim prius versibus condebantur. Prosae autem studium serò viguit. Primus apud Graecos Pherecydes Syrus soluta oratione scripsit. Apud Romanos Appius Caecus adversus Pyrrhum solutam orationem primus exercuit. Haec ita Isidorus. Quae cum ita sint videris Poëticae ipsius antiquitatem ante prosam & solutam orationem: tametsi, utriusque apud Hebraeos eadem ferè exordia colligamus. Apud gentes quoque ut Firmianus libro quinto docet, poëtae multò ante priores fuere, quam philosophiae nomen : imò poëtas ipsos ait pro sapientibus habitos". Xerxes fou un rei persa del segle V aC que, pel que se sap sobretot a través d'Heròdot, va envair Grècia amb un gran exèrcit l'any 480. Cadme de Milet, Acusilau d'Argos, Ferècides de Síria i Hecateu de Milet foren escriptors dels segles VI i V aC: en parlen les autoritats que esmenta Giraldi i encara els historiadors i biografistes grecs Diògenes Laerci (s.III aC), Dionís d'Halicarnàs (s.I aC-s.I), autor d'unes *Antiquitates romanae*, i Plutarc (s.I-II), també el compendi *Suida*, segons tots els quals Cadme hauria estat dels primers d'escriure història en prosa, Acusilau, autor d'unes *Genealogies*, hauria estat el representant més antic de la prosa mitogràfica, Ferècides hauria estat el primer de

D'aquesta manera, Giraldi converteix Lactanci en una autoritat cristiana més que s'afegeix a les altres per concloure que la poesia ha estat anterior a la prosa *arreu*, tant entre gentils com hebreus. Alhora, però, la condició de primers filòsofs que Lactanci atorga als antics poetes serveix per incorporar a la narració dels orígens les extraordinàries facultats i els múltiples coneixements que s'han assignat als *prisci vates* en les defenses i els elogis de la poesia:

Però pregunto: de quina manera, sinó pel fet de posseir aquestes altres facultats, podria atribuir-se entre els antics a Orfeu i a Amfíó que haguessin calmat feres i transportat roques? i com, sinó amb versos divins, haurien aconseguit que els homes deixessin de viure com salvatges i comencessin a fer-ho com humans civilitzats? i com, sinó, haurien pogut ensenyar-los els costums i les lleis per convertir-los en ciutadans? Per tot plegat veiem que no hi ha res millor ni més útil que la poesia.⁷²

Del mateix context apologètic provenen els altres fets certs que Giraldi estableix a continuació, a saber: que la poesia és tan antiga com el món i que Déu va regalar-la als primers mortals amb la resta de coses bones que els concedí. Precisa Giraldi, i d'aquí la certesa, que hom pot arribar a aquestes mateixes conclusions bé a través del que expliquen els filòsofs pagans, bé mitjançant el que diu la religió cristiana: o és que els cors de les legions d'ànimes immortals dels cels, planteja l'historiador, no canten de manera rítmica i modulada i s'ajusten així als moviments eternals de

compondre en prosa una cosmogonia i una teogonia a l'estil d'Hesíode i Hecateu el primer de redactar en prosa obres de geografia, història i mitografia.

⁷² Giraldi, *Historiae*, I, 65: "Sed quamquam quaeso alia facultate & Orpheus & Amphion dicti sunt apud antiquos feras & faxa mulsisse traxisseque nisi quod hi divinis suis carminibus rudes & agrestes homines à fera agrestique vita ad humanum civilemque cultum pellexere, moresque ac leges constitutis civitatibus dedere quare nihil utilius meliusque esse videmus".

l'univers i creen, en suma, una harmonia celestial?⁷³ Aquesta és la poesia que Déu va regalar a tots els homes, i Giraldi, com ja havia fet Cristoforo Landino al comentari de la *Comèdia*, vol que s'entengui que a ella s'hi han referit amb termes diferents tant els filòsofs pagans neoplatònics i neopitagòrics, com els autors cristians. I en consonància amb això, l'historiador subratlla que els himnes dels poetes grecs, les obres sagrades dels hebreus i també les primeres composicions dedicades als déus pels romans van fer-se a imatge de la poesia celestial, perquè per això Déu l'havia regalat als humans:

Aquesta facultat havia de servir perquè tant els savis antics, com els que vinguessin després, entre totes les nacions, practiquessin sempre un gènere de discurs que servís per lloar els déus, gènere que uns i altres componien de diferent manera: dels grecs, recordem els himnes d'Orfeu, d'Homer, d'Hesíode, de Cal·límac i de la resta, dels quals donarem els noms a les taules; afegim-hi els volums sagrats dels hebreus, els quals van aparèixer molt abans que els himnes: en ells s'interpel·la el mateix Déu, amb un llenguatge concret, modulats amb tota mena de versos, com s'observa en Moisès, Maria, David i altres, anomenats *vates* i amb el terme grec profetes. De tot plegat es dedueix que la poesia, en origen, va ser escrita en honor de Déu o dels déus gentils, per a les seves lloances i cerimònies.⁷⁴

⁷³ Giraldi, *Historiae*, I, 66: "Sed quis non ipsam Poëticam potius dicat cum ipso mundi principio incoepisse, vel id velitis philosophorum placitis intelligere, vel eo quem afferit Christiana religio modo. Nam quo alio pacto coelestes illae immortalium animorum legiones & chori inter se modulatibus concinunt, sempiternosque coeli orbes temperant, quam hac ipsa (ut ita dixerim) coelesti poëtica & harmonia. Deus certè deus fuit, qui primum mortalibus divinam hanc facultatem ab ipso mundi primordio, cum caeteris tot tantisque bonis elargitus est".

⁷⁴ Giraldi, *Historiae*, I, 67: "Hanc [facultatem] ideo tanti veteres & superiorum aetatum sapientes semper fecere, ut deorum laudes apud gentes & nationes omnes hoc potius sermonis genere, quam alio componerent. Et ne ex Graecis, Orphei, Homeri, Hesiodi, Callimachi, reliquorum hymnos commemorem, quorum etiam nomina in tabula referemus, adeamus sacra Hebraeorum volumina, quae longè ante hos aedita fuere,

Arribats a aquest punt de la narració, s'observa que Giraldi, al capdavant, s'arreglera amb el gros dels humanistes que l'han precedit perquè, com Boccaccio, Landino o Fontius, confegeix una història dels orígens que, en el seu cas, mitjançant l'estratègia de destriar i aclarir només “els fets certs”, pretén convèncer el lector que la literatura pagana participa de les virtuts divines de la poesia originària i, així, aconseguir justificar-ne l'estudi i l'interès que té en escriure'n la història. A l'entendre de Giraldi, també és segur que els poetes bíblics van escriure himnes sagrats abans que els grecs i que l'art poètica va inventar-se abans dels temps de Troia, però són fets certs que només esmenta de passada: no hi abunda fent-se ressò de les autoritats que en garantirien la veritat, segurament perquè les fonts, en aquests casos, no li permetrien mostrar el consens entre autors grecs, romans, jueus i cristians que, respecte de les altres “certeses”, tan persuasiu i eficaç ha resultat per als seus interessos.

Ara bé, malgrat que Giraldi disposa i remarca dades i arguments segons les necessitats que li imposa explicar els orígens de la poesia en un catàleg d'autors grecs i romans, no pot comptar només amb les versions i les parts de la història que més li convenen, per això *ha de* referir-se a la possible paternitat bàrbara de l'invent, ha d'anomenar els poetes hebreus, ha de dir que alguns creuen que Moisès fou el primer de compondre

videbimus Deo ipsi optimus maximus nominatim ac peculiariter dicata, ut Mosis, Mariae, Davidis & aliorum, qui vates & graeco vocabulo Prophetae nuncupantur, numerosis versibus modulata fuisse. Ex quo illud facilè deduci potest, carmina ipsa primum in Deum, vel gentium deos, eorumq̄ laudes & ceremonias fuisse composta”. A continuació, Giraldi assegura que, tot i que l'art poètica els fou lliurada més tard, els romans van començar fent la mateixa poesia teològica: “Quin & ipsi Romani, apud quostardius fertur Poëtica fuisse recepta, ut vobis commodiore loco referam, idem fecisse videntur : versus enim quosdam ante Ennium & Andronicum in deorum sacris habuisse invenimus, in quorum genere Saliarii erant, Saturnii, Minervii, Iunonii, atque huiuscemodi alii quin & alio vix modo sine Poëtica, sacra rectè & divina mysteria exprimi possunt [...]”. Giraldi fa referència als versos dels salis, sacerdots consagrats a la divinitat de Mart.

versos i fer ressonar en la narració els arguments - d'Eusebi i Sant Jeroni primer i de Polidor Virgili després - sobre la major antiguitat i primacia de la literatura jueva, ha de repetir també que la poesia va inventar-se abans que existís Troia i que, d'acord amb el que sostenen alguns autors, va néixer d'una manera espontània i va conrear-se al principi sense atènyer-se a regles.

És en reportar aquest últim lloc comú de la història dels orígens, que Giraldi fa esment d'Aristòtil i remet el lector al capítol quart de la *Poètica*: considera que allí el filòsof es significa com a partidari de la tesi dels inicis rústics de la poesia i el posa al costat de Quintilià, d'acord amb el qual els primers autors haurien fet versos senzills d'una manera intuïtiva, disposant-los amb mesures segons els ho dictés l'oïda i no hauria estat fins al cap d'un temps que els poetes no haurien començat a utilitzar els peus mètrics a les composicions.⁷⁵ Com a la majoria d'historiadors que han divulgat les qualitats divines de la poesia originària, a Giraldi no li resulta fàcil, ni li convé, donar gaire protagonisme a la visió progressista de l'art que representen les opinions d'Aristòtil i Quintilià: per això no hi abunda i acaba fent-les servir per confirmar que la prosa va derivar de la poesia i repetir un cop més que Cadme, Ferècides i Hecateu en foren els inventors perquè van desfer justament les mesures mètriques que s'havien introduït en el discurs.

Que Giraldi ja no torni a citar Aristòtil en cap altre passatge de les pàgines que dedica als principis i a l'antiguitat de la poesia palesa com n'és de difícil d'amalgamar la història que el filòsof explica a la *Poètica*

⁷⁵ Giraldi, *Historiae*, I, 66: "Alii quidem ante tempora Troiana Poëticam inventam volunt, id quod clarissimè patebit ex iis quae in imaginibus dicemus. Aristoteles aliique nonnulli Poëticam rudi atque imperito & spontaneo quodam principio [...] initium sumpsisse volunt. Quod ipsum & Fabilius Quintilianus affirmat: Poëma, inquit, nemo dubitarit imperito quodam initio, fusum & aurium mensura, & similiter decurrentium spaciolum observatione esse generatum, mox in esse repertos esse pedes. Quin & Eustathius, quos suprà commemoravi, Cadmum, Pherecyden & Hecateum, scribit primos carmina & metra soluisse in solutam & pedestrem orationem".

amb les versions més corrents. Però és que, a més d'això, cal tenir present que perquè Giraldi pugui encaixar aquesta minúscula part en la seva narració i treure profit de l'autoritat del filòsof, ha d'obviar, primer, algunes consideracions cabdals que Aristòtil fa a la *Poètica* i fer-lo participar, després, de la manera en què Quintilià entén l'art i n'explica els progressos.

Dóna per fet Giraldi, i ho assenyala de bon principi, que l'objecte de la seva indagació històrica és el discurs mètric, perquè ve a ser el mateix que la poètica.⁷⁶ Sanciona així l'arrelada concepció que la poesia és, en essència, com ja la definia Boccaccio, una locució exquisida, un llenguatge peculiar, fet d'harmonies, ritmes i altres recursos formals, per als quals resulta indispensable l'ús del vers. Alguns dels arguments que més s'han esgrimit en defensa i elogi de la poesia no han fet sinó confirmar aquesta manera de distingir-la: hauria tingut un origen diví, entre d'altres raons, per estar feta a semblança de les mesures i proporcions que ordenen el *cosmos*, o perquè Apol·lo, Fèmona o Moisès haurien inventat el vers hexàmetre. Alhora, cal recordar que segons els apòlogistes la poesia hauria estat anterior i superior a qualsevol altra art, disciplina o ciència perquè, als primers temps, hauria atès totes les matèries: així, si era teologia, filosofia, història i economia, de segur que la poesia no s'hauria definit per la matèria, sinó per la forma, és a dir, el vers.

També consoliden la identificació de la literatura amb el vers els historiadors que han donat compte dels progressos de la poesia, perquè els han xifrat sobretot en la invenció i aplicació de metres i recursos per a embellir el llenguatge. Quintilià és un exponent d'aquesta manera d'entendre l'art i el seu progrés, en canvi, Aristòtil explica al primer capítol de la *Poètica* que el vers no és condició ni indispensable ni suficient de la imitació literària, perquè pot fer-se en prosa i perquè els

⁷⁶ Giraldi, *Historiae*, I, 63: "Igitur de Poëtices, seu ut sic loquar, metricae orationis antiquitate illiusque primordio variè à scriptoribus traditur".

que, com Empèdocles, exposen temes mèdics o físics mitjançant metres no són per això poetes.⁷⁷ I, a l'hora de donar compte dels progressos, Aristòtil entén que no és perquè s'inventen nous tipus de versos que la poesia millora, sinó perquè es troben estructures o esquemes que permeten imitar amb més eficàcia accions elevades i ridícules, d'aquí que xifri l'evolució de l'art en el pas de les poesies iàmbica i èpica als gèneres dramàtics de la comèdia i de la tragèdia.⁷⁸ Però d'aquests progressos, igual que de la rellevància de la imitació, Giraldi no en diu res: els substitueix per la versió més coneguda, que és també per força la que millor s'adapta al gruix d'idees i autoritats que configura el marc discursiu en què s'ha escrit la història dels orígens i, per això mateix, és la que, al capdavall, li permet enllaçar el report de Quintilià – i ara també d'Aristòtil – amb la tesi que la poesia hauria donat peu a la prosa i que, per tant, s'hauria inventat abans.

Més avançada la narració, havent discernit també com a fet incontrovertible que la poesia va inventar-se per lloar les divinitats, Giraldi explica, com ja havien fet Cristoforo Landino i Mario Equicola, que també entre els romans, abans que Enni i Livi Andrònic comencessin a compondre faules, els primers autors van ser els sacerdots, perquè només amb la poètica, addueix l'historiador, haurien pogut expressar correctament els misteris divins: per això Dionís l'Aeropagita va anomenar “teologia divina” les ficcions poètiques que solien emprar-se per a descriure els esperits celestials. De tot plegat es desprèn, raona Giraldi, que la poesia és una facultat més divina que no humana perquè, gràcies als seus peculiars recursos formals, és el gènere capaç de representar els déus i posar-los noms.⁷⁹ La condició divina de la

⁷⁷ Aristòtil, *Poètica*, 1447b.

⁷⁸ Aristòtil, *Poètica*, 1448b-1449a.

⁷⁹ Giraldi, *Historiae*, I, 67-68: “Quin & ipsi Romani, apud quostardius fertur Poëtica fuisse recepta, ut vobis commodiore loco referam, idem fecisse videntur : versus enim quosdam ante Ennium & Andronicum in deorum sacris habuisse invenimus, in quorum genere Saliarii erant, Saturnii, Minervii, Iunonii, atque huiuscemodi alii quin & alio vix

poesia també quedaria demostrada, a l'entendre de Giraldi, perquè només uns pocs poden jutjar-la, perquè s'eleva molt per damunt dels gèneres vulgars i dels costums més estesos, cosa que explicaria que gaudís de tan poca aprovació popular i que, com volia Horaci, els talents mediocres no poguessin ser els poetes dels déus. I és perquè es tracta d'una art de minories selectes, afegeix Giraldi, que els llocs consagrats a les Muses són muntanyes allunyades de les ciutats i de les masses.⁸⁰

En adduir aquestes proves, que tenen poc a veure amb els arguments sobre els orígens que li forneix la poètica teològica, Giraldi comença a deixar d'indagar els inicis i els inventors i deriva el discurs cap

modo sine Poëtica, sacra rectè & divina mysteria exprimi possunt : unde Magnus Dionysius divinam ait theologiam poëticis plurimum figmentis uti solitam, ad divinos caelestesque spiritus describendos : non enim nisi divina sermonis facultate, divina ipsa nomina & spiritus describi queunt". El grec Dionís o PseudoDionís l'Aeropagita va ser un escriptor cristià del segle VI que a les seves obres va voler fer-se passar per deixeble de Sant Pau. Els textos que comprenen el *Corpus Aeropagiticum* van aparèixer el 532 i inclouen, entre d'altres, les obres *Dels noms divins* i *Teologia mística* : segurament Giraldi fa referència a una opinió expressada a la primera d'aquestes obres.

⁸⁰ Giraldi, *Historiae*, I, 68: "Ex his omnibus patet divinam hanc potius esse facultatem quam humanam, atque ideo à paucis potius quam à multis censerì potest : longè enim à vulgari genere orationis atque à consuetudine communis sensus abhorret, quocirca minimè populari approbatione gaudet, nec mediocres esse poëtas dei, ut ait Horatius, concessere". El personatge de Piso, interlocutor del Giraldi de ficció, li replica tot seguit que els poetes, com els oradors, han de buscar el consentiment de la majoria: si fos així, li respon el fictici Lilio Giraldi, les Muses no es venerarien lluny de la ciutat, en llocs protegits dels capricis i de la inconstància de la plebs: els poetes només volen sentir els judicis de persones bones i intel·ligents: "Hic tum Piso verba exceptit : Quomodo istuc, inquit, ais O Lili, Poëticam scilicet à paucis potius quam à multis censerì : secus ego existimabam, nam veluti orator multitudine probatur, & vulgi assensu, ita ego poëtam. Cui ipse : Non sic, inquam : an illud non meministi, quod in Musis nostris retulimus ? quod secessus & montes ideo Musis ascribuntur, quoniam à vulgo & multitudine maximè remoti sunt poëtae, nec ventosae plebis, nisi urbici quidam et circumforanei nebulones, suffragia venantur : boni enim bonorum & intelligentium iudicio contenti sunt".

a una defensa de la poesia basada en criteris teòrics. Però abans de fer balanç del relat en conjunt, m'interessa retrocedir fins el tombant de la narració on l'historiador es feia ressò, en síntesi i obviant-ne els matisos, d'idees que ja havien formulat humanistes com Boccaccio i Coluccio Salutati amb l'afany de persuadir de la divinitat de la poesia en tant que llenguatge dels primers teòlegs, profetes i sacerdots. Cal parar esment que aquest és el lloc en què els historiadors dels orígens divins i religiosos que han precedit Giraldi fan memòria que Aristòtil, a la *Metafisica*, assenyala que els *prisci poetae* van ser els primers teòlegs. En canvi, com ja passava amb Equicola, l'estudiós cinc-centista prescindeix d'aquesta autoritat, i de ben segur que ho fa perquè sap que la narració que fa el filòsof als capítols quart i cinquè de la *Poètica*, de la qual ja n'ha citat una part, ofereix poquíssims agafadors, per no dir cap, amb els quals lligar-la i fer-la congruent amb l'opinió que Aristòtil expressa a la *Metafisica* i amb els relats sobre els teòlegs fundadors de la poesia que han transmès aquest testimoni.

Després d'Equicola i Giraldi, molts altres crítics preferiran – o tendiran a – ometre que el filòsof identifica els poetes antics amb els teòlegs, tant més en la mesura que el report d'Aristòtil sobre les causes naturals, els inicis impremeditats i els progressos intergenèrics de la poesia cada vegada serà més present en les narracions dels historiadors, en consonància amb el pes i l'autoritat cada cop majors que els teòrics atorgaran a la *Poètica* des de mitjans de segle en endavant.

Així, el relat de Giraldi – sumat al d'Equicola, menys compromès en molts aspectes – és rellevant perquè inaugura aquesta manera de gestionar l'autoritat aristotèlica de què participen, sempre amb variants, altres historiadors cinc-centistes. També perquè quan assenyala – de passada només, per la raó que he apuntat més amunt – que no pot haver-hi dubtes que la poesia va inventar-se abans dels temps de Troia i ho diu *just abans* de referir-se als inicis espontanis de què parla Aristòtil, fa que la narració deixi entreveure una possible manera d'enllaçar la versió de l'estagirita amb la tradició dels orígens divins, recurs que els teòrics

italians explicitaran i faran servir cada vegada més sobretot per fusionar o almenys fer complementàries les narracions sobre els antics *vates* i el relat de la *Poètica*, en el qual l'estagirita conjectura que és molt probable que existissin poetes abans, no dels temps de Troia, però sí d'Homer, que s'haurien dedicat a fer blasmes en vers i himnes i encomis, i lamenta que no pugui citar cap d'aquestes obres.

El report d'Equicola i, sobretot, el de Giraldi comporten canvis concrets molt significatius en la manera d'historiar els inicis de la poesia, però també cal posar-los de relleu perquè són els primers de recollir, a vegades amb detall, altres en síntesi, les principals idees que s'han formulat sobre la qüestió dels orígens: es constitueixen, així, en seu i estoc de bona part dels *topoi* i dels sabers que apareixen i operen en la majoria d'històries sobre els orígens. Com ja es veurà, Giovanni Antonio Viperano incorpora a la lletra la narració de Giraldi al primer dels tres llibres de la seva art poètica de 1579, sense citar-lo, però, com és probable que l'hagin emprat també molts altres crítics que remeten les dades, les conjectures i els arguments que exposen només a les fonts antigues i medievals, sense reconèixer que manllevan de fonts molt més pròximes – de Giraldi, però també de Boccaccio, de Landino – les dades, a més dels dissenys retòrics, les estratègies narratives i els usos particulars de la qüestió dels orígens i els primers poetes.⁸¹

3.2. *Virtutum genitores, sapientiae duces, deorum internuntios.* Els primers poetes

De semblants característiques però de força menys repercussió que la història de Giraldi és la narració que Anton Maria de' Conti deuria escriure pels volts de 1550, integrada en una *oratio* en defensa de l'art

⁸¹ En canvi, qui sí al·ludeix a Giraldi per desacreditar la qualitat i el rigor de la seva feina com a historiador literari és Francesco Patrizi, al primer llibre de la primera *Deca* de la *Poetica* que publica el 1586, la *Istoriale*, justament la part del tractat que el teòric dedica a explicar la història de la poesia antiga també des dels orígens. A Patrizi li dedico el segon capítol d'aquest treball.

poètica que no es va publicar fins el 1582, amb tots els altres discursos i pròlegs de l'autor.⁸² De' Conti és coherent amb la finalitat apologètica del seu discurs i, a l'inrevés que Giraldi, no és fins després d'haver acumulat tota mena de lloances de la virtut i de la saviesa dels primers poetes, que no proposa indagar l'origen de la poesia, atenent al fet, a més, que explorar l'antiguitat de qualsevol cosa – una institució o una art - sempre la proveeix de majestat, tanta més en la mesura que sigui més antiga: i tothom sap, afegeix De' Conti, que no hi ha cap classe d'escriptor que sigui més antic ni més diví que la del poeta.⁸³

Per tant, per De' Conti conèixer l'origen de la poesia no pot sinó fornir-lo amb més raons per lloar-la. Ara bé, això no obsta que endegui la recerca atribuint-se el mateix afany de *conèixer* el passat que mostrava Giraldi en posar-se com a prioritat discernir els fets segurs sobre l'origen. Així, després d'argumentar que l'autoritat de Ciceró empara l'antiguitat dels poetes perquè va afirmar al primer llibre de les *Tusculanes* que Homer i Hesíode eren anteriors a la fundació de Roma i que Arquiloc va viure quan hi regnava Ròmul, reconeix que amb aquest testimoni no n'hi ha prou per fer-se una idea ajustada dels antiquíssims orígens de la poesia. I a continuació, i com havien establert Equicola i Giraldi, De' Conti assegura que del que hi ha proves més que suficients és que l'art poètica va inventar-se molt abans que la prosa, addueix que així ho confirmen Eustaci i Estrabó i afegeix que Cadme, Ferècides i Hecateu no foren només els primers d'emprar la prosa, sinó també que amb ells els

⁸² *M. Antonii Maioragii Orationes, & Praefationes Omnes*, Venetis, 1582. Anton Maria de' Conti va ocupar la càtedra de retòrica a Milà des de 1545 a 1555, any de la seva mort. Aquestes dades i la probable data de redacció són de Bernard Weinberg [1970: II, 662-3], que edita la *oratio XXIV De arte poetica* de De' Conti al segon volum dels *Trattati di poetica e retorica del Cinquecento*, 127-39. Citaré el text d'aquesta edició.

⁸³ De' Conti, *De arte poetica*, 132-3: "Et quoniam antiquitas rebus praeclaris maiestatem quandam afferre solet (tanto enim praestantiora quaeque iudicantur quanto antiquiora esse creduntur), videamus quae poeticae fuerit origo. Sic enim facile quivis intelligere poterit id quod volumus, nullum esse scriptorum genus poetis aut antiquius aut divinius".

escriptors, que fins llavors només havien fet servir el metre, van començar a empitjorar perquè van *descendir* de la poètica a l'art oratòria.⁸⁴

Tot seguit, De' Conti recupera l'autoritat de Plató – que no apareixia a les narracions sobre els orígens des de Landino : ni Fontius, ni Vida ni Giraldu l'esmenten, mentre que Equicola ho fa molt puntualment – per argüir que de l'antiguitat dels poetes se'n desprenen les virtuts divines:

Plató, al tercer de les *Lleis*, considera que els poetes són tan antics que són de condició divina i que deuen l'origen i la raó d'ésser als déus. Per això afirma al *Ió* que no és l'art, sinó la inspiració divina el que fa hom poeta, i afegeix que els poetes no són altra cosa que intèrprets dels déus. Al *Fedre* el filòsof afirma que els millors poemes no són invencions dels homes, sinó regals dels cels; i en aquest punt el segueix Ciceró en parlar així al *Pro Archia poeta*. “I tot i que ens consta que dels homes més erudits hem rebut la doctrina, els preceptes, l'art i l'estudi de la resta de coses, la poesia té una força natural que excita les ments dels homes i els inflama d'una mena d'esperit diví. Per això, amb raó el nostre Enni anomena sants els poetes que sembla que se'ns hagin concedit com un més dels dons i dels presents que ens envien els déus”.⁸⁵

⁸⁴ De' Conti, *De arte poetica*, 133: “Marcus quidem Cicero primo *Tusculanarum* ait apud Graecos antiquissimum e doctis genus fuisse poetarum, «siquidem (inquit) Homerus fuit et Hesiodus ante Romam conditam, Archilocus regnante Romulo». Sed tamen non satis his verbis Cicero quod nos quaerimus explicat. Illud quidem certe satis constat, multo ante fuisse poeticam quam oratio soluta reperta fuerit, quod Eustathius in *Homerica Iliade* et primo *Geographiae* Strabo testatur. Cadmum enim aiunt et Pherecidem et Hecataeum primos fuisse qui soluta oratione scribere coeperint; atque ita paulatim quasi a summo quodam fastigio delapsos fuisse scriptores a poetica ad artem oratoriam”.

⁸⁵ De' Conti, *De arte poetica*, 133: “Plato quidem tertio *De legibus* tam antiquos esse poetas existimat ut eorum genus divinum esse dicat et a deis ortum atque etiam a deis agis solitum, sicut in *Ione* non arte sed afflatu divino fieri poetas affirmat, atque adiungit nihil aliud esse poetas quam deorum interpretes. In *Phaedro* praeclara poemata non esse ait hominum inventa, sed caelestia munera; quem imitatus M. Cicero *Pro Archia poeta* sic ait:

Que Plató consideri que els millors o els únics poetes són els que creen inspirats per la divinitat no és, per ella mateixa, una observació que hagi d'atènyer per força els primers poetes. Ara, De' Conti integra aquesta tesi, que els crítics cinc-centistes també fan servir en discussions teòriques, en una narració dels orígens i l'articula amb el passatge de les *Leis* en què Plató estableix un lligam entre la divinitat i l'antiguitat dels poetes. És llavors que el furor celestial esdevé un tret històric dels primers autors i se suma, en defensa i elogi de la poesia, al valor que deriva de ser una art que es remunta al principi dels temps. Però és també arran de recórrer i voler treure tot el rendiment possible a l'autoritat de Plató, com ja passava amb la narració de Landino, que De' Conti reproduceix i intensifica el conflicte, sempre latent, entre la concepció divina de la poesia originària i la visió progressista del seu esdevenir: si la dels inicis és la millor poesia – tant se val si l'única –, es fa difícil sostenir que, amb el temps, l'art s'hauria anat *perfeccionant* gràcies a que els autors haurien observat els defectes i els encerts de les composicions fetes pels seus antecessors – des de les primeres improvisacions de què parlen algunes històries –, n'haurien extret regles i les haurien aplicat a les noves creacions, i que, d'aquesta manera, en successió, l'art hauria anat evolucionant fins el present.

El problema reapareix amb més força des del moment que De' Conti es fa ressò de la superioritat que Plató atribueix a la poesia inspirada divinament, més encara quan, mitjançant el testimoni de Ciceró, el teòric oposa l'extraordinari poder dels versos inflamats als més aviat moderats efectes de l'estudi de la resta de disciplines. Al capdavall, però, en posar en joc l'argument de la inspiració celestial, De' Conti

«Atqui sic a summis eruditissimusque hominibus accepimus caeterarum rerum studia et doctrina et praeceptis et arte constare, poetam natura ipsa valere et mentis viribus excitari et quasi divino quodam spiritu inflammari. Quare suo iure noster ille Ennius sanctos appellat poetas quod quasi deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videantur».

afegeix un mèrit més als molts, i de tota índole, que els historiadors i crítics han atribuït als *prisci poetae*. També emparant-se amb Plató, assegurava Landino que la Providència divina, a través de les Muses, s'apoderava a vegades de persones sense cap mena de formació literària i els feia recitar versos inspiradíssims a fi de demostrar als filòsofs que, per més que s'atinguessin a regles artístiques, mai no podrien fer millors poemes que els que Déu decidís regalar ara i adés als mortals. Hom podria interpretar llavors que els autors més antics van ser els primers de rebre la inspiració divina, o que van rebre'n més que cap altre poeta, justament perquè eren ignorants i maldestres, com volien Aristòtil i Quintilià. Però cap autor no sosté aquesta tesi, ni tan sols el mateix Landino, perquè les virtuts dels fundadors pesen molt des dels inicis de la formació de la història dels orígens i no deixen que pugui reescriure's de segons quines maneres.

Convé examinar amb cert deteniment com es desglossen els atributs divins que De' Conti i altres teòrics de més prestigi i ressò al segle assignen als poetes antics. Així, part d'aquests atributs, com ja he dit i repetit, atenyen el coneixement de doctrines i la capacitat diguem-ne tècnica de fer versos. Per tant, impliquen la saviesa i la perfecció o, si més no, l'excel·lència formal de la primera poesia, i per això posen en entredit els inicis espontanis, intuïtius i mancats de regles de l'art i fan de mal encapçalar qualsevol narració dels progressos de la poesia. Alhora, altres no poques qualitats que els historiadors projecten en els *prisci vates* – moltes d'elles implícites en el fet de ser presentats com homes de religió: profetes, sacerdots, teòlegs - contribueixen a perfilar sobretot la seva condició moral i, en suma, porten a concloure que Fèmona, Orfeu o Moisès haurien estat escollits pels déus també pel fet de ser bons o virtuoses en un sentit ètic.

Per als crítics ja resulta complicat trobar punts de contacte entre aquests il·lustríssims inventors de la poesia i els ignorants i maldestres que van començar a conrear-la i encaixar uns i altres en una mateixa narració. Però encara se'ls fa més difícil assumir, com vol Aristòtil, que

les primeres improvisacions es dividissin entre himnes a déus i encomis d'accions nobles i blasmes en vers de fets i persones ridículs justament perquè, dels primers autors, uns haurien tingut un caràcter noble i els altres haurien estat d'esperit vulgar. Com que és evident que els poetes divins només poden pertànyer a una d'aquestes dues categories ètiques i només poden haver conreat un d'aquests primers gèneres, els historiadors que, com De' Conti, volen integrar a les narracions aquest element del relat aristotèlic, han d'adaptar-lo per força.

Adduint les autoritats d'Horaci i Ciceró, recorda De' Conti que, a més de transmetre els misteris divins i fer profecies i oracles, els primers poetes van congrega els homes dels inicis del món, que vivien dispersos per les muntanyes, i els van emplaçar a viure en comunitat, els van ensenyar a construir ciutats i, en elles, a comportar-se separant els afers públics dels privats i els sagrats dels profans; considera també que, gràcies als cants dels *vates*, els primers homes haurien après a respectar la llei i l'ordre i d'aquesta manera s'haurien apartat de la promiscüitat sexual i haurien instituït el matrimoni.⁸⁶

Afegeix De' Conti que ningú no encarna millor el mestratge dels primers poetes que Orfeu, al qual Virgili ja havia lloat per haver sabut apaivagar, amb veu temperada i docta, el caràcter feréstec dels homes, i haver-los ensenyat a conviure i a apreciar la justícia.⁸⁷ El poder i les habilitats d'Orfeu i dels primers poetes, que Giraldi ja havia alabat,

⁸⁶ De' Conti, *De arte poetica*, 132: "Tum res communem utilitatem continentes quas publicas appellamus, tum conventicula hominum, quae postea civitates nominatae sunt, tum domicilia coniuncta quas urbes dicimus, invento et divino et humano iure, moenibus sepserunt; quod etiam Horatius ita canit: «... fuit haec sapientia quondam / Publica privatis scernere, sacra profanis, / Concubitu prohibere vago, dare iura maritis, / Oppida moliri, leges incidere ligno. / Sic honor et nomen divinis vatibus atque / Carminibus venit»".

⁸⁷ De' Conti, *De arte poetica*, 132: "Hanc vero tantam laudem communis eruditorum consensus Orpheo divino poetae tribuit, de quo ita Virgilius: «Sed placidis hominum dictis fera corda mitigavit / Doctaque vitam voce temperavit, / Iusticiam docuit, coetu quoque congregavit uno, / Moresque agrestes expolivit Orpheus»".

s'expliquen, a l'entendre del teòric Antonio Minturno, pel fet que foren fills de déus i que els seus pares van instruir-los en l'art de compondre versos. Minturno s'ocupa dels orígens, de l'antiguitat, de la noblesa i del creixement de la poesia a les primeres pàgines del primer llibre dels sis que té el llarg tractat *De poeta*, publicat el 1559 a Venècia.⁸⁸ Segons el teòric, els homes que van viure poc després de la creació del món, van emportar-se la poesia dels cels a fi de poder recordar la vida que hi havien dut i, com si d'un regal dels déus es tractés, van fer que els que a la terra destacaven per tenir més seny i judici estudiessin aquesta manera d'expressar-se, perquè entenien que cap altra no era més adequada per instruir i commoure sobretot en temps primitius i salvatges. I és que, precisa Minturno, els primers homes sabien que si qui parla o canta és un bon poeta, s'apodera dels ànims dels que l'escolten, efecte que demostra que la poesia és el llenguatge més apte per al culte als déus. Sabien també que aquesta aptitud no podia trobar-se en un qualsevol i mai entre la gent corrent, i que per produir efectes la poesia no podia fer-se de qualsevol manera: per això van instituir que sempre es compongués en vers.⁸⁹

⁸⁸ Pocs anys després de publicar el tractat *De poeta*, el 1564, Minturno publica una altra art poètica, *L'Arte poetica thoscana*, en vulgar i més centrada que la llatina en examinar la poesia de la tradició literària italiana, toscana, sobretot. En qualsevol cas, ambdós tractats van ser molt coneguts durant el Renaixement, tant a Itàlia com a Europa, sobretot a França i a Espanya, i ambdós són arts poètiques comprensives, és a dir, pretenen donar compte de tots els aspectes que atenyen la poesia, començant pels principis generals: trets, funcions, efectes, relacions amb altres arts (és l'apartat on solen incloure's les explicacions sobre les qualitats i els orígens de la poesia), seguint amb les teories que corresponen a cada espècie del sistema de gèneres i acabant, sovint, amb l'exposició de regles mètriques i estilístiques tant genèriques com específiques.

⁸⁹ Citaré el tractat de l'edició facsímil de la *princeps* feta per Wilhelm Fink [1970]. Minturno, *De poeta*, I, 13: “[...] veteresque iam ab ortu mundi recentes, sive coelestis vitae recordatione id meminisse optimè potuissent, sive unde orti fuerant, hoc secum quasi munus Deorum adduxissent sive qui acerrimo quidem iudicio, vique mentis maxima praestarent, nihil appositius ad docendum, nihilque ad commovendum accomodatius, praesertim cum esset rudis illa aetas & agrestis, atque oratione, quae verè esset, ut à bono poeta dicta est, flexanima, egeret, nihilque aptius ad Deorum cultum, &

Poc després, Míturno fa saber al lector, sense afirmar-ho explícitament, qui va portar el regal celestial de la poesia als mortals i qui foren els privilegiats que van rebre el do de fer versos sagrats. Apareixen en aquest punt els primers poetes, Linus i Orfeu, fills i deixebles respectivament d'Àpol·lo i de Cal·líope, divinitats de les quals haurien après que la poesia havia de servir, sobretot, per lloar i pregar als déus. Més tard hauria arribat Eumolp, assegura Míturno, el qual hauria començat a escriure els misteris, els ritus i les cerimònies de Ceres, i encara més endavant, ja després dels temps de Troia, Hesíode i Homer que, a banda d'escriure les seves obres més famoses, haurien continuat component precis i genealogies de déus, només que d'una manera més elegant que els seus predecessors. Tot i l'èmfasi que Míturno posa en l'origen diví i el caràcter sagrat de la primera poesia, no s'oblida d'esmentar i de posar exemples que, en l'antiguitat, la poesia abastava tots els dominis del coneixement, i justament a tanta abundància de saber atribueix el teòric que el discurs mètric quedés desbordat i que la prosa s'apropiés de la filosofia:

Així, de les fonts de la poètica van rajar gran quantitat de coses magnífiques, que després van desenvolupar-se fins que l'abundància i l'esplendor dels discursos van fer vessar els rius. Com que tothom va començar a dedicar-se a aquests estudis amb moltes ganes, no celebraven cap banquet sense cants i versos: uns cantaven excitats pel vi, altres moguts per la tristesa, per l'alegria, pels amors, altres per qualsevol altra torbació de l'esperit, i cantaven amb veus compungides i suaus. I els que escrivien sobre els misteris dels déus, els oracles, la ciència de les coses humanes i divines, fins i tot sobre la composició dels cels, semblaven molt savis perquè explicaven tot això encobrint el discurs amb màscares i recursos poètics. Els sacerdots veneraven els déus amb una parla

ad illa divina, quae fas non esset in vulgus edere, complectenda perspexissent; instituisse ut non modò quicquid cavendum esset, sed quodcunque etiam exponendum, quodcunque scribendum, id omne versibus mandaretur”.

mesurada, i amb ella componien les lloances i els prec; les sibil les donaven les respostes amb versos, els filòsofs hi escrivien els preceptes, els astròlegs les prediccions: també s'hi compten els que has esmentat, Sincer: Orfeu, Hesíode, Parmènides, Xenòfan, Empèdocles, Tàletes, Eudox.⁹⁰

Giulio Cesare es fa ressò d'altres versions sobre l'ascendència i la instrucció divines dels primers poetes: explica que alguns autors antics

⁹⁰ Minturno, *De poeta*, I, 20-21: "Ita dicebat ex magnifica & splendida quadam ubertate Poëticae fontis erupisse; crevisse deinceps adeò splendore orationis & copia, ut maximos amnes effuderint. Cum omnes certatim in ea studia incumbere coepissent; nec modò versibus, cantuque convivia complerent, qui vino essent excitati; aut qui luctu, qui laetitia, qui amoribus, qui quacunquē alia animi perturbatione affecti essent, flebili voce, mollive canerent, sed etiam quod ad mysteria Deorum, ad oracula, ad rerum tam divinarum, quam humanarum cognitionem, adea quae de coelo constituta erant, per integumenta ostendenda scribendi hoc genus aptissimum videbant; Poeticis numeris sacerdotes colerent Deos, divinasque laudes & preces funderent; Sybillae darent responsa; Philosophi dogmata praeceptaque conscriberent; Astrologi traderent decreta; in quibus recensebat eosdem illos, quorum fecisti Sincere mentionem, Orpheum, Hesiodum, Parmenidem, Xenophanem, Empedoclem, Thaletem, Eudoxum". El tractat té forma de diàleg i es celebra amb membres de l'Acadèmia pontaniana reunits a Mergilina, als afores de Nàpols: l'interlocutor del Minturno del diàleg, Actius Sincerus representa en la ficció Jacopo Sannazaro. A continuació del fragment tot just citat, afegeix Minturno que, amb el temps, la poesia va fer-se obsoleta per als grans estudis, els quals van ser transferits al discurs en prosa on podien discórrer més lliurement: fou llavors quan els poetes van abandonar les faules vertaderes, mentre que, al seu torn, la filosofia i els oracles van deixar de fer-se en vers: "Tum vero hanc etiam institutionem mutatam esse, repetitamque magno studio illam veterem & obsoletam: & iam inde ab illo tempore solutam orationem incoeptam appellari; quod nullis astricta pedibus ad liberius iter progrediendi redusset. Itaque de Poëtica, tanquam de vehiculo, & dicendi rationem, & historiam desiluisse; à fabulis, quod verum esset, separatum in lucem exisse; Philosophiam, quod evidens & perspicuum esset, quod planè illa docere potuisset, complexam libentius; quàm quod esset mirificum & occultum; se totam perspicientiae rerum & vitae emendandae tradidisse; ipsam denique Pythiam à Deo coërcitam ne oracula involueris & verborum obscuritate comprehenderet, versus fundere desivisse".

consideren que Pere de Macedònia fou l'inventor de la poesia i que, segons altres, hauria estat també el pare i el mestre de les Muses, i afegeix que s'ha atribuït el mateix a Ossiris d'Egipte i que els grecs vindiquen que Apol·lo fou el primer de fer versos. Ho reporta al segon capítol de l'*Historicus*, el primer llibre dels *Poetices libri septem*, publicats el 1561.⁹¹ Tot i que introdueix un nom nou - Pere de Macedònia - al repertori dels inventors de la poesia, tocant als orígens el teòric no va més enllà de repetir sumàriament les conjectures i atribucions corrents. En canvi, per innovadora, resulta molt més interessant la manera amb què el teòric ordena i classifica els poetes antics segons el caràcter, l'època i la matèria de les obres.

⁹¹ Els voluminosos *Iulii Caesaris Scaligeri Poetices libri septem*, publicats a Lió el 1561, tres anys després que morís Scaligero, i per això probablement escrits durant els mateixos anys en què Minturno redactava el tractat *De poeta*, cf. Weinberg [1961: II, 743 i ss.], també constitueixen una art poètica comprensiva, tot i que Scaligero organitza el tractat amb un criteri menys ortodox que el que emprà Minturno perquè la discussió teòrica cedeix espai i funció a la història i a la crítica de la poesia antiga i perquè Scaligero és més reticent que la majoria de teòrics del segle a adoptar l'estructura d'exposició i anàlisi - i els principis - de la *Poètica* d'Aristòtil, cf. Weinberg [1942]; sobre la forma i funció de la història al tractat, remeto a Fumaroli [1986] i Lardet [1982]; sobre les fonts del *Poetices*, vid. Deitz [1994] i Cairns [1986]. Citaré el tractat de l'edició *princeps*. Abans de reportar els noms dels possibles inventors de la poesia, Scaligero també es fa ressò de l'opinió dels gramàtics segons la qual la poesia hauria estat anterior que la prosa: no obstant això, i a diferència de la majoria de crítics, Scaligero desacredita els gramàtics (com farà en tantes altres ocasions al llarg del tractat) perquè entén que no n'hi ha prou per demostrar el que sostenen amb argüir que moltes inscripcions de monuments antics són en vers. *Poetices*, I, I, 4: "Hactenus quae ad veram philosophiam pertinerent, nunc animi gratia etiam historiae quaedam de poetices vetustate sunt attingendae. Ac more quidem suo nugantur Grammatici. Nam quo argumento profiteantur poetice soluta oratione antiquiorem, videamus aiunt enim in donariis aliisque monumentis omnia scripta numerose sane. Num etiam quotidianam orationem illa praevenere? Pierus Macedo quod primus & poema fecisse, & filias instituisse dictus est: creditus quoque fuit ab aliquibus Musarum pater, quibus ipse Musarum nomina imposuisset. Idem malunt alii de Osiride Aegyptio: quem eundem & Apollinem quum faciunt, à Gracis non aberrant".

A l'entendre d' Scaligero, Plató i Aristòtil testimonien la diversitat de poetes *secundum spiritum*: n'hi hauria hagut de salvatges i rudimentaris i de raptats pel furor, els que a vegades hom ha anomenat ministres dels déus, i d'aquest grup caldria distingir els poetes que haurien rebut la inspiració del cel o que n'haurien invocat la força, com Hesíode i Homer, i els que haurien posat de manifest els mèrits de l'esperit i, d'aquesta manera, haurien esdevingut instruments per educar-lo, com Enni, Horaci, Alceu i Aristòfanes.⁹² La divisió segons els caràcters és coherent amb la periodització dels poetes antics que estableix Scaligero: l'època més remota és la dels autors malaptes i incultes, dels quals no se'n coneixen ni els noms ni gairebé res; després haurien existit els poetes que haurien venerat Apol·lo i fundat la teologia i els misteris: entre d'altres, Orfeu, Museu, Linus, Olimp; i el tercer segle hauria començat amb Homer i continuat amb Hesíode i altres. Scaligero completa la cronologia aclarint que, segons Claudius Elianus, els poetes Orobanci, Trezeni i Dares el frigi haurien viscut abans que Homer, en els temps gloriosos de Troia, i que el primer d'escriure sobre el setge i la destrucció de la ciutat hauria estat un poeta anomenat Siagre, encara més antic que Orfeu i Museu.⁹³

⁹² Scaligero, *Poetices*, I, I, 5: "Poetarum autem modi tres: secundum spiritum, secundum aetatem, secundum subiectum. Spiritu diversos esse ait tum Plato, tum Aristoteles. Alios enim nasci tales, alios natos vel rudes, vel etiam feros atque aversos, furore rapi atque abstrahi à vulgari materia. Deorum materia: qui dii ipsis tanquam ministris utantur [...] Horum autem [...] duo adhuc genera animadverti. Unum, cui caelitus advenit illa divina vis, aut ultro nec opinanti, aut simpliciter invocanti. Quo in numero seipsum ponit Hesiodus: Homerus autem ponitur ab omnibus. Alterum acuit meri exhalatio, educens animae instrumenta, spiritos ipsos à partibus corporis materialibus. Talem ait Ennium Horatius: talem nos Horatius. De Alcaeo atque Aristophane idem memoriae proditum est".

⁹³ Scaligero, *Poetices*, I, I, 5: "Ab aetate autem tria genera. Vetus illud priscum, rude, incultum: quod sui tantum suspicionem sine nominis memoria reliquit. Nisi in eo tanquam principem, Apollinem censeamus. Alterum illud venerandum, à quo primum Theologia & Mystera, inter quos Orpheus, Musaeus, Linus: Olympum quoque inter vetustos Plato nominat. Tertii seculi Homerus author & parens: Hesiodus quoque &

Així, Scaligero demostra ser partícip d'una visió progressista de la història de la poesia tant pel fet de situar l'origen de l'art en una època rústica, com per la comparació que fa entre Museu i Homer, de la qual es desprèn que, a l'inrevés del que dicta la llei evolucionista de l'esdevenir de la poesia, Homer és inferior a Museu tot i haver escrit després d'ell.

En classificar els poetes antics segons les matèries de què van tractar, Scaligero sanciona i alhora ordena els coneixements i les habilitats dels primers autors que tant han divulgat apologistes, crítics i historiadors i la idea que, en origen, tot el saber es conservava i transmetia en vers. Així, hi hauria hagut dues classes principals d'autors: els poetes teòlegs, com Orfeu i Amfió, i els poetes filòsofs, dividits en naturals, com Empèdocles i Nicandre, i morals, i d'aquests, al seu torn, n'haurien "florit" de polítics, com Soló, d'econòmics, com Hesíode, i de civils, com Teògnides i Pitàgores.⁹⁴ Al capdavant, l'esquema d'Scaligero no fa sinó confirmar que els antics van inventar i fer servir la poesia com el saber primari adequat als temps: per conèixer, pregar als déus i lloar-los, per entendre les lleis de la natura i de l'univers i per humanitzar els homes rústics ensenyant-los a governar l'ànima i a viure en societat.

La història que explica Scaligero és rellevant en molts aspectes, més encara si es té en compte que els *Poetices libri septem* és un dels tractats teòrics més llegits arreu d'Europa durant els segles XVI i XVII: per això tornaré a ocupar-me'n més endavant, en altres contextos d'interpretació.

alii. Quanquam si historiae non extarent, putare potueris Musaeum Homero iuniorem: adeo ille cultior & politior est. Oroebantium quoque Traezentium, itemque Phrygium Daretæ ante Homerum floruisse scribit Aelianus: suisque temporibus illius Iliadem in honore habitam. Ante Orpheum quoque & Musaeum idem author est fuisse Syagrum poetam, qui Troianum bellum primus scripserit".

⁹⁴ Scaligero, *Poetices*, I, I, 5: "Tertiae classis Poetae à professione [...] Primum est Theologorum: Cuiusmodi Orpheus & Amphion: quorum opera tam divina fuerit, ut brutis rebus etiam mentem addidisse credantur. Secundum genus Philosophorum: idque duplex, Naturale, quales Empedocles, Nicander, Aratus, Lucretius: Morale secundum suas partes, ut Politicum ab Solone & Tyrteo. Oeconomicum ab Hesiodo: Commune à Phocyllide, Theognide, Pythagora".

Ara, però, m'interessa subratllar que, amb mètodes diferents, Scaligero consolida totes les virtuts dels poetes antics i es significa com un dels historiadors que més n'emfassa les qualitats morals, en esgrimir que va existir un altre tipus d'autors divins, els bons d'esperit que, inspirats per Déu, cantaven versos perquè hom aprengué a portar una vida honesta.

Genitors de la virtut, prínceps de la saviesa, pares de l'erudició i representants i fills dels déus: són els termes, manlevats de Plató, amb què Giovanni Antonio Viperano sintetitza les extraordinàries qualitats dels primers poetes. Més tradicional que no Scaligero, Viperano s'ocupa alhora de l'origen i de l'elogi de la poesia al començament del tractat *De poetica libri tres*, publicat el 1579. El teòric reporta primer tots els déus, profetes i autors als quals hom ha atribuït la invenció de la poesia, des d'Àpol·lo fins Moisès i la seva germana Anna, passant per Fèmona, Bacus, Ossiris, els tracis Orfeu, Museu i Tàmiras i Pere de Macedònia, per concloure que, amb raó, ja havia advertit Plini que l'origen de la poesia era una qüestió molt complicada d'indagar.⁹⁵

⁹⁵ Cito de l'edició facsímil de la *princeps* feta per Wilhelm Fink [1967]. Viperano, *De poetica libri tres*, I, II, 11-12: és significatiu que Viperano, respecte de narracions precedents, disloqui l'opinió que la poesia va inventar-se abans de la guerra de Troia i la col·loqui al capdavant de tot el relat: ho examinaré més endavant: "Quam ante bellum Troianum inventam esse permulti affirmant: & eius inventionem aliqui ad Apollinem referunt, quo tempore Pythona serpentem interemit; quidam oraculo Delphico, sive Apollinis Pemonoe attribuunt, quam produnt responsa carminibus reddidisse, atque hexametro carmine primùm Delphis vaticinatam fuisse. Quod carmen deinde Pythium appellatum fuit. Nonnulli Baccho adscribunt, quoniam oracula dedisset ante Apollinem; alii Osiridem Aegyptium autorem probant, sed eundem esse dicunt, quem Graeci Apollinem vocant, ac Pausanias nescio quem poëticae repertorem tradit; & Titianus (sic) Syrus à barbaris quidem inventam, sed acceptam à Graecis & excultam asserit; Thracas quoque totam hanc artem dicunt suam, quoniam Orpheus, Musaeus & Tamyris, qui poëtarum omnium primi extiterunt, in Thracia orti & procreati sunt: ubi etiam loca quaedam Misis consecrata cernuntur, Pimpla, Olympus, Libetrum. Quae locorum vocabula postmodum à Macedonibus usurpata fuerunt. Musicorum quoque instrumentorum nomina, ut Sambica, Nablía, Barbitos & Magadas, ipsorum sunt Thracum verba. Thracas autem Boeotiam incoluisse rerum scriptores testantur: in qua

Convé fer notar que en tota aquesta part del capítol dedicat a *De origine & laudibus Poëticae*, Viperano demostra conèixer molt bé la història de Giraldi i haver tingut present també la d' Scaligero: a Tacià el Siri només hi havia fet referència abans Giraldi, així com a l'explicació dels llocs tracis consagrats a les Muses i que els instruments dels poetes antics provinguessin d'aquesta regió grega. Poc més endavant, en continuar la relació de possibles inventors, Viperano fa esment de Pere de Macedònia, del qual, en relació als orígens, només n'havia parlat Scaligero.

Dit això, seguint el procediment que ja havia establert Giraldi, Viperano deixa enrere conjectures i disputes i continua explicant que en el que tothom està d'acord és que abans es va escriure en metre que no en prosa i que entre els antics els poetes eren considerats els més savis perquè tot el saber raïa en els seus versos: és per això, assenyala, que s'afirma que totes les arts i les ciències van tenir origen en la poesia.⁹⁶

Encara seguint el fil i els testimonis de la narració de Giraldi, i arran d'establir que la poesia va inventar-se molt abans que la prosa, Viperano examina el paper que, des dels orígens, ha tingut el metre en la història de la poesia i revela com n'ha estat d'essencial a l'hora de distingir-la d'altres gèneres de discurs. Tanmateix, aquestes idees s'allunyen de la caracterització virtuosa dels primers poetes, d'on que prefereixi analitzar-les més endavant i ara fer un salt fins el tombant en

eadem ferè sunt loca Musis & Apollini dedicata [...] Praeterea quidam scribunt Pierum quendam Macedonem primum poëma confecisse, ac filias suas poësim docuisse; ob idque Musarum patrem & alumnum habitum fuisse, atque ab eo Musas Pieridas vocitatas. Quae etiam Thespiades dicta sunt, quoniam Pierus primum Thespiis cecinisse carmina memorabatur. Quidam etiam Moysen & Annam sororem huius artis inventores autumant, quia carmen hexametrum invenisse dicuntur. Quare Plinius iure magnam esse de poëmatum origine quaestionem scribit”.

⁹⁶ Viperano, *De poetica libri tres*, I, II, 12: “Omnes verò affirmant prius componendorum carminum, quàm studium solutae orationis apud veteres extitisse: apud quos sapientes omnes poëtae vocabantur, cùm ab illis omnia versibus explicarentur. Unde omnes artes & scientiae à poëtis ortum habuisse videntur”.

què la narració sobre els orígens comença a derivar cap a l'elogi de la poesia. És allí on Viperano, amb l'autoritat interposada de Plató, fa valer els atributs dels *prisci vates* en defensa de la poesia:

Que no veuen aquells que critiquen la poesia que, a més de menysprear un do de la natura, és molt difícil trobar res més plaent? Què pot ser més útil per a la vida i els costums? Ella que és regal de Déu, invenció de les Muses, principi de totes les disciplines i sabers; ella que ha estat apreciada per totes les nacions: fins i tot entre les més bàrbares no es trobava mai cap savi que no fos alhora poeta. I entre els pobles antics, els poetes eren els mestres del dir i del fer, els que estudiaven la natura i els que interpretaven els afers dels déus. D'aquí que Plató els anomeni genitors de la virtut, prínceps de la saviesa, pares de l'erudició i representants i fills dels déus.⁹⁷

Poques ratlles més avall, després d'haver assenyalat les semblances entre Déu i els poetes, Viperano admet que alguns autors van escriure sobre persones i actes obscens i indecents, però reivindica tot seguit que d'aquesta mena de versos hom també pot treure'n profit i dispensa els defectes que puguin retreure's a la poesia adduint que cap art és tan honorable com perquè ningú no la pugui fer servir per depravar i corrompre els homes: argüeix Viperano que la història mateixa també fa

⁹⁷ Viperano, *De poetica libri tres*, I, II, 12: "Non igitur ii vident qui poëticam reprehendunt, se naturae beneficia contemnere, nam quid ea iucundius? quid esse potest ad vitam & mores utilius? quae Dei donum, Musarum inventum, & omnis est disciplinae & eruditionis initium: quae tanta fuit apud omnes nationes, tanto etiam vel apud barbaras gentes in honore, ut nullus apud eos sapiens haberetur, qui non esset idem poëta. Nam dicendi & agendi magistri, naturae etiam scrutatores, ac divinarum rerum interpretes omnes erant apud priscos illos poëtae. Hinc Plato poëtas virtutum genitores, sapientiae duces, eruditionis parentes, Deorum internuntios & filios appellat".

memòria sovint de personatges perversos i esdeveniments nefastos i que no per això ha deixat mai de ser considerada mestra de la vida.⁹⁸

En argumentar que la literatura, fins i tot la més obscena, serveix per educar l'ànima i fer-ho en la narració tan arran de les qualitats dels antics poetes, Viperano fa més patent l'estesa convicció que els primers poetes eren, també, filòsofs morals i que per això havien de ser bons, decents, purs d'esperit. Es tracta d'una virtut que sempre ha caracteritzat els inventors divins de la poesia, però de manera implícita, perquè tendeix a ocupar un segon pla entre les qualitats més divulgades, o perquè es desprèn del fet que siguin fills de déus, teòlegs, profetes i sacerdots.

És només un biaix en les maneres i estratègies amb què els historiadors dels orígens, des dels humanistes del segle XIV, han utilitzat i alhora consolidat la poètica teològica. Ara bé, convé tenir-lo present pel conflicte que planteja, com ja he apuntat més amunt, amb la divisió ètica de la primera poesia que explica Aristòtil, però també perquè forneix nous arguments als historiadors del Cinc-cents que reivindiquen que la poesia, en origen, fou cosa dels hebreus i dels cristians. Prova d'això és que Míturno, a la dedicatòria de *L'Arte Poetica* a l'Acadèmia Laria de la ciutat de Como, compti l'Evangeli entre els textos que mostren que la

⁹⁸ Igual que havia fet Landino i tants altres apologistes, Viperano raona que cap escriptor no s'assembla tant a Déu com el poeta perquè cap altre crea a partir del no-res, ni aconsegueix fer admirables les coses que ja existeixen, com quan els poetes expliquen les gestes d'herois a la manera dels historiadors, però hi introdueixen una mena de caràcter diví i singular que fa que les imatges representades sempre siguin més pulcres que en els altres gèneres. *De poetica libri tres*, I, II, 15: "Quapropter hoc ipsum nomen adeptus est quod Deo tribuitur. Adeo boni poëtae divinitate quadam nobis etiam commendantur. Quod si poëtarum aliqui turpes & inhonesti obscena quaedam & non solum diis, sed ipsis etiam hominibus indigna cecinerunt, ob id ne vitium, quod est hominis, affinges arti, quae nisi honesta & decora facere non iubet? Quenam obsecro ars tam laudabilis est, cuius usus hominis vitio corrumpi & depravari non possit? [...] Aut tollenda historia est vitae magistra, quae tam multas saepè res turpes nefandasque commemorat".

poesia és una art divina, al costat dels escrits dels primers teòlegs, tant hebreus com gentils, dels llibres de Moisès i dels profetes, d'Orfeu, de Linus, de Mercuri, d'Homer i dels Pitagòrics. Entén el crític que el “santissimo e salutevolissimo” Evangeli és ple de poesia perquè en les paràboles hi abunden les comparacions i les semblances, i ple de divinitat, atès que inclou misteris i secrets meravellosos. I s'equivocaran, adverteix Minturno, els que sostinguin que l'Evangeli no pot considerar-se poesia perquè no està escrit en vers, perquè no és el metre el que converteix hom en poeta, sinó fingir i conferir a la matèria que es té entre mans la forma que escau a la poesia.⁹⁹

El teòric recolza aquest últim argument en l'autoritat d'Aristòtil, la qual, a hores d'ara, després que hagin aparegut els comentaris més importants de la *Poètica*, és tan coneguda – però no per això menys discutida – que no cal ni esmentar. En ocupar-se dels orígens de la poesia en el tractat de 1564, Minturno també fa evident que l'adhesió dels crítics als principis teòrics i a la història de la *Poètica* ha crescut. Així, si al *De poeta* explicava que els primers homes provinents del cel haurien regalat el do de la poesia a uns pocs mortals escollits perquè retessin

⁹⁹ Cito de l'edició *princeps* sortida de la impremta de Giovanni Andrea Valvassori, a Venècia. Minturno, *L'Arte poetica*, Dedicatòria, s.p.: “Percioche la poesia, com'è cosa divina, così è certamente arte d'Iddio, con la qual egli non pur tutto creò, onde grecamente Poeta, cioè fattore, è chiamato, ma insegnò anchora, come le cose divine in voce spiegar si dovessero. Di che fanno testimonianza le scritture de' primi Theologi, tanto apo gli Hebrei, quanto apo [al]tre genti, à tutti coloro, che leggono i libri di Mose, e de' Propheti, e d'Orpheo, e di Lino, e di Mercurio, e d'Homero, e de' Pythagorici: ne' quali i mirabili segni delle cose, & i grandissimi prodigii, e le figure, & i modi del dire nascondono il vero, come la vaga scorza ne gli alberi, la midolla. Che diremo del santissimo e salutevolissimo Vangelo? Non è egli pieno di quelle narrationi, che da Vangelisti parabole, percioche contengono comparationi e similitudini, si chiamano; & inchiudono divini misteri e secreti meravigliosi? Nè, perche tutto ciò si truovi in prosa, è da dire, che non si debba attribuire alla Poesia, conciosia cosa, che non il verso faccia Poeta lo scrittore: ma il fingere, & il dar'alla materia, che si tratta quella forma, che alla Poesia si richiede”. Petrarca, molt atès per Minturno sobretot al llibre tercer del tractat, ja havia cridat l'atenció sobre la poeticitat de les paràboles de l'Evangeli.

culte als déus, a *L'Arte poetica thoscana* Minturno considera que la imitació poètica ve de la natura, i que això es deu a dues causes: la tendència a imitar que es manifesta en els humans ja des que són infants, i que d'imitar n'obtinguin tota classe de plaers.¹⁰⁰ Poc més endavant, el teòric dóna compte de l'origen de les diverses espècies literàries:

I de la mateixa manera que diverses són les maneres de la poesia, dels primers que van demostrar aptituds per conrear-la, els més greus van dedicar-se a imitar i descriure els actes més excel·lents i honorables, i els més lleugers a la imitació dels pitjors, aquells escrivint himnes i encomis, aquests blasmes i vituperis. I tot i que es cregui que abans d'Homer es van fer molts poemes d'aquesta mena, a l'època d'Aristòtil i de Plató no se'n llegia cap que fos més antic que el *Margites*, escrit per aquell mateix autor.¹⁰¹

¹⁰⁰ El tractat toscà també té forma dialogada, en aquest cas, parla el Minturno fictici, l'encarregat d'impartir doctrina a instàncies dels seus interlocutors: *L'Arte poetica*, I, 7: "Percioche due cagioni fanno, che la poetica imitatione venga dalla natura, l'esser natio da prim'anni à gli huomini l'imitare (Conciosia cosa che in questo dagli altri animali sien differenti, come quelli, che naturalmente sono attissimi ad imitare, & imitando cominciano ad imparare) & il prender tutti piacere dell'imitatione. Di che evidentissimo argomento ci sia: perche molto ci diletta il mirare l'imagini ben dipinte di quelle cose, che non senza tristitia dell'animo veggiamo: quali sono i morti, e le crudeli fiere".

¹⁰¹ Minturno, *L'Arte poetica*, I, 8: "E, come varie sono le maniere delle cose à lei [la poesia] soggette, così di quelli primi ingegni atti al poetare i piú gravi si diedero ad imitare, e descrivere gli atti piú eccellenti, e piú honorati; & i piú lievi alla imitatione de' piggiori; quelli hynni e lode scrivendo, questi biasimi e vituperi. Di che quantunque da creder sia, che inanzi Homero molti poemi si facessero, non però nell'età d'Aristotele e di Platone alcuno piú antico se ne leggeva, che'l Margita di quel medesimo Poeta". De fet, Minturno obvia fer referència als orígens divins només al primer llibre, en ocupar-se dels principis generals de la poètica: els esgrimeix, en canvi, al començament del llibre tercer, per donar compte de l'origen de l'espècie lírica (en aquest punt *L'Arte poetica* no difereix del *De poeta*), convertida, així, en beneficiària de les virtuts de la primera poesia: d'aquesta qüestió me n'ocuparé al capítol tercer.

De les causes naturals i de la primigènia divisió ètica de la poesia també se n'havia fet ressò De' Conti, la narració del qual ara convé recuperar. Cal tenir molt present, però, que el crític - a diferència de Minturno, el qual no fa esment dels orígens divins - ha d'encaixar el que explica Aristòtil en una narració en què ja ha establert que els primers poetes van cantar els millors versos perquè els inspirava Déu i els movia la saviesa i la bondat, i que amb ells van erigir-se en intèrprets dels afers divins i van humanitzar, socialitzar i educar l'esperit dels primers homes.

De' Conti interpreta que, d'acord amb Aristòtil, la poesia hauria nascut de la innata afició a imitar, de manera que els primers homes que haurien mostrat inclinació al metre haurien fet progressar la poesia a partir d'uns inicis rudes i d'una dicció espontània i mancada de regles. Després, a causa d'aquesta imitació, la poesia hauria començat a tenir gèneres, talment com si s'hagués dividit en molts membres: així, haurien aparegut els autors còmics, tràgics, èpics, mèlics, ditiràmics i altres. Entén De' Conti que l'afició a imitar hauria progressat en funció de la naturalesa i del caràcter de cadascú: els més honestos haurien cantat sobre accions elevades i lloables, i als banquetes s'haurien encarregat d'afalagar amb versos els més il·lustres i haurien explicat les gestes més sonades dels herois a fi i efecte que els joves s'excitessin en sentir-les, es tornessin més atrevits i volguessin imitar-les. En canvi, els d'esperit més abjecte s'haurien dedicat a fer versos sobre accions vils i humils i a riure's de la gent i així, amb el temps, haurien donat peu a que sorgissin la comèdia i la sàtira.¹⁰²

¹⁰² De' Conti, *De arte poetica*, 134: "Aristoteles poesim ex imitatione primo natam fuisse censet, quoniam imitandi studium sit ab ineunte aetate cunctis hominibus innatum, qua in re a belluis homo differat. Qui igitur ad metrum natura proclives fuerunt, eos ait poesim primo protulisse ex quodam imperito rudique principio atque ex subita ac fortuita dictione. Sed deinceps ex hac imitandi ratione, quasi in plura membra divisa, poesis multas in species abiit atque ita poetae dicti sunt alii comici, alii tragici, alii epici, alii melici, alii dithyrambici, alii alio nomine: nam pro cuiusque natura et moribus imitandi studium proferebatur. Honestiores enim poetae res egregias et praestantes et laudabiles actiones sibi canendas proponebant. Itaque in regum et deorum conviviis

Tot i que De' Conti abunda molt més que no havia fet Giraldi en les explicacions d'Aristòtil, també obvia, o tampoc no percep, que els inicis improvisats no s'adiuen amb la saviesa i la inspiració que ha predicat dels primers poetes, però, en canvi, sí que detecta que la història del filòsof qüestiona que tots ells fossin exemplars pel que fa a la moral. Cal parar atenció en el fet que De' Conti, en reportar la narració d'Aristòtil, trabuca la divisió ètica de la primera poesia pel desmembrament en espècies: desfà així la lògica del progrés intergenèric descrit pel filòsof, segons el qual els inicials himnes i encomis, per un costat, haurien evolucionat transformant-se, primer, en poesia heroica i, després, en tragèdia, i per l'altre, els blasmes en vers haurien donat peu a la poesia iàmbica i aquesta, al seu torn, a la comèdia. Fent això, De' Conti pretén persuadir el lector que la divisió de la poesia segons la naturalesa noble o vil dels autors no va tenir lloc en origen, sinó amb el temps, a mesura que s'anaven formant *tots* els gèneres: convé fixar-se en què el crític no explica que les espècies de la divisió ètica foren gèneres diferents i anteriors a l'èpica, la tragèdia i la comèdia, sinó que fa referència a tots ells alhora, sense distingir-los amb claredat ni ordenar-los cronològicament.

En definitiva, De' Conti reescriu la història d'Aristòtil de manera que la divisió ètica quedi, en la nova narració, més lluny dels orígens de la poesia, per aconseguir així excloure els caràcters abjectes dels temps dels virtuosos *prisci vates*. En consonància amb aquest objectiu, just després d'haver-se referit als antics autors de moral lleugera, el crític s'afanya a aclarir que, al començament, els poetes escrivien – s'infereix que *només* – sobre matèries tan elevades i divines que el mateix Aristòtil afirma que entre els antics eren considerats teòlegs i Estrabó assegura que en aquells temps ningú no podia comptar-se entre els poetes si no era bo i íntegre.

virorum excellentium laudes resque praeclare gestas heroicis carminibus concinebant, ut ad eas imitandas iuvenes excitarentur et alacriores redderentur. Qui vero abiectiori essent animo, viles etiam et humiles actiones canere coeperunt atque hunc et illum irridere salibusque invadere, unde postea comoedia atque satyra nata est”.

Per la qual cosa, continua raonant De' Conti, sembla del tot encertat el que ha explicat Eusebi, això és, que l'art fou inventada pels hebreus, el poble més antic. Per això Josep, a les *Antiguitats*, escriu que Moisès, aquell gran emperador i legislador dels jueus, en conduir-los des d'Egipte cap a la pàtria, després d'haver pogut atravessar el Mar Roig perquè Déu havia intercedit fent que se'n separessin les aigües, va donar-li les gràcies amb versos hexàmetres i, encara més, rebla De' Conti: Jeroni és testimoni que el pacientíssim Jubal, el santíssim rei David, Salomó el savi i el profeta Isaïes van ser poetes de molt de talent que escriviren totes les obres fent servir versos de gran bellesa.¹⁰³

De' Conti recupera l'antiga controvèrsia sobre quina nació mereix l'honor d'haver inventat la poesia per concedir-lo als hebreus. Assumeix, però, que no és perquè els poetes i profetes de la Bíblia rebessin la Veritat Revelada, com volia Boccaccio, que els hebreus hagin d'haver estat els inventors de la poesia, per força si en efecte havia estat una ciència originada i inspirada per Déu, sinó perquè haurien pertangut al poble més antic, com havia sostingut Polidor Virgili fent-se ressò dels mateixos historiadors jueus i cristians que cita De' Conti. En convertir-se en inventors, els poetes hebreus es beneficien de les qualitats de la bondat i de la integritat dels primers poetes, sobreenteses per la majoria

¹⁰³ De' Conti, *Arte poetica*, 134-5: "Nam initio res tantum eximias ac divinas poetae pertractabant; itaque scribit Aristoteles apud antiquos eosdem fuisse poetas et theologos, quin Strabo neminem inter poetas connumerari solitum tradit qui non idem etiam probus vir atque integer esset; ut omnino verissimum esse appareat id quod Eusebius Pamphili memoriae prodidit: apud Haebraeos, omnium antiquissimas gentes, artem hanc poeticam primo inventam atque excultam fuisse. Nam Iosephus etiam in Antiquitatibus suis scribit Mosem, illum magnum Haebraeorum imperatorem atque legislatorem, cum ex Aegypto populum Haebraeum in patriam reduceret atque divino consilio mare rubrum, undis sua sponte cedentibus, transgressus fuisset, exametro carmine Deo gratias egisse. Testatur etiam Hieronymus et Iubam illum patientissimum virum et Davidem regem sanctissimum et Salomonem sapientia clarum et Esaiam vaticinandi peritissimum poetas fuisse praeclarissimos, qui omnia pulcherrimis carminibus opera sua conscripserint".

d'historiadors, però remarcades per De' Conti a fi d'harmonitzar en el mateix relat l'autoritat de l'Aristòtil de la *Poètica* i la del de la *Metafísica* i poder esgrimir ambdós llocs en defensa de la poesia.

Ara, és clar que De' Conti no hauria pogut treure cap profit del que explica Aristòtil sobre els orígens i progressos de la poesia sense seleccionar, modificar i adaptar el dictat als prejudicis i a les conveniències que imposa la tradició historiogràfica. Com ja he assenyalat, la *oratio* de De' Conti no es publicà fins a la dècada dels vuitanta, i per tant no es pot esperar que la història que conta fos gaire coneguda ni influent entre els crítics de la segona meitat del segle. Tanmateix, m'interessava examinar-la perquè, respecte de la de Giraldi, concedeix més protagonisme al relat d'Aristòtil i, en això, marca una tendència que després pot apreciar-se a les històries de Minturno i de Viperano, entre d'altres. Però també perquè portant-la a col·lació amb la resta d'històries que, d'una manera o altra, coincideixen en remarcar les virtuts dels primers poetes, el cas de De' Conti palesa que integrar la divisió ètica d'Aristòtil en la història dels orígens divins de la poesia provoca tensions i incongruències que fan de mal resoldre, i permet entendre per què cap altre historiador del segle no gosa assajar noves estratègies per trobar un lloc als autors lleugers o vulgars entre els *prisci poetae* i per què, ben al contrari de l'atreviment o de la inconsciència de De' Conti, en fer-se ressò del capítol quart de la *Poètica*, tots prefereixen ometre aquest punt.

3.3. Orígens i causes. El vers, l'harmonia, el ritme i la primera poesia

Els teòrics cinc-centistes prescindeixen de la divisió ètica de les primeres espècies literàries perquè posa en dubte que entre els primers poetes només s'hi comptessin semidéus, teòlegs, profetes, legisladors i filòsofs morals i qüestiona que la poesia, en origen, servís només o sobretot per lloar els déus i fer-los pregàries i per humanitzar i instruir els primers habitants de la terra. Que la poesia sorgís per causes naturals, com sosté

Aristòtil, sembla contradir també, d'entrada, totes les explicacions que prediquen que, en crear el món, Déu va donar, revelar o inspirar la poesia als primers homes. No obstant això, els historiadors incorporen amb freqüència les causes aristotèliques a narracions, com la del mateix De' Conti, en què s'assegura igualment que els poetes van sorgir per obra i gràcia de les divinitats.

Aquesta manera de procedir s'explica, per una banda, perquè d'ençà dels relats de Petrarca i Boccaccio les versions diguem-ne més sobrenaturals de l'origen diví de la poesia han anat acompanyades d'arguments i dades que han afavorit que s'interpretés que la poesia va provenir de la divinitat perquè va néixer *amb* el sentiment religiós, com el llenguatge de teòlegs, profetes, sibil·les i oracles. D'aquesta manera, la tradició historiogràfica hauria preservat la possibilitat de reescriure una versió diguem-ne més humana i natural de la història dels orígens divins, que permetria que els crítics cinc-centistes encabissin les causes aristotèliques als relats, però que en cap cas podria admetre que hi intregessin la divisió ètica i possessin així en entredit l'honestedat dels pares de la poesia. I per altra banda i sobretot, s'explica perquè molts teòrics interpreten que Aristòtil considera que les facultats de l'harmonia i del ritme, o que els homes siguin propensos a exercitar-les o el plaer que n'obtenen conformarien la segona causa natural que hauria donat peu a que sorgís la poesia. Interpreten llavors que tal segona causa sancionaria amb altres termes una idea que també haurien divulgat molts altres historiadors antics: que en l'origen i en l'essència de la poesia rauria la mesura, ja fos en el ritme i l'harmonia del metre, del cant, del ball o de la combinació dels tres elements.

Ni Girolamo Muzio ni Bernardo Tasso no fan referència a les causes naturals ni a res del que explica Aristòtil a la *Poètica* en tractar la qüestió dels orígens. No obstant això, m'interessa reportar-ne les narracions perquè s'hi fan ressò de la versió que humanitza el naixement de la poesia en vincular-lo a la fundació de la religió i, alhora, en preserva la dimensió divina perquè transfereix les mesures, els ritmes i les

harmonies de l'univers creat per Déu a la forma d'aquest peculiar llenguatge.

Així, i justament en vers, Muzio explica que “els bons pares antics” van reflexionar sobre quina podia ser la manera més completa de celebrar i lloar Déu i que van arribar a la conclusió que no n’hi havia cap altra de millor que honorar-lo amb cants i balls que, disposats amb moviments regulars, reproduïssin el concert del motor suprem de la Creació. Aquesta hauria estat, a l’entendre de Muzio, la manera òptima de *completar* i transmetre “els bells conceptes de l'ànima” a Déu, perquè l’harmonia del cant i el ritme del ball, rèplica de l’ordre celestial, haurien conferit als himnes i a les pregàries l’estructura formal més eficaç i plaent per comunicar-se amb la divinitat. Assegura el crític que els antics van emprar tals harmonies i balls en honor de Júpiter i Mart, però aclareix de seguida que abans que ells el profeta i rei David va cantar al so de la lira versos sacres i eters i que no va tenir vergonya de ballar davant de l’Arca del Senyor, i que encara en temps anteriors, havent atravesat el Mar Roig, Maria i les seves companyes havien dansat al so dels címbals cantant versos dedicats a Déu.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Girolamo Muzio va publicar l’*Arte poetica* el 1551 a Venècia, en un volum de *Rime diverse*. Cito de l’edició de Weinberg [1970: II, 163-209]. Muzio, *Arte poetica*, I, 176, vv. 391-419: “I buoni padri antichi,/Render volendo onore al primo mastro/De l’universo, andaro imaginando/Come potesser far che l’uomo intero/Dio celebrasse con intera lode./E conoscendo lui motor supremo,/Et intendendo che la creatura/Col movimento il creatore onora,/Cotal contento a tal fine ordinario,/Perché col destro e regolato moto/De le piante l’uom tutto si movesse,/E la lingua cantando i be’ concetti/De l’alme nostre, quelle in dolci giri/Degli intelletti lor battesser l’ali;/E perché con la voce il corpo tutto/Avesse a far gratissima armonia,/S’aggiunse il suono, appresso le cui note/Se n’andasse la voce e i piedi insieme./E perché ’l movimento in maggior pregio/Fosse del Creator, quel fu ordinato/A la sembianza del corso dei cieli./E i cieli avendo due diversi corsi,/L’un che porta le stelle da oriente/A bagnarsi di là da le colonne/Ne l’onde salse, e l’altro che di quindi/Si move in là donde l’aurora sorge,/E quello e questo in giro essendo volti,/Questi rivolgimenti nei lor balli/Fur da lor figurati [...]”. Poc més endavant, I, 177, vv. 435-448: “E questi erano in somma i movimenti/Di que’ religiosi antichi balli,/Ancor ch’altri potesse o ritornando/O

De segur que els relats de Petrarca i Boccaccio inspiren Muzio, però encara ressonen més fort en la història que conta Bernardo Tasso en un *Ragionamento della poesia* que va llegir el 1559 a l'Acadèmia de la Fama i que va publicar-se tres anys més tard també a Venècia. El crític aborda la qüestió prevenint el lector que és impossible saber qui va inventar la poesia i quan va fer-ho i per il·lustrar les discrepàncies que han dut la recerca a aquest atzucac addueix que uns s'entossudeixen en sostenir la inversemblant – *favolosa* – opinió que la poesia va començar amb els déus, que altres consideren que els primers de conrear-la van ser els hebreus en les cerimònies i els sacrificis, però que mentre uns situen l'inici en l'època de Moisès, altres el fan remuntar fins els temps de Nemrod. Bernardo Tasso no pren partit per ningú, però s'estén a continuació reportant quasi bé a la lletra la versió del relat de Petrarca que Boccaccio havia integrat al catorzè llibre de la *Genealogia dels déus pagans*, segons la qual els primers sacerdots haurien inventat la poesia en buscar una parla que fos conforme als mèrits de la divinitat i que poguessin incorporar als cants de les cerimònies i dels sacrificis que li retien.¹⁰⁵

intorno andando cominciar la festa./E fu questa armonia di ch'io favello/Fatta non solamente a Giove e Marte,/Ma prima a lui che fece Giove e Marte;/Che'l re famoso, il qual già profetando/Cantò a la lira i sacri, eterni versi,/Non ebbe a schifo esser avuto a scherno/Danzando inanzi l'arca del Signore;/Et avea già Maria con le compagne/Ballando al suon del cembalo al Mar Rosso/A Dio cantato i gloriosi versi”.

¹⁰⁵ Cito de l'edició de Weinberg [1970: II, 567-584]. B. Tasso, *Ragionamento della poesia*, 571-2: “Chi della poesia fosse l'inventore et a che tempo ella avesse principio, si varii sono i pareri degli scrittori che egli è difficile anzi quasi impossibile di saperne la verità. Vogliono alcuni (come che sia favolosa opinione) che principio avesse dagli dii; altri, dagli Ebrei che i primi furono che nelle loro cerimonie e sacrificii che facevano al loro Iddio la cominciarono ad usare, e spezialmente al tempo di Mosè principe degli Israeliti. Sono alcuni d'opinione che non da Mosè avesse origine, ma molto prima nel tempo di Nembrot”. Aquesta opinió també la recollia Boccaccio de boca de l'historiador Paolino da Venezia, segons el qual, a diferència del que dóna a entendre el redactat de Bernardo Tasso, no només s'hauria inventat la poesia a l'època de Nemrod i no en la de Moisès, sinó que el mèrit hauria recaigut en els babilonis. Segueix Bernardo Tasso: “Leonzio

El crític cinc-centista atribueix la història a Leonci Pilat, el professor i col·laborador de Boccaccio i justament l'autoritat que el florentí havia adduït, a més de la de Petrarca, en representació dels partidaris de la paternitat grega de la poesia, als quals havia hagut de desacreditar perquè entenia que la poesia, si en efecte i en origen havia estat revelada o inspirada per Déu, no podia haver estat lliurada a un poble pagà. També Bernardo Tasso assenyala que les lloances que cantaven els antics grecs s'adreçaven a un déu fals, però no li fa falta abundar en aquesta controvèrsia, ni seguir explotant els relats de Petrarca i Boccaccio, justament perquè ja ha deixat clar que no comparteix la creença que la poesia vingui de cap déu, sinó dels descobridors del principi rector de l'univers, ni considera tampoc que contingui veritats o misteris revelats: altrament, l'entén, almenys en origen, com un mode d'expressar-se que pretén ajustar-se al sentit amb què els primers humans van concebre la divinitat.

En les històries de Girolamo Muzio i de Bernardo Tasso, la condició divina de la primera poesia no recolza tant en l'ascendència o en la inspiració celestial dels autors, com en la funció i els continguts que se li atorguen – lloar i pregar amb conceptes honestos - i els recursos

afferma presso i Greci esser nata allora che in quella rozza età gli uomini di più elevato ingegno, incominciando con meraviglia a rimirare l'opera della madre natura, conobbero che c'era alcuno dall'imperio del quale tutte le cose erano governate, e mossi da religione quello chiamarono Iddio. Et affine che scendendo in terra, dove credevano che anche alle volte venisse ad abitare, avesse dove albergare, gli edificarono i templi. Indi a poco a poco crescendo in loro la credenza della religione, giudicarono che di fargli alcuni onori singolari fosse bene; e per questa cagione introdussero ne' loro sacrificii le mense et i candelieri d'argento et altri vasi d'oro, elessero i più nobili e più prudenti che fra loro fossero, e quelli chiamarono sacerdoti. E perché non parve loro che le cerimonie et i sacrificii della loro religione fossero taciti e muti, vollero che da' sacerdoti s'incominciassero a cantar le lodi del loro falso iddio. Né contenti di ciò, istimando non convenirsi che la gloria e grandezza di tanta maestà con modo e con parole plebee e comuni si cantassero, commisero a' sacerdoti che una nuova maniera et un vago ordine di parole, che al merito di tanta divinità fosse conforme, s'imaginassero e così fu da loro trovata la poesia".

formals que es despleguen per fer-la més eficaç i més conforme a la grandesa del destinatari. Muzio posa l'accent en els balls i els cants, Bernardo Tasso en la qualitat de les paraules i la manera d'ordenar-les: els sentits i els efectes de l'harmonia i del ritme són implícits en uns i altres recursos i, integrats en la lògica d'aquests relats, esdevenen elements originaris d'una poesia que neix motivada per la consciència religiosa de la divinitat.

L'harmonia i el ritme també raurien en l'origen de la poesia d'acord amb la manera amb què Giovan Giorgio Trissino interpreta quines són les causes naturals que postula Aristòtil: hom comença a fer poesia, segons el teòric, perquè té una tendència innata a imitar i perquè el cant – o l'harmonia – i les rimes li són conferides de manera natural. Poc més endavant, per demostrar que tothom sempre ha posseït aquestes facultats, Trissino argumenta que no hi ha home, dona o infant tan rústic que no hagi cantat alguna vegada de manera espontània, sense que ningú no li hagi ensenyat a fer-ho, i sempre respectant, potser sense saber-ho, alguna mena de mesura i de temps, paràmetres que segons Trissino conformen les rimes.¹⁰⁶ El raonament del crític, que s'ajusta

¹⁰⁶ El tractat de Giovan Giorgio Trissino va aparèixer en dues parts: la primera, el 1529, la constituïen quatre divisions, i la segona, *La quinta e la sesta divisione della Poetica*, va publicar-se el 1562 a Venècia, tot i que el teòric deuria escriure-la cap a finals de la dècada dels quaranta, poc abans de morir el 1550. La cinquena i sisena divisions segueixen molt de prop la *Poetica* d'Aristòtil, fins el punt que hom podria considerar-les una paràfrasi amb alguns pocs afegits que no atenyen, però, la qüestió dels orígens: tocant a aquest punt, Trissino no fa esment de cap altra explicació ni autoritat que no siguin les de Pestagirita. Cito de l'edició de Weinberg [1970: II, 5-90]. Trissino, *La Poetica*, V, 9: "Perciò che se volemo considerare le cause della generazione e cominciamento di essa, le troveremo essere due e tutte due naturali: l'una delle quali è che lo imitare è naturale all'uomo da fanciullo insuso, l'altra è che le rime et il canto ci sono dati dalla natura [...] Che le rime poi et il canto o ver armonia ci siano naturali, credo che ad ognuno quantunque di mediocre ingegno possa essere manifesto. Conciò sia cosa che non si truovi uomo alcuno sì rustico o dalla vita civile tanto alieno, né donna alcuna, né fanciullo che non abbiano alcuna volta da se stessi, senza che alcuno

com una paràfrasi al dictat del capítol quart de la *Poètica* d'Aristòtil, estableix a continuació:

Essent llavors naturals en nosaltres tant la imitació com les rimes, i essent el vers membre patent d'aquestes rimes, és raonable i creïble que els que al principi tenien afició a compondre versos, ajuntant-los poc a poc, acabessin donant peu a la poesia. La qual va dividir-se segons els diferents caràcters dels homes...¹⁰⁷

En efecte, Aristòtil assegura que l'harmonia i el ritme – no la rima, tot i que Trissino entén que tota rima implica el ritme – són conformes a la naturalesa humana i que és palès que els metres són parts dels ritmes. Tanmateix, hi ha crítics que interpreten que aquestes facultats no conformen la segona causa, sinó que la constitueix el gaudi que a tothom li procuren les imitacions, com vol Minturno, per exemple.¹⁰⁸ I, en efecte també, el filòsof es refereix a aquest plaer just després d'afirmar que imitar és connatural als homes des que són infants i el justifica adduint que hom gaudeix contemplant la precisió amb què estan fetes imatges de coses i d'esdeveniments desagradables que, de veure'ls en realitat, li

gli insegni, cantato, e che non cantino con alcune loro misure e tempi, le quali (come abbiamo di sopra mostrato) si dimandano rime”.

¹⁰⁷ Trissino, *La Poetica*, V, 9: “Essendo adunque naturali a noi sì la imitazione come anco le rime, et essendo i versi manifesto membro di esse rime, è ragionevole e credibile cosa che coloro che al principio erano alla composizione dei versi inclinati, a poco a poco ponendoli insieme desseno alla poesia cominciamento. La quale secondo i diversi costumi degli uomini diversamente si divide [...]”.

¹⁰⁸ *Poètica*, 1448b 29-34. Sobre com interpreta Minturno les causes naturals de la poesia, vid. supra. Als *Trattati* de poètica i de retòrica editats per Weinberg es poden trobar exemples d'una i altra interpretació: coincideixen amb Minturno Giulio del Bene en uns discursos publicats el 1574 [1972: III, 175-204] i Pomponio Torelli al *Trattato della poesia lirica* de 1594 [1974: IV, 237-317], mentre que Lorenzo Gambarà [1972: III, 205-234], en un tractat de 1576 del qual faré esment més endavant, i Alessandro Carriero en un *Discorso* contra la *Comèdia* publicat el 1582 [1972: III, 277-306] entenen les causes en els mateixos o semblants termes que Trissino.

produirien aflicció, i que les persones senten plaer perquè en observar imatges aprenen i alhora poden deduir què representa cada cosa.¹⁰⁹

Interpretar, com fa Trissino, que la segona causa natural la conformen el metre, l'harmonia i el ritme – o el cant i el ball - no és l'única estratègia que fan servir els crítics per argüir que la poètica aristotèlica entén que el vers defineix o caracteritza l'art literària.¹¹⁰ No obstant això, decantar-se per aquesta interpretació facilita que puguin incorporar-se les causes aristotèliques d'una manera consistent a l'esquelet narratiu que ha donat compte dels orígens i, així, fer participar el filòsof de la idea que el sentit de la mesura, en forma de vers, ritme, harmonia o tot alhora, ha estat present en la poesia des dels inicis i, per tant, persuadir que també la història d'Aristòtil contribueix a demostrar que n'és un tret inherent.

Com ja he assenyalat en un altre lloc, l'historiador Lelio Giraldi només explica d'Aristòtil que el filòsof considera que la poesia hauria començat a conrear-se d'una manera espontània i més aviat barroera. Ara bé, just a continuació assegura que Quintilià fou de la mateixa opinió que l'estagirita, això és, que la poesia s'hauria començat a compondre sense

¹⁰⁹ *Poètica*, 1448b 4-28.

¹¹⁰ Com he explicat més amunt, Minturno afirma al pròleg de *L'Arte poetica*, en referir-se a les qualitats literàries dels evangelis, que el vers no fa la poesia. No obstant això, després d'haver establert les causes i en ocupar-se dels instruments poètics, Minturno assegura que tothom té la tendència *natural* de compondre versos, perquè els versos són fets de paraules, de centent, de temps i de mesura, tots ells instruments dels quals, a l'entendre del teòric, totes les persones en disposen des que neixen. Podria entendre's llavors que per Minturno, igual que per Trissino, el vers no seria menys natural ni originari que la imitació: per això remarco que la variació a l'hora d'interpretar la segona causa natural ateny sobretot les possibilitats d'esgrimir l'autoritat historiogràfica d'Aristòtil en benefici d'aquesta tesi. Minturno, *L'Arte poetica*, I, 8: "Parimente diciamo delle cose, con le quali imitiamo. Percioche siam nati al dire, & al canto, & al tempo, & alla misura. Nè dalle fasce cosa è, la qual più naturalmente, nè più volentieri facciamo oltre al parlare, che cantare, e muovere il piede, e tutto il corpo con misura, e con tempo. E, percioche i versi nè senza contento, nè senza tempo, nè senza misura si fanno, à compor versi anchora siamo dalla natura creati".

atenir-se a regles, d'acord amb mesures intuïtives, i que amb el temps els autors haurien après a confegir-la observant peus mètrics. Anton Maria de' Conti tampoc no fa esment de les causes, almenys literalment, però sí reporta que a l'entendre del filòsof l'afició innata a imitar va fer néixer la poesia i, obviant el que Aristòtil afegeix sobre la qüestió, enllaça aquesta tesi amb la que estableix que "els proclius al metre" haurien fet progressar l'art a partir d'uns inicis rústics i una dicció malapta. En encaixar fragments del dictat aristotèlic en aquest marc conceptual i historiogràfic, Giraldi i De' Conti afavoreixen que Trissino i altres teòrics interpretin que la segona causa natural l'*han de* constituir el ritme i l'harmonia i, de manera implícita, el metre, perquè situen en l'origen de la poesia la mesura intuïda i la dicció espontània i poc curosa, els mateixos conceptes que Trissino desplega per argumentar que l'harmonia i la rima – que inclouria el ritme i el metre - són facultats que tothom posseeix i pot fer servir encara que no en conegui les regles d'ús.

Explica Lorenzo Gambara al *Tractatio de Perfectae Poeseos Ratione* de 1576 que els estudiosos consideren que la poesia va sorgir de dues causes naturals: l'afició a imitar i l'harmonia i el ritme. Afegeix que remetent aquest origen a l'inici del gènere humà i que Aristòtil assegura que va començar a divulgar-se mitjançant invencions improvisades i fetes d'acord amb principis rudes, afirmació que a l'entendre del crític subscriuriem Estrabó al primer llibre de la *Geografia*, Ciceró al *Pro Archia poeta*, Horaci a l'*Epístola als Pisons* i Quintilià.¹¹¹ Amb això, d'entrada, Gambara palesa que la interpretació de les causes i dels inicis de la poesia apuntada per Giraldi i De' Conti i formulada per Trissino permet

¹¹¹ Cito el tractat de l'edició de Weinberg [1972: III, 205-234]. Gambara, *Tractatio*, II, 227: "Ex duabus caussis naturalibus poesim editam putant, altera imitationis studio, altera harmonia et numero. Eius autem originem ad initium generis humani referunt, ortamque ipsam seu promotam ait Aristoteles [C. 2. *Poet. Ar.*] ex ipsis extemporalibus et repente inventis sive ex rudí principio. [*Strabo lib. I Cic. Pro Archia. Horat. In art. Poet. Quintil.*]". Les referències que a l'edició de Weinberg apareixen entre claudàtors són les notes escrites al marge de l'original.

arreglerar Aristòtil amb algunes de les autoritats antigues més emprades per escriure la història dels orígens i fer que, de manera implícita, confirmi fets tan certs i repetits com que la poesia és molt més antiga que la prosa. I encara més, inserida en la narració de Gambarà, la idea que la poesia va sorgir per causes naturals i molt abans que la parla sense metre queda assimilada amb - i ve a confirmar - la creença que és una art que va aparèixer a l'inici del món, "cum ipsius naturae primordiis", i que, per això, argüeix el crític que va provenir del cel, on els àngels celebren Déu amb lloances eternes.¹¹²

Segons Gambarà, amb aquesta última afirmació hi està tothom d'acord i en són prova les cançons sagrades que s'han escrit arreu, com per exemple l'himne al Salvador instituit per l'església catòlica. Com tampoc no s'ha de dubtar, afegeix el crític, perquè testimonis i raons molt honorables així ho estableixen, que la poesia dels gentils va ser escrita molt després que algunes de les composicions de la Bíblia: d'aquí que el model poètic més perfecte, conclou Gambarà, no pugui ser altre que el que van fer servir els primers pares, la mateixa poesia amb què s'expressava Déu.¹¹³

¹¹² Gambarà, *Tractatio*, II, 227: "Strabo vero eam solutae orationis usum praecessisse inquit, praeterquam quod eam cum ipsius naturae primordiis exitisse, tanquam e coelo profectam, ubi quidem angeli perpetuis laudibus Deum concelebrant, omnium gentium consensu, regum, prophetarum, Salvatoris nostri hymno ecclesiaeque sanctae instituto et receptis ubique sacris cantionibus comprobatur [In nov. Et veter. Test. Passim. Esa. 6. Apoc. Io. Ubique. Io. Damasco. In epist. Ad Ioan. Archimandritam ubi di trisagio. Socrates lib. 6. c. 8. hist. Tripart. De Antiphonis.]".

¹¹³ Gambarà, *Tractatio*, II, 227: "Quae cum ita sint ac vero et gravissimis testimoniis et rationibus pro comperto habeamus poemata illa gentilium multo postea quam nonnulla quae in Bibliis extant fuisse conscripta, dubitandum non est, quin ea et verior sit atque perfectior poseos ratio, qua primi illi patres usi sunt, quos ipse alloquebatur Deus [Iust. Martir, Clem. Alexand.]". Explica Weinberg [1972: III, 499] que el Concili de Trent va portar Lorenzo Gambarà a adoptar posicions contràries a tota la tradició de la poesia laica tant pagana com moderna: va renunciar a l'activitat de curador i traductor de textos clàssics i va emprar els Pares de l'Església i les Escriptures per elaborar una

El relat de Gambarà és remarcable perquè concentra en poques ratlles i de manera molt conspícua l'interès dels teòrics cinc-centistes pels orígens - trobar-hi l'essència i la perfecció de la poesia, fonamentar-hi un model -, les tradicions crítiques i historiogràfiques de què es nodreixen per indagar-los - la poètica teològica, l'aristotèlica, les defenses i els elogis, les històries dels progressos de l'art, les disputes sobre la primacia de les nacions - i els conflictes i contradiccions que emergeixen d'aquest encreuament de discursos: haver d'explicar la història d'uns orígens que són alhora divins i humans, naturals i celestials, perfectes i rústics, inventats i revelats.

Però la història de Gambarà també revela que, a mitjans de la dècada dels setanta, ni tan sols qui vulgui escriure una història que serveixi per legitimar l'excel·lència de la poesia cristiana no pot prescindir de l'autoritat d'Aristòtil, aquí convertida en saber comú: cal parar esment que el crític no atribueix la tesi de les causes naturals al filòsof, sinó a la comunitat d'estudiosos que - cal pensar que - se l'ha fet seva a còpia de repetir-la. El relat mostra també que convé interpretar que el filòsof considera el ritme i l'harmonia la segona causa natural per fusionar una part del seu relat amb les històries que equiparen el naixement de la poesia amb el d'un llenguatge mesurat o en vers i donen compte dels seus progressos formals. Més peculiar i excèntric resulta l'intent de Gambarà de conjuminar en l'explicació d'un mateix origen la idea que la poesia va sorgir per causes naturals, que Déu, el primer poeta, va regalar-la als primers homes en crear el món - la natura, d'aquí la connexió - i que aquests, els pares antics, van començar a utilitzar-la per comunicar-s'hi i lloar-lo.

Val a dir que Gambarà força l'associació de conceptes, però també que el crític no prova sinó d'enfilar i buscar lògica a antigues idees que altres teòrics repeteixen en contextos narratius diferents. Així, per

poètica feta de tradicions, històries i idees estrictament cristianes que condemnava qualsevol poesia que no servís a finalitats didàctiques i morals.

exemple, Girolamo Muzio també s'havia referit als primers poetes emprant el terme de “bons pares antics” en una història, però, que transferia les virtuts divines de la poesia a un llenguatge mesurat que els humans haurien inventat d'acord amb la concepció que tenien del funcionament del *cosmos*. I Antonio Minturno, en reflexionar al *De poeta* sobre els orígens divins, també havia afirmat que, si els déus parlessin, ho farien en vers, i que els seus fills havien portat i divulgat a la terra la primera poesia, inspirada en els cursos dels cels. En canvi, assegura després al primer llibre de *L'Arte poetica* que la poesia va inventar-se de manera natural, sense fer esment aquí de les tesis que havia formulat en l'anterior tractat sobre els orígens celestials de la poesia.¹¹⁴

En qualsevol cas, la combinació d'inicis humans i divins que assaja Gambarà serveix per palesar que en la poètica cinc-centista, tocant a la qüestió dels orígens, hi ha conviccions i raonaments que es resisteixen a desaparèixer de la història, malgrat que es tendeixi a reescriure concedint cada cop més espai i autoritat a la visió secular i progressista de l'esdevenir de l'art. Aquest biaix es percep, justament, en la manera amb què Giovanni Antonio Viperano incorpora i utilitza les causes aristotèliques en reportar els orígens de la poesia. Convé recordar que el teòric poua sobretot en el que havia explicat Lelio Giraldi i disposa el relat en dues parts ben delimitades: resumeix primer els testimonis que atribueixen la invenció de la poesia a déus, semidéus, profetes i autors grecs, tracs, egipcis i hebreus i, en vistes de versions tan discordants, reconeix que la qüestió dels orígens és molt complexa, conclusió que dóna peu a que exposi, a partir d'aquí, només els fets que compten amb el consens de les autoritats.

Explica llavors Viperano que *tothom* afirma que els antics van dedicar-se abans a compondre poemes que no a escriure en prosa i que consideraven savis els poetes perquè tots els coneixements es

¹¹⁴ Com ja he apuntat i examinaré amb detall al capítol tercer del treball, Minturno desplaça aquestes tesis al començament del llibre tercer de *L'Arte poetica*: allí explica que la poesia lírica prové de Déu i dels cels, on els àngels canten lloances eternes.

transmetien en vers: d'aquí que s'entengués, raona el teòric, que totes les arts i les ciències havien tingut origen en els poetes. Scaligero ja havia posat en dubte la versemblança de la tesi que sosté que abans s'inventà i s'utilitzà el metre que no un llenguatge espontani i lliure. En el mateix sentit, adverteix Viperano que seria poc intel·ligent inferir d'aquest consens, com volen alguns, que els homes de l'antiguitat solien parlar observant mesures i intervals: és molt més sensat, diu, interpretar que empraven un discurs solt en què s'hi reconeixia un ritme que s'hauria transferit de la poètica a l'eloqüència per fer-la més plaent i eufònica. Aquest préstec no podia haver anat en cap altre sentit, assegura Viperano, perquè, com ja assenyalà Ciceró, no existeix cap ritme fora dels poètics.¹¹⁵

Fet aquest aclariment, el teòric es fa ressò de l'època i dels noms dels primers grecs i romans que van conrear la prosa: reporta primer la versió més corrent, que ho atribueix, no molt abans que Xerxes arribés a Grècia, a Cadme, Ferècides i Hecateu i, a Appius per la banda llatina, però afegeix tot seguit que, segons Ciceró, Trasímac va ser el primer de sotmetre la dicció a ritmes i mesures, que Gòrgies en millorà la tècnica i que les invencions d'Isòcrates van superar les d'un i altre.¹¹⁶ D'aquesta

¹¹⁵ Viperano, *De poetica libri tres*, I, II, 12-13: "Omnes verò affirmant prius componendorum carminum, quàm studium solutae orationis apud veteres extitisse: apud quos sapientes omnes poëtae vocabantur, cùm ab illis omnia versibus explicarentur. Unde omnes artes & scientiae à poëtis ortum habuisse videntur. Neque hoc à me quispiam ita dici existimet, ut ducam (quod parum intelligentis est putare) priscis illis temporibus homines dimensis verborum spatiis loqui solitos fuisse: verùm quia serius in oratione soluta numerus notatus & cognitus est; quem scimus à poëtica ad eloquentiam delectationis atque aurium causa tractatum esse; cùm nullus sit (ut ait Cicero) numerus extra poëticos".

¹¹⁶ Viperano, *De poetica libri tres*, I, II, 13: "Ac non multo ante quàm Xerxes in Graeciam descendit, Cadmus Milesius, Pherecydes Syrus, & Hecathaeus feruntur primi apud Graecos solutam orationem vincire coepisse; apud Romanos verò Appius caecus conclusionem quandam verborum & formam observasse. Cicero tamen inquit Thrasymachum quibusdam numeris & modis primùm dictionem astrinxisse, Gorgiam eius diligentiam adiuvisse, utriusque inventionem Isocratem moderatione vicisse".

manera, Viperano es fa seu el *topos* que la poesia fou el primer llenguatge, però per remarcar que els antics prosistes no van “desfer” els recursos que empraven els poetes, sinó que van adoptar-los: difumina llavors les diferències formals entre un i altre gènere de discurs que altres historiadors havien donat per sobreenteses i qüestiona així la cronologia que hi fonamentaven. Ara bé, el teòric troba de seguida la manera de reintroduir en l'origen de la història la concepció tradicional de la poesia i, per fer-ho, s'ajuda de les causes naturals aristotèliques:

Però els que investiguen sobre l'origen de la poesia a partir de la invenció de les composicions, a banda de no poder estar segurs de res, en situen l'essència principal en el vers. En efecte, Aristòtil considera que la poètica va sorgir de dues causes naturals: l'afició a imitar i el gust per l'harmonia, els quals es troben en els homes per natura i conformen la facultat poètica.¹¹⁷

Imitar li serveix a l'home per aprendre, ja des que és infant, i per delectar-se mentre adquireix nous coneixements pels sentits de la vista i de l'oïda i, pel que fa a l'harmonia, argüeix Viperano que d'ella sorgeix el cant, que comprèn certs ritmes i espais de temps i que el que demostra que és connatural a l'espècie humana és que no hi ha ningú, per més silvestre i insensible que sigui, que no quedi encisat per l'harmonia del cant.¹¹⁸ El teòric entén que l'autoritat de l'explicació de les causes obliga a repensar els orígens de la poesia:

¹¹⁷ Viperano, *De poetica libri tres*, I, II, 13: “Sed hi qui ex carminis inventione poëticae originem investigant, praeterquam quòd nihil pro certo habent, maximam vim eius in versu ponunt. At verò Aristoteles è duabus causis naturalibus profectam esse putat, & imitandi studio, & harmoniae dulcedine quae insita sunt homini à natura, & poëticam facultatem perficiunt”.

¹¹⁸ Viperano, *De poetica libri tres*, I, II, 13-14: “Nam homo prae ceteris animantibus vim magnam habet imitandi: & à natura sic comparati sumus omnes (id quod aetas puerilis maximè declarat, in qua naturae vis & motus apparent,) ut non nisi per imitationem disciplinas accipiamus, & his pariter rebus delectemur quibus expressam imaginem aliquam cognoscimus; atque hoc magis, quòd talium aspectu intelligentia renovatur, &

D'acord amb aquestes causes, considero provat que no es pot atribuir la paternitat de la poesia a cap autor que no sigui la natura, que ens predisposa a tenir-hi afició, i que no hi ha hagut cap època en què no s'hagi cultivat l'afany per aquesta art: per això consta que la condició de poeta és antiquíssima.¹¹⁹

Gambara hauria afegit que els poetes són tan antics com el món també perquè Déu concedí els versos als primers homes, però Viperano sembla voler bandejar d'una vegada per totes aquesta mena d'explicacions sobrenaturals que posen en entredit, a més, la visió progressista de la història de la poesia. I és que el teòric enllaça les causes aristotèliques amb la llei evolutiva que governa l'esdevenir de totes les arts que sorgeixen de manera natural: neixen rudes i, amb el temps, els millors talents les poleixen fins a fer-les perfectes. El testimoni de Quintilià, que Giraldi ja havia fusionat amb el d'Aristòtil, li serveix a Viperano per precisar com hauria progressat l'art poètica tocant al conreu dels versos: d'entrada s'haurien fet amb mesures lliures i disposades d'oïda i, amb el pas dels segles i l'estudi d'aquests recursos espontanis, s'hi haurien incorporat els peus mètrics.¹²⁰

mens ipsa cognitione alitur. Omnes autem discendi studio tenemur; neque solùm videndi, sed audiendi quoque sensus minister est animo ad consequendam rerum cognitionem atque scientiam. Tum harmonia, è qua carmen effluxit, quod certis quibusdam numeris & temporum spatiis continetur, ita naturalis & propria est homini, ut nemo sit usquam mortalium tam ferus & agrestis, qui non cantu capiatur”.

¹¹⁹ Viperano, *De poetica libri tres*, I, II, 14: “Quibus de causis arbitror certum aliquem poëticae parentem & autorem dari non posse, nisi naturam, quae nos ad poëticae studia informavit; nullumque tempus fuisse, quo non poëticae studia colerentur. Ex quo poëtarum genus antiquissimum esse constat”.

¹²⁰ Viperano, *De poetica libri tres*, I, II, 14: “Et velut ceterae artes, quas peperit notatio naturae & animadversio, primum horridae, deinde longo temporis spatio à summis ingeniis perpolitae sunt (nihil enim unquam simul inventum est, atque perfectum) sic poëtica principio rudis, tum ratione & observatione prudentissimorum hominum excolta & absoluta fuit. Et Quintilianus de carmine loquens, poëma, inquit, nemo

A diferència de Trissino, Viperano es decanta per interpretar que només l'harmonia constitueix una causa natural de la poesia: en canvi, el ritme hauria estat un component integrat en - o un efecte derivat de - la facultat de l'harmonia o del cant. És una variació que no comporta grans canvis ni en la manera de concebre la poesia, ni en la de descriure'n el naixement i la història, però que s'explica perquè el teòric havia assenyalat abans que la poesia i la prosa compartien uns mateixos ritmes: llavors, argüir que només l'harmonia és causa de la poesia i remarcar tot seguit que el vers constitueix la seva més eminent qualitat natural li serveix a Viperano per distingir la poesia de la prosa alhora en origen i en essència.

En interpretar en aquests termes les causes naturals i incorporar-les a una història que assumeix que el metre i la poesia són una mateixa cosa o, si més no, que l'art literària es distingeix sobretot per ser un llenguatge en vers, Viperano fa que l'explicació d'Aristòtil del sorgiment de la poesia es converteixi en l'origen del desenvolupament que narra Quintilià. S'estalvia, llavors, d'haver de donar compte dels progressos de la imitació literària tal com els explica el filòsof a la *Poètica*, alhora que fent l'harmonia o el cant la causa natural del vers disminueix la distància conceptual que separa la versió aristotèlica dels relats que estableixen que Apol·lo, Fèmona o Moisès van descobrir la poesia perquè van inventar l'hexàmetre, o que ho va fer Pere de Macedònia perquè consta que fou el primer de cantar versos, o que amb raó en reclamen la paternitat els autors de Tràcia perquè els noms amb que es designaven els primers instruments musicals provenien d'aquesta regió.

No obstant això, Viperano no resol la contradicció que sempre es fa avinent quan s'explica l'origen de la poesia per conèixer-ne la història i per difondre'n les virtuts. El crític recorre als autors que n'han descrit l'evolució des d'uns inicis rudes i assumeix, com ells, que res no és

dubitarit imperito quodam initio fusum, & aurium mensura, & similiter decurrentium spatiorum observatione esse generatum ; mox in eo repertos esse pedes”.

perfecte en el moment en què neix, però també es fa ressò dels que n'han divulgat les excel·lències que hauria posseït des d'un bon principi, sumant-se, així, a l'hàbit de projectar en l'origen els valors de l'autenticitat i de la puresa. Convé recordar que, a més de fer memòria de tots els inventors mítics i religiosos de la poesia – déus, semidéus i profetes –, Viperano esgrimeix en defensa de la poesia la virtut, la saviesa, l'erudició i la condició de representants dels déus dels *prisci poetae* i argumenta que no es pot censurar una art que Déu va regalar als mortals, que van inventar les Muses, que va originar tots els sabers i disciplines i que van saber apreciar fins i tot les nacions més bàrbares.

3.4. La invenció de la prehistòria de la literatura. Els autors prehomèrics i el doble naixement de la poesia

Els teòrics no poden predicar les virtuts dels primers poetes i permetre que de la mateixa història que expliquen pugui inferir-se que *aquests* autors són els que van començar a improvisar de manera intuïtiva composicions espontànies molt inferiors a les que es conrearien passat el temps i adquirides les regles de l'art. I tampoc no poden donar a entendre que és d'ells que no se'n sap res justament perquè el valor dels versos que componien era ínfim. Aquesta mena de pressupòsits s'escolen als relats quan els teòrics s'acullen a l'autoritat dels estudiosos que han divulgat el progrés de la poesia. És el cas de Viperano, al qual li resulta més enraonat pensar que la poesia deuria néixer i evolucionar de la mateixa manera que la resta d'arts inventades pels humans, que no creure que prové dels cels, però que, no obstant això, no renuncia a divulgar les històries sobre l'origen i l'antiguitat de la poesia que li permeten fer-ne l'elogi. El crític assaja estratègies per enllaçar unes i altres versions però, al capdavall, no aconsegueix fusionar-les en un relat coherent perquè no aclareix si Orfeu va apaivagar la feresa dels primers homes amb versos malaptes o si Moisès va improvisar els versos que li va dedicar a Déu després d'atravessar el Mar Roig. Viperano no percep o prefereix obviar el conflicte de fons, en canvi, altres teòrics l'aborden reorganitzant la

cronologia des dels orígens per poder distribuir en diferents períodes els poetes rústics i els divins, i així distingir els uns dels altres. Ara bé, per entendre com i per què es formen aquestes estratègies, convé examinar amb deteniment un procés que es remunta, un cop més, al capítol quart de la *Poètica*.

Perquè allí Aristòtil hi explica que dels autors anteriors a Homer no pot citar cap blasme en vers ni cap himne o encomi, per bé que admet que és probable que n'existissin molts. No gaire més endavant, en donar compte dels progressos de la tragèdia i de la comèdia, el filòsof compara la història d'un i altre gènere i raona que si es coneixen les transformacions successives de la tragèdia i els noms dels que les van promoure però, en canvi, s'ignoren els primers passos de la comèdia, és perquè aquest gènere, en començar, no fou ben considerat, mentre l'espècie tràgica – s'infereix que – va gaudir d'una bona reputació des que va inventar-se. En suma, a l'entendre de l'estagirita el prestigi de cada gènere hauria determinat que se n'escrivís la història i, per tant, que hom pogués conèixer-la: llavors, que no se'n sàpiga res, dels autors que abans d'Homer quasi segur que componien poemes que pertanyien a les primeres espècies, implica que no podien ser escriptors gaire ben considerats.

Com ja he assenyalat més amunt, el teòric Giovan Giorgio Trissino, a l'hora d'explicar els orígens de la poesia, només segueix el dictat aristotèlic. Per tant, es fa seva una versió de la història que, d'entrada, ja és poc hospitalària amb els poetes divins. Però és que, a més d'això, interpreta el capítol quart de la *Poètica* de manera que reforça la convicció que la història de la poesia hauria començat amb Homer. Així, per tot plegat, Trissino confegeix un relat que desterra els antics *vates* a la prehistòria literària, això és, als temps d'abans d'Homer, i que posa en dubte el prestigi que segons altres historiadors tant mereixen per les virtuts espirituals, doctrinals i polítiques que posseïen.

Després de reportar les causes naturals i la primera divisió ètica de les espècies, Trissino assenjala que Homer fou el primer d'imitar els

bons per lloar-los i els dolents per blasmar-los o, si més no, el primer de fer-ho “que ha passat a la posteritat”.¹²¹ Parafraçant el filòsof, argüeix el teòric que és molt raonable pensar que abans d’Homer deurien haver existit molts autors que s’haurien dedicat a conrear aquests gèneres, però aclareix que el fet és que d’ells no n’arribà cap notícia a l’època d’Aristòtil i Plató, de la mateixa manera, fa l’analogia Trissino, que els lectors del Cinc-cents no han pogut conèixer el *Margites* escrit per Homer. Encara seguint els raonaments d’Aristòtil, el teòric explica que d’aquest poema i de la *Iliada* i l’*Odissea* haurien nascut respectivament la comèdia i la tragèdia: llavors, conclou Trissino, és just afirmar que Homer ha estat *el principi i gairebé la font* de tota la poesia, més encara si hom té present que a les epopeies va escriure tan divinament, que cap autor posterior ni tan sols no ha pogut acostar-se a les cotes que hi va assolir.¹²²

¹²¹ Trissino, *La Poetica*, V, 9-10: “Essendo adunque naturali a noi sì la imitazione come anco le rime, et essendo i versi manifesto membro di esse rime, è ragionevole e credibile cosa che coloro che al principio erano alla composizione dei versi inclinati, a poco a poco ponendoli insieme desseno alla poesia cominciamento. La quale secondo i diversi costumi degli uomini diversamente si divide, perciò che gli uomini gravi e di buoni costumi ammiravano le azioni degli uomini prestanti e quelle con laudi et inni celebravano. Ma gli altri di animo più basso et umile notavano le azioni dei cattivi, e quelle con parole ridicole et obbrobriose vituperavano. E così primieramente nacquerò queste due sorti di poemi, cioè laudare imitando et ammirare i buoni, et imitando deleggiare e vituperare i cattivi. Delle quali due sorti di poemi si legge Omero esser stato il primo scrittore, primo dico di quelli che sono alla posterità pervenuti”.

¹²² Trissino, *La Poetica*, V, 10: “Perciò che par cosa ragionevole che avanti lui fusserò molti compositori di sì fatti poemi, ma non pervennero alla età di Aristotele né di Platone, sì come ancora il *Margite* di Omero non è alla età nostra venuto. E così da queste sorte di poemi, scritti primamente da Omero, sono discese le comedie e le tragedie, perciò che dal *Margite*, il quale (come dice Aristotele che lo vide) era ridicolo e deleggiatore delle cose cattive, fu tolta la comedia; e dalla *Iliade* e dalla *Odissea*, che sono gravi e laudatrici delle opere grandi e gloriosi fatti, fu dai posteriori tolta la tragedia. Però ragionevolmente si può dire che Omero sia stato il principio e quasi la fonte di tutta la poesia, il quale Omero in essa così divinamente scrisse che niuno dopo lui non ha mai potuto a quel segno aggiugnere”.

Amb aquesta breu però ditiràmica valoració d'Homer, Trissino eleva de nou fins a "divinitzar-lo" el primer poeta i esquerda els fonaments de la visió progressista que el seu mestre té de la història. Però, a banda d'assenyalar que al teòric se li escolen contradiccions, el que més m'interessa destacar és que Trissino, ben emparat amb l'autoritat de la *Poètica*, converteix Homer en la fita cronològica que separa les rústiques improvisacions del conreu dels grans gèneres literaris de l'antiguitat, els autors desconeguts dels poetes reputats i les conjectures de la història certa.

Ara bé, a diferència de Trissino, no pocs teòrics manegen altres fonts antigues que els permeten assegurar que la poesia va inventar-se abans dels temps de Troia, argüir que van existir poetes abans que s'hi lliurés la guerra i recordar autors que van escriure abans que Homer. Els crítics confonen de manera interessada Troia, la guerra i Homer per confegir un mateix i únic paràmetre cronològic que els serveix tant per desacreditar l'aristotèlica tesi de Trissino que la història de la poesia ha de començar amb Homer, com per confirmar el supòsit del filòsof que deuriem existir poetes abans d'ell i omplir així de contingut aquesta llacuna de la història.

Després d'haver explicat les extraordinàries facultats d'Orfeu i d'Amfíó i d'haver reportat el que els autors grecs han transmès sobre l'inici de la poètica, això és, que uns n'atribueixen l'invent a Apol·lo i altres a l'oracle dèlfic, a Bacus, a Fèmona i als tracis Orfeu, Museu i Tàmiras, Giraldi assenjala que alguns testimonis asseveren que la poesia va inventar-se "ante tempora troiana" i assegura que aquest fet quedarà provat més endavant, quan s'ocupi de les imatges dels poetes. Al meu entendre, que sigui justament tot seguit que Giraldi faci referència a Aristòtil revela la connexió entre la fita cronològica i el filòsof, encara

que l'historiador l'addueixi per exemplificar les autoritats que sostenen que la poètica deriva d'un principi espontani i descurat.¹²³

El relat d'Anton Maria de' Conti il·lustra, per un costat, com els teòrics situen la guerra de Troia i Homer en el mateix tombant de la història, i per l'altre, com els autors que solen comptar-se entre els inventors de l'art esdevenen poetes prehomèrics:

La majoria considera que hi va haver alguns poetes abans de la guerra troiana. Pausànies es refereix a un cert Olenus com el primer poeta. Ciceró escriu al *De claris oratoribus*: “No s'ha de dubtar que hi hagueren poetes abans d'Homer, la qual cosa pot deduir-se dels versos que es cantaven en els banquets dels feacis i dels proces”. Eustaci, al prefaci de la *Iliada*, recorda que Museu i Siagre foren poetes anteriors a Homer. De Plini és la tesi que els versos heroics van ser inventats per Apol·lo: també ho assenyalen Pausànies i Plutarc.¹²⁴

¹²³ Giraldi, *Historiae*, I, 64-65: “Verum nunc quoque quae de Poëticae initio à Graecis prodant attendite. Sunt qui, ut ab hoc exordiar, eius originem in Apollinem fabulose referant, cum serpentem pythona sagittis confecisset, ut alibi vobis planius referam, quidam in oraculum eius ipsius Delphicum, alii in Bacchum, qui ante Apollinem oracula reddiderit: nonnulli in Apollinis filiam Phemenoën, quae Delphis vaticinata sit: alii in Olena, qui hymnos & oracula scripsit, de quibus plura alias alii Thracas Poëticae inventores fuisse volunt, argumento ducto à locis eius regionis Musis consecratis, Pimpla, Olympo, Libethra, quodque ex his locis originem duxerunt Orpheus, Musaeus, Thamyris, aliique poëtarum primi: tum quod instrumentorum musicorum pleraque nomina barbara sunt, Sambyca, Nablia, Barbitos, Magadas, alia. Alii quidem *ante tempora Troiana* Poëticae inventam volunt, id quod clarissimè patebit ex iis quae in imaginibus dicemus. Aristoteles aliique nonnulli Poëticae rudi atque imperito & spontaneo quodam principio [...] initium sumpsisse volunt”. La cursiva és meua en aquesta i les següents citacions.

¹²⁴ De' Conti, *De arte poetica*, 133: “*Ante bellum Troianum* poetas quosdam fuisse plerique tradunt. Pausanias Olenem quendam primum poetam nominat. Marcus Cicero *De claris oratoribus* ita scribit: “Nec dubitari debet quin fuerint *ante Homerum* poetae, quod ex eis carminibus intelligi potest quae apud illum et in Phaeacum et in Procorum epulis canuntur”. Eustathius in praefatione *Iliades* Musaeum et Syagrum poetas *ante Homerum*

Antonio Minturno tampoc no té cap dubte que els poetes fills i deixebles dels déus, Linus i Orfeu, i més tard Eumolp, van compondre himnes, precés i lloances molt abans dels antiquíssims temps de Troia: dit això, es pregunta retòricament què podria explicar dels versos sagrats d'Homer i d'Hesíode.¹²⁵ Giulio Cesare Scaligero divideix els poetes antics en tres edats: assegura que pertanyen al segon segle els autors que van fundar la teologia i els misteris: Orfeu, Museu, Linus i Olimp, mentre que Homer "et parens" i Hesíode i altres ja formen part del següent període. Explica també que, segons Claudius Elianus, Orobanci, el frigi Dares i Trezeni van fer carrera literària abans que Homer, quan la ciutat d'Ilió vivia temps gloriosos, i afegeix que Siagre, un autor més antic encara que Orfeu i Museu, fou el primer d'escriure sobre la guerra de Troia.¹²⁶

fuisse memorat. Carmen autem heroicum ab Apolline profectum fuisse Plinius auctor est, quod etiam Pausanias et Plutarchus affirmant".

¹²⁵ Minturno, *De poeta*, I, 14-15: "Deorum autem filii de rebus divinis, Linus, quem debuit Pater Phoebus erudire, & Orpheus, qui potuit à matre Calliope didicisse, ut Deos laudare, ut precari deberemus, ornatissima carmina condiderunt. Eumolpus deinde Cereris misteria eodem scribendi genere complexus liberos instituit, qui sacros illos ritus, ceremoniasque tuerentur, ex quo olim Athenis gens fuit Eumolpidarum, qui sacris praeerant. Atque hi quidem haec ante vetustissima illa Troiana tempora cecinerunt. Nam quid ego de Homero dicam? Quid de Hesiodo?"

¹²⁶ Scaligero, *Poetices libri septem*, I, II, 5: "Ab aetate autem tria genera. Vetus illud priscum, rude, incultum: quod sui tantum suspicionem sine nominis memoria reliquit. Nisi in eo tanquam principem, Apollinem censeamus. Alterum illud venerandum, à quo primum Theologia & Mystera, inter quos Orpheus, Musaeus, Linus: Olympum quoque inter vetustos Plato nominat. Tertii seculi *Homerus auctor & parens*: Hesiodus quoque & alii. Quanquam si historiae non extarent, putare potueris Musaeum Homero iuniorem: adeò ille cultior & politior est. Oroebantium quoque Traezentium, itemque Phrygium Daretæ ante *Homerum* floruisse scribit Aelianus: suisque temporibus illius Iliadem in honore habitam. Ante Orpheum quoque & Musaeum idem auctor est fuisse Syagrum poetam, qui *Troianum bellum* primus scripserit". Pot molt bé ser que Scaligero tingui interès en remarcar, primer, que la història de la poesia de cap manera no pot començar amb Homer perquè havien existit no pocs poetes més antics que ell que havien viscut a Troia i que ja n'havien narrat la guerra, i en assenyalar, després, que Homer viola la llei

La fita cronològica és imprecisa, però que variï d'Homer al temps de la guerra, o d'aquest moment a l'època d'esplendor de Troia no fa sinó allunyar el començament de la història literària de l'origen que li havien assignat teòrics neoaristotèlics com Trissino, una versió cada cop més desacreditada ateses la freqüència i la creixent seguretat amb què els historiadors projecten els inventors i els primers autors més enllà d'aquest difús llindar. Giraldi ja havia considerat que un dels pocs fets que es podien assegurar sobre el naixement de la poesia era que s'havia inventat abans dels temps troians, però ho havia afirmat com de passada i enmig de tota mena de testimonis divergents i opinions dubtoses. En canvi, que moltes fonts coincideixen en establir que la poesia va ser inventada abans de la guerra de Troia és el primer que reporta Giovanni Viperano: només després explica que alguns atribueixen l'art als tracis, altres als bàrbars i encara uns altres als hebreus.¹²⁷

D'aquesta manera, els poetes anteriors a Homer que Aristòtil donava per fet que havien existit però que no podia citar deixen de ser anònims. Ara bé, els historiadors no només expliquen com se deien i d'on venien, aquests autors, sinó també com eren i què sabien, per què havien començat a compondre versos, de quines matèries tractaven els poemes i amb quina finalitat els escrivien i cantaven. Les característiques que els historiadors atribueixen als *prisci vates* i a la poesia que feien no encaixen del tot amb els termes amb què Aristòtil descriu els autors prehomèrics: caldria que hi trobessin improvisacions, avenços tècnics

del progrés de la poesia perquè va compondre pitjors versos que Museu, per carregar-se de raons per a persuadir el lector d'una de les tesis principals que sosté al tractat, això és, que Virgili no fou només un autor èpic molt superior a Homer, sinó que les seves obres constitueixen l'ideal al qual ha d'aspirar tothom que pretengui convertir-se en poeta.

¹²⁷ Viperano, *De poetica libri tres*, I, I, 11: "Quam ante bellum Troianum inventam esse permulti affirmant: & eius inventionem aliqui ad Apollinem referunt, quo tempore Pythona serpentem interemit; quidam oraculo Delphico, sive Apollinis Phemonoe attribuunt, quam produunt responsa carminibus reddidisse, atque hexametro carmine primùm Delphis vaticinatam fuisse. Quod carmen deinde Pythium appellatum fuit".

lents, temperaments vulgars i imitacions d'accions de personatges vils, d'aquí que la majoria d'històries sobre els orígens no s'acabin d'acoblar amb la de la *Poètica*, ni tampoc amb la visió progressista de què participa.

Ja he explicat en un apartat anterior que la majoria de teòrics prescindeix de la divisió ètica de la primera poesia a causa de la pressió que exerceixen a l'hora d'escriure la història les virtuts divines dels fundadors i pares de la literatura. També que Anton Maria de' Conti, un dels pocs que la incorpora a la narració, la situa més ençà del moment en què la poesia s'hauria desmembrat en tragèdia, comèdia, èpica i altres espècies a fi d'allunyar els esperits abjectes dels primers poetes. Altrament, per dissociar els *ara* coneguts poetes prehomèrics dels autors prehistòrics que ningú no recorda perquè haurien improvisat cants i versos d'ínfima qualitat, convé apartar-los de l'origen o descobrir-ne un de nou que permeti demostrar que ells foren els inventors de la poesia sense que això impliqui admetre que van haver de conrear-la sense atènyer-se a bons criteris.

Scaligero adopta la primera estratègia: he recuperat més amunt les edats en què distribueix i ordena la poesia antiga: el tercer període hauria començat amb Homer, al segon haurien pertangut els poetes teòlegs, Orfeu, Museu, Linus, dels poetes del primer període, que Scaligero titlla de rude i inculte, no se n'haurien conegut els noms, sempre i quan, matisa el teòric, no es consideri que el primer d'ells fou Apol·lo. Tot i que un cop més una divinitat s'infiltra en els rústics orígens de la poesia – i insisteix en posar-los en qüestió –, Scaligero col·loca la prehistòria més enllà dels autors que de sempre s'han comptat entre els primers poetes – Orfeu n'és el paradigma – i els reubica en un segon segle creat *ad hoc* per fer possible que la mateixa narració integri els poetes incultes i els divins sense confondre'ls i respectant la lògica del progrés.

Giason Denores va publicar el 1586 un *Discorso* que té per objecte definir la comèdia, la tragèdia i el poema heroic i explicar els principis, causes i desenvolupaments d'aquests gèneres, considerats pel teòric les “principalíssimes parts de la poesia”, d'acord amb la jerarquia d'espècies

que la crítica neoaristotèlica havia anat consolidant des de mitjan segle. Denores entén que convé examinar la poesia seguint el mateix procediment que s'aplica al coneixement de ciències més elevades, és a dir, com vol Aristòtil, discernir-ne primer les causes i els principis i, un cop elucidats, abordar la descripció i l'anàlisi de les parts. Així, i quasi sense més preàmbul, el teòric explica que la comèdia, la tragèdia i l'èpica van néixer dues vegades:

El primer naixement fou quan els primitius solien comprendre-les d'una manera irreflexiva, espontània i particular, i les representaven només per passar-s'ho bé; el segon naixement va venir després que els homes d'enginyers nobles i sublimes comencessin a conèixer les causes de les espècies i a sotmetre-les a regles i preceptes universals i a adreçar-les també a la consecució del benefici i de la utilitat públics [...] El primer naixement pot anomenar-se principi natural, el segon, principi artificial.¹²⁸

¹²⁸ Cito de l'edició de Weinberg [1970: III, 373-419]. Denores, *Discorso*, 375: "Non è tanto propria delle più gravi materie quella proposizion di Aristotele "in tutte le scienze che hanno in sé principii, cause et elementi, da essi doversi prender cominciamento" che non si possa eziandio accommodar a certe altre più leggere. Essendo noi dunque per discorrer brevemente così in universale intorno alle principalissime parte della poesia, che sono la comedia, la tragedia et il poema eroico, non dovemo altramente partirci da un tal ordine. Perciò che, dirittamente statuiti e fermati questi loro principii, cause et accrescimenti, ci apriremo la via alla descrizione e distinzione di esse et a molte altre considerazioni utilissime a resolver quelle più importanti difficoltà che possono occorrer in ciascheduna". Tot seguit, Denores estableix el doble naixement de la poesia: "Ebbero dunque elle due nascimenti: l'uno, quando que' primi senza avvertimento le componevano a caso, a lor beneplacito e le rappresentavano solamente per dilettar; l'altro poi che gli uomini di nobile e di sublime ingegno cominciarono, rendendole loro cagioni, a ridurle sotto regole e precetti universali et a dirizzarle anco al beneficio et alla utilità pubblica, alla quale per ragione e per sentenza de' savii deono aver la mira tutte le arti e profession d'uomini che vivono accostumatamente nelle città. Quello si può chiamar principio naturale e questo si può chiamar principio artificioso".

Denores interpreta que la poesia va progressar en la mesura que va esdevenir una art que podia servir per gestionar d'una manera més eficaç els interessos de la ciutadania: la segona poesia, assegura el teòric poc més endavant, no va ser una troballa dels versificadors, sinó dels filòsofs que es preocupaven perquè les gents de les seves respectives repúbliques aprenguessin bons costums. Amb aquests arguments, Denores s'allunya dels termes més corrents amb què sol descriure's el progrés de la poesia, però n'assumeix i utilitza elements: els inicis espontanis i maldestres, l'observació d'aquesta primera poesia i la confecció de regles en la qual xifra un vessant de l'evolució. El que més m'interessa destacar però, és que en identificar dos naixements, el natural i l'artificial, Denores proporciona una estratègia que altres teòrics poden aprofitar per reescriure la història dels progressos de la poesia de manera que els *prisci vates* quedin lluny de l'inici natural i de tot el que comporta i, alhora, preservin l'estatut i el mèrit de ser els inventors de la – segona – poesia o de l'*art* literària.

El 1588, dos anys després que Denores hagués publicat el *Discorso* i el mateix any que aparegué la seva *Poetica*, va editar-se el *De re poetica libellus incerti auctoris*.¹²⁹ L'anònim crític dedica el tercer capítol del tractat a

¹²⁹ A les notes filològiques amb què Bernard Weinberg acompanya l'edició del tractat [1972: III, 521], l'estudiós hi planteja la possibilitat que l'obra sigui de Federico Ceruti perquè és l'autor de la dedicatòria, la qual, a l'entendre de Weinberg, contindria totes les mitges veritats que els escriptors del segle solien esgrimir quan volien fer veure que no havien escrit les obres que en realitat eren seves i també perquè hi ha una notable correspondència entre els títols inventariats en una llista de manuscrits que havien pertangut a Ceruti i les obres que l'autor desconegut cita o esmenta. En un altre ordre de coses, Weinberg considera que les idees que l'autor exposa al tractat no s'adiuen amb l'estat del pensament teòric de finals de la dècada dels vuitanta: en bona part, l'estudiós recolza l'argument en la intenció de l'autor d'aixecar una nova, l'enèssima, apologia de la poesia i en què, per fer-ho, se serveixi de fonts tan antigues com Boccaccio. Conclou Weinberg que el crític no fa sinó repetir arguments antiquats d'una manera més erudita i més ben documentada. Tocant a la història dels orígens de la poesia, es fa difícil sostenir que el teòric no és un home del seu temps perquè, ja d'entrada, resol la tradicional controvèrsia que presideix la recerca historiogràfica decantant-se, com es

indagar l'origen de la poesia i per qui i quan fou cultivada: comença explicant, un cop més, que existeix un gran debat entre estudiosos molt il·lustres sobre quina va ser la causa que va donar peu a la poesia i en quina època. Aclareix el crític que la majoria d'escriptors estan d'acord amb Aristòtil i consideren que la poesia va sorgir per dues causes: l'estudi de la natura i la imitació. Raona el teòric que tothom té una predisposició natural a imitar i gaudir de la imitació, atès que amb ella hom aprèn totes les disciplines: i explica que d'aquí que, entre els antics, els més capacitats i més allunyats dels impulsos de les passions comencessin a fer invencions semblants a les coses.¹³⁰ Pel crític, el ritme i l'harmonia no constitueixen causa de la poesia perquè van introduir-se en la imitació després: els antics s'haurien adonat ja d'un bon principi que a la gent li plaïa sentir cantar i parlar d'una manera suau, per això haurien incorporat a la imitació alguns ritmes, d'entrada en un ordre confús i, en edats posteriors, com que haurien descobert una certa harmonia i una mena d'ordre en totes les coses, alguns dels imitadors haurien vestit aquell discurs sense art amb mesures i embelliments.¹³¹

veurà de seguida, per l'autoritat d'Aristòtil, l'explicació de les causes naturals i la concepció progressista de l'art: es tracta d'un biaix cada cop més pronunciat entre els historiadors que, sens dubte, cal atribuir a la influència de la teoria neoaristotèlica, del tot vigent als anys vuitanta.

¹³⁰ Cito de l'edició de Weinberg [1972: III, 445-483]. *De re poetica libellus*, III, 450-51: "Poetice quo tempore et quam ob causam caeperit, magna est inter magnos viros disceptatio. Omnes tamen maiori ex parte cum Aristotele conveniunt, eam scilicet a duabus causis originem suam duxisse, a naturae studio et imitatione. Cum enim natura ita omnibus comparatum sit ut apti sint ad imitandum et gaudeant imitatione, qua una omnes disciplinas acquirimus, caeperunt quidam, solertiori ingenio et magna cupiditate discendi impulsi, rebus inventis similes effingere".

¹³¹ *De re poetica libellus*, III, 451: "Praeterea quoniam videbant antiqui nos in ipso statim ortu delectari cantu et blanda quadam oratione, imitatione illa a natura insita ρυθμουζ quosdam ordine confuso primo, deinde procedente aetate, quoniam αρμονια quaedam et ordo in omni re situs est, certos quosdam numeros et ornatus, quasi vestes quosdam, inconditae orationi addiderunt".

Així, desenvolupant-se gradualment aquestes troballes, es constituïren algunes lleis i alguns preceptes, de manera que l'art poètica va consolidar-se. De fet, sobre quan començà a conrear-se aquesta art i per qui, només podem reportar les conjeitures i opinions dels més doctes. Aristòtil diu a la *Poètica* que és creïble que hi haguessin poetes abans dels temps d'Homer que no haurien arribat a ser coneguts en aquella època. L'autor grec Pausànies, tal com assenyala Gelius al llibre quart, afirma que Olenus fou el primer de practicar aquesta art.¹³²

El crític continua la relació de les atribucions fetes pels historiadors grecs i romans i enfila les referències als poetes i a les autoritats de què es faren sempre els teòrics cinc-centistes.¹³³ No cal repetir-les, però sí parlar d'esment que el crític introdueix els primers poetes a la narració – i els atorga un lloc en la història – quan el discurs imitatiu ha progressat fins esdevenir una art poètica regulada amb preceptes. La consolidació d'aquesta art constitueix la fita cronològica que tanca la prehistòria literària i inaugura el segle dels *prisci vates*, el qual s'hauria acabat en temps

¹³² *De re poetica libellus*, III, 451: “Atque ita ingeniis quotidie excrescentibus, certa quaedam lex et praecepta constituta fuerunt, unde ars poetica suam accepit firmitatem. At vero, quando haec ars in usu esse caeperit et a quibus potissimum usurpata, coniecturis et auctoritate doctissimorum hominum declarabimus. Aristoteles igitur in *Poeticae* suo libro ante Homeri tempora ait esse credibile fuisse quosdam poetas, at quo tempore non tradit. Pausanias, Graecus auctor, quod notavis Gelius lib. 4. ait Olena fuisse primum huius artis auctorem”.

¹³³ *De re poetica libellus*, III, 451: “Plinius, Plutarchus et multi alii Apollini hoc tribuunt. Strabo lib. I. a Cadmo, qui Thebas condidit, et Pherecida atque Hecateo, poesin arte quadam constitutam fuisse asserit. Alii, ut Diogenes Laertius, Musaeum poeticam primum exercuisse confirmant. Alii hoc Orpheo, alii Lino Apollinis filio et Herculis praeceptoris ascribunt, qui quidem omnes ante vel circa Cyri regis Persarum tempora vixerunt”. Cal fixar-se en que, en aquest context, Cadme, Ferècides i Hecateu ja no figuren com a inventors de la prosa, sinó d'una art poètica que, com ja havia donat a entendre Viperano, tenia elements en comú amb el discurs en metre. Conseqüentment, la diferència entre gèneres es difumina i l'ordenació cronològica a què havia donat peu la invenció de la prosa per part d'aquests autors perd operativitat.

d'Homer. Malgrat que la història d'Aristòtil té més presència i autoritat en aquesta narració que en altres de precedents, fins el punt que ara és al voltant del dictat del filòsof on se situa el consens, el crític ha d'obviar la divisió ètica de la primera poesia perquè ha assegurat que els primers d'inventar-se imitacions amb finalitats didàctiques foren els més purs d'esperit. De fet, el crític reuneix aquest i altres conceptes que provenen d'històries que han donat compte dels orígens divins i religiosos de la poesia, els transforma en estadis i els integra en la narració dels progressos: a l'aristotèlica imitació s'hi afegeixen successivament el cant i una parla dolça - que remet a la locució exquisida que a l'entendre de Boccaccio rauria en l'ètim del terme poesia -, els ritmes, primer espontanis i incorporats amb desordre, convertits en mesures i figures després, descoberta l'harmonia que regeix l'univers, considerada ja per Petrarca l'estímul religiós que acabaria portant la invenció de la poesia.

Tot plegat serveix per allargassar el procés que culmina en el moment en què la poesia deixa de ser mèt discurs imitatiu i s'eleva fins a transformar-se en art poètica: d'aquesta manera, el crític persuadeix el lector que els primers autors - Olenus, Museu, Orfeu i, com es veurà de seguida, Moisès - haurien confegit versos molt després que la poesia hagués sorgit de manera natural, al final de segles de conreu anònim i improvisat i ben arran d'uns nous orígens, els de la poesia reglada. La idea que Déu hauria regalat, revelat o inspirat la poesia als homes no té cabuda en aquesta narració, perquè el crític participa de la visió secular i cultural de la història i localitza el valor literari i el mèrit dels autors sobretot en el perfeccionament formal de l'art.¹³⁴ Això explica l'interès

¹³⁴ En el capítol segon del *libellus*, el crític explica l'origen dels noms poètica i poetes. Considera, d'entrada, que mostren desconèixer la llengua grega els que interpreten que els termes provenen de *poein*, això és, fingir, perquè llavors la poesia no seria altra cosa que ficció i el poeta es definiria només com "el que fingeix". Ben altrament, la poesia prové d'expressions gregues que signifiquen cantar o dir amb números o ritmes, definició amb la qual coincidirien, a l'entendre del crític, Eustaci, Estrabó, Boccaccio, Scaligero i Aristòtil. Per concloure, argüeix que si hom entengués que amb fer ficcions

en remarcar que els *prisca poetae* haurien dominat la tècnica literària molt més que no els primers imitadors, bé per força, atès el lloc que ocupen uns i altres en la història, bé per talent, perquè també s'hi val a interpretar que hauria estat gràcies als autors prehomèrics que la poesia hauria començat a regular-se.

També a l'hora de reivindicar la supremacia de la poesia hebrea, es fa palès que el crític ha transferit el valor que de sempre s'ha projectat en l'origen o en la invenció de la poesia al – segon - naixement o a la posterior invenció de l'art literària. El teòric descarta totes les conjectures dels historiadors grecs i romans sobre els autors que haurien començat a compondre versos segons les regles artístiques en benefici del que n'expliquen el cristià Eusebi i altres “bons autors”:

Eusebi [...] afirma que Moisès, el qual va viure quasi bé mil cinc-cents anys abans que tots aquells poetes [grecs], va cantar a Déu amb versos hexàmetres, fet que demostren les Sagrades Escriptures i el diví Jeroni. A més, cap persona docta ignora, gràcies també a les Escriptures i al fidedigne historiador Josep, que David, Job i Jeremies van incloure diverses i elegants composicions a les seves obres [...] ¹³⁵

Reporta el crític que Jeroni ja havia alabat David en assegurar que en ell hi concorrien els talents dels millors lírics grecs i romans, i que havia localitzat la part del llibre de Job en la qual abunden els versos

n'hi ha prou per convertir-se en poeta, fins els més indoctes podrien reivindicar-ne la condició: el raonament revela que el crític no només considera que el metre és un component indispensable de la poesia, sinó també que el mèrit dels poetes rau sobretot en l'habilitat que demostren a l'hora d'emprar-lo.

¹³⁵ *De re poetica libellus*, III, 451: “Sed his opinionibus relictis, Eusebii Pamphili christiani et boni auctoris sententiam sequemur, qui lib. 10. cap. 2 e 3 e lib. 11. cap. 7 ait Mosen, qui ante illos mille et quingentis pene annis vixit, hexametro carmine Deo laudes cecinisse; id quod sacrae litterae et Divus Hieronymus testantur. Praeterea nemo paulo doctior ex iisdem sacris litteris et ex Iosepho fideli historico ignorat Davidem, Iob, in multis etiam Hieremiam opera sua vario et eleganti carmine composuisse...”.

hexàmetres dàctils i espondeus. I encara, que Jeroni havia desafiat tots els que qüestionaven que els hebreus haguessin emprat el metre a la manera d'Horaci o de Safo a que llegissin els testimonis de Filó, Josep, Orígens i Eusebi perquè així sortirien de dubtes.¹³⁶ En fer-se ressò, sobretot, dels arguments que Jeroni havia esgrimit per demostrar que els versos bíblics, tot i haver-se escrit en hebreu, responien a les mateixes mesures mètriques que els dels poetes grecs, el crític revela que ha assumit que només podrà vindicar la supremacia dels poetes hebreus respecte dels grecs si abans arrenclera uns i altres en la mateixa història, aquella que progressa gràcies al perfeccionament formal del discurs. La superioritat dels autors jueus no pot deure's, com havien argumentat Boccaccio i Polidor Virgili, a una qüestió de fe o al privilegi de ser els únics que podien escriure al dictat de l'Esperit Sant, sinó al fet que ells foren els primers de convertir en art les imitacions i els cants espontanis i improvisats:

Així, amb aquestes autoritats, comprovem que aquesta art divina va assolir la naturalesa i la força no pas per homes impurs, com sostenen alguns ignorants, sinó gràcies a Moisès, home santíssim, i a d'altres de l'antiquíssim poble dels hebreus com Noè i Abraham. Els seus descendents van fer servir la poesia per compondre cançons sagrades i no fou fins molt més tard que els bàrbars no

¹³⁶ *De re poetica libellus*, III, 451-52: “[...] de quibus [els versos dels hebreus] ita Divus Hieronymus in *Epistola ad Paulinum* episcopum: “David Simonides videtur, Pindarus et Alcaeus, Flaccus quoque et Catullus. Serenus etiam Christum lyra personat et in decachordo psalterio ab inferis excitat”. Qui etiam in *Praefatione in Iob* sic ait: “A verbis Iob in quibus ait “Pereat dies in qua natus” usque ad illa “iccirco me reprehendo”, hexametri versus sunt dactylo spondeoque currentes”; et paulo post: “Quod si cui videtur incredulum metra scilicet esse apud Hebraeos et in morem nostri Flacci Graecique Pindari et Alcaei et Sapphus vel Psalterium vel lamentationes Hieremiae vel omnia fere scripturarum cantica comprehendere, legat Philonem, Iosephum, Origenem, Caesariensem Pamphilum, et eorum testimonio me verumdicere comprobabit”.

van propagar l'art arreu, després que l'haguessin après dels hebreus.¹³⁷

La tesi que els grecs – en aquest context els bàrbars – haurien après a fer poesia mitjançant el mestratge dels hebreus també l'havia exposat Boccaccio, però havia matisat que, de la poesia bíblica, els autors pagans només n'havien pogut imitar el llenguatge, no els continguts, i que el furor que havia posseït els millors poetes grecs en cap cas no podia equiparar-se a l'autèntica inspiració divina. El crític desconegut fa referència a la puresa i a la santedat dels poetes hebreus, però no pot distingir ni jerarquitzar la poesia d'uns i altres amb els criteris de Boccaccio: la superioritat dels autors hebreus ha de raure en el fet que gràcies a ells la poesia es convertís en art.

4. DE DÉU ALS HOMES.

Els biaixos de la historiografia literària renaixentista

Queda palès, així, que la formació de la història literària en la poètica italiana del Renaixement segueix un biaix en què la visió secular, artística i progressista de la poesia guanya espai i rellevància a les idees amb què s'articulen les versions dels orígens divins, de les quals en regeix la reescriptura i l'adaptació. Aquest biaix, mai exempt de tensions, s'explica perquè els orígens dissenyats per defensar i elogiar la poesia i vindicar la superioritat d'una tradició o de la nació que l'hauria inventat es reinscriuen en el domini discursiu de la poètica, on prevalen altres interessos, autoritats i mètodes.

Val a dir que de la tendència a humanitzar els orígens de la poesia i a interpretar-ne l'esdevenir en termes d'evolució formal, se'n troben

¹³⁷ *De re poetica libellus*, III, 452: "Itaque horum virorum auctoritate comprobamus divinam hanc artem poetices non ab impuris hominibus, ut quidam indocti existimant, sed vel a Mose, homine sanctissimo, vel ab aliquo ex antiquissima Hebraeorum gente, ut Noa vel Abrahamo, vim suam ac nervos accepisse; qua deinde posterii illorum in sacris cantionibus usi sunt, quam et postea barbari ab iis acceptam propagarunt".

precedents, per exemple, al relat de Petrarca, on s'assaja de reinterpretar en clau lingüística i mètrica el fonament de la poètica teològica i de substituir la donació divina per una seqüència de causes i efectes que, de l'observació del món, la descoberta del sentit de la divinitat i la institució de la religió, hauria desembocat en la invenció de la poesia. Ara, convé recordar que les tensions que procuren resoldre els crítics de la segona meitat del Cinc-cents tot just comencen a aflorar en el moment en què en històries com la de Fontius, inserida en una art poètica, s'hi confronten les virtuts de la poesia divina, la màxima que cap art mai no és perfecta quan s'inventa i la convicció que la primera poesia, tan antiga com el món, per força havia de ser rústica com els homes que deuriem cantar-la.

Als relats que apareixen entre els de Petrarca i de Fontius, els de Boccaccio, Salutati, Landino i Polidor Virgili, només hi ha interès i lloc per explicar – i ordenar i nacionalitzar - els orígens perfectes de la poesia, els quals s'emfassenitzen en argüir que fou feta primer i després inspirada als millors homes per Déu, que va ser dictada per l'Esperit Sant als profetes de la fe vertadera i imitada pels poetes pagans dotats de talent innat, que fou el gènere de discurs més antic i el que concentrava totes les doctrines. Així, les històries en què predominen les finalitats apologètiques no solen donar compte del que li hauria passat, amb el temps, a la primera poesia perquè només els interessa en la condició originària. Ara, la perfecció divina i la comprensivitat científica que li atribueixen comporta o, si més no, suggereix que la poesia feta després, en qualsevol cas, no pot haver estat millor.

D'aquí que Fontius, en fer-se ressò i encreuar els orígens d'apologies com la de Boccaccio, amb els orígens naturals i rudes que pressuposa la visió del progrés artístic de la poesia, hagi de relativitzar els mèrits dels *prisci poetae* i assumir que, tot i haver hagut de destacar per força entre els coetanis tocant a sabers i destreses, haurien estat superats per autors posteriors. Però, a més, entendre que la poesia progressa com a art, això és, que l'aprenentatge de regles i la imitació de models són els

motors del canvi, també obliga Fontius a fer seculars la naturalesa o les causes d'aquests mèrits i a justificar-les desplaçant l'èmfasi que s'hagués pogut posar en el furor o el geni dels primers poetes al coneixement i domini de regles i a la capacitat que haurien demostrat d'exercir de mestres de l'art literària.

Les tensions entre una i altra versió dels orígens proliferen i s'aguditzen i s'accentua el biaix artístic i progressista de la historiografia literària a mesura que creix la necessitat d'incorporar als relats de la crítica les tesis d'Aristòtil sobre les causes i els progressos de la poesia. El tòpic que conèixer-ne l'origen és quasi impossible respon ara, en el domini de la poètica, a les dificultats que plantegen als sabers i creences més corrents la teoria de les causes naturals, la divisió ètica dels primers poetes i de les primeres espècies, el perfeccionament gradual de les estructures d'imitació poètica que hauria culminat amb els gèneres dramàtics i la condició anònima o l'oblit històric dels poetes anteriors a Homer i el desprestigi que d'això en deriva.

En l'estadi que representen els relats de Mario Equicola i de Lelio Giraldi, tot just s'aprecia que l'autoritat de la *Poètica* aristotèlica comença a substituir la de la *Metafísica* en aquells aspectes més fàcilment digeribles per la tradició historiogràfica, això és, els que poden assimilar-se a dictats més familiars, com el de Quintilià, i adduir-se per avalar la idea que el metre rauria en l'origen i l'essència de la poesia i que això la convertiria en el gènere de discurs més antic, molt anterior i superior a la prosa. En tot cas, encara que sigui suscitant dubtes o reserves en els primers historiadors del Cinc-cents, la versió d'Aristòtil s'incorpora a narracions en què es pretén compendiar tot el que s'ha dit sobre el naixement i els inventors de la literatura per, a més de recordar-ne i celebrar-ne un passat antiquíssim i il·lustre, buscar el consens de les fonts i destriar-ne els fets certs.

Reports com els d'Antonio de' Conti, Giulio Cesare Scaligero i Giovanni Viperano revelen que amb el pas del segle la crítica assumeix que indagar els orígens és un objectiu que no requereix per força ulterior

justificació, que l'empresa té valor teòric i forma part dels interessos de la ciència poètica i que, gradualment, s'amplia la distància conceptual i narrativa dels orígens respecte de la defensa i l'elogi de la poesia. És temptador descriure aquest biaix com un procés pel qual els orígens de la poesia passen de ser matèria d'un discurs apologètic a objecte de la historiografia, però cal remarcar que, en tot cas, es tracta d'un canvi d'èmfasi o d'un reequilibri de les prioritats: els crítics segueixen erigint-se en apologistes i els apologistes mai no deixen de fer, també, d'historiadors. No poden establir-se diferències radicals entre les concepcions i els usos dels orígens d'uns i altres dominis discursius: les qualitats dels primers versos poden esgrimir-se en defensa de la poesia en la mesura que s'assumeix que hi ha una identitat essencial que transcendeix el canvi, la mateixa condició que fa possible que els historiadors atorguin caràcter exemplar als inventors i facin de les causes primeres qualitats substancials de les entitats que historien i que els crítics concedeixin a la poesia dels orígens el poder de modelitzar l'art literària.

És justament perquè es confonen les tradicions discursives que dominen la qüestió dels orígens que els historiadors i crítics tendeixen més a reescriure i reordenar les versions que fan circular, que no a excloure'n i substituir-ne unes o altres. Així, com que teòrics com Antonio Minturno insisteixen en assegurar que les aptituds intel·lectuals i les virtuts morals necessàries per inventar la poesia de cap manera no podien donar-se entre la gent corrent, De' Conti reporta la història d'Aristòtil fent-hi els canvis justos per dissociar dels *prisci vates* els primers homes que, enduts per un caràcter abjecte o lleuger, haurien improvisat blasmes i burles. Scaligero, en canvi, divideix els orígens en tres edats i confina a la primera els poetes rústics i anònims, separats, així, dels teòlegs i filòsofs que, durant el segon període i fins l'època d'Homer, haurien fet versos sobre totes les branques del saber.

Cal advertir que són estratègies per reescriure la història que revisen i alhora sancionen – en complementar-s'hi i omplir de noms i dades les llacunes que s'hi detecten – l'autoritat del relat aristotèlic i, per

extensió, la tendència a repensar els orígens en clau diguem-ne antropològica i a descriure'ls en termes de progrés artístic. Aquest biaix explica que s'inventi una prehistòria literària i un segon naixement artístic de la poesia que permeti incorporar les causes naturals i els improvisadors de versos desconeguts al relat sense pertorbar l'exemplaritat dels – encara – primers poetes, però també que Minturno, Scaligero i Viperano qüestionin, per exemple, que la primera forma de parlar fos en metre, que considerin més versemblant que s'evolucionés d'un discurs solt, en què s'hi haurien copsat efectes rítmics, a un llenguatge mesurat adoptat primer per l'art poètica i traspasat després a l'oratória. Que assagin d'explicar com i per què la poesia hauria cedit a la prosa les disciplines científiques i s'hauria convertit en el discurs de les faules inventades o que reconsiderin que la poesia sigui antiquíssima no perquè fos lliurada per Déu als homes a l'inici del món, o que sigui universal perquè hauria estat conreada per tots els pobles en tresorejar multitud de doctrines, sinó perquè es tracta d'una facultat natural i, per això, present sempre i arreu.

No obstant tot això, cal insistir en remarcar que aquesta tendència a secularitzar la història dels orígens de la poesia i a interessar-s'hi i descriure-la amb principis i mètodes més pròxims als de la historiografia moderna és amb prou feines destriable, sigui en el pla narratiu, sigui en el cronològic, de l'hàbit de seguir difonent les qualitats divines, teològiques o sagrades de la primera poesia, a vegades, com en el cas de Lorenzo Gambara, per aduir els orígens com la prova de la perfecció de la poètica cristiana o, en històries com la de Bernardo Tasso, per abundar en la tradició narrativa de Petrarca i Boccaccio i justificar la condició divina sacralitzant les funcions, els continguts i els recursos de la poesia originària, prescindint d'argüir el furor celestial, l'ascendència d'Orfeu i Amfió o les virtuts morals de Moisès.

Les versions, autoritats i usos dels orígens configuren un marc discursiu en tensió en el qual no s'hi perfilen biaixos narratius i metodològics clars. No hi ha raons, llavors, per considerar anacrònic i

excèntric respecte de l'estat de la crítica a la segona meitat del Cinc-cents, que l'autor de l'intitulat per Bernard Weinberg *De re poetica libellus* reescrigui la història, a finals de la dècada dels vuitanta, combinant i ordenant elements provinents o derivats de la poètica aristotèlica – la predisposició natural a imitar, la condició de fita cronològica d'Homer –, amb els d'una visió artística i progressista que xifra l'evolució de la poesia en l'embelliment mètric i retòric del discurs imitatiu i en l'observació i transmissió de preceptes de creació literària i, encara, amb interessos i arguments – la primacia dels autors hebreus, l'harmonia celestial transferida a la poesia – que remetent a les narracions de la *Genealogia* boccacciana i del *De inventoribus rerum* de Polidor Virgili.

El segon capítol d'aquest treball el dedico íntegrament a examinar les formes i funcions de la història dels orígens a l'art poètica que Francesco Patrizi da Cherso comença a publicar també a la segona meitat de la dècada dels vuitanta. El tractat teòric de Patrizi forneix la prova més contundent que la secularització dels orígens no va per força lligada al fet que els crítics, a mesura que avança el segle, s'hi interessin i els descriu amb una concepció més autònoma de la història com a disciplina de saber o amb premisses i mètodes d'una historiografia més moderna. Com es veurà, Patrizi retreu als crítics, tant als antics com als contemporanis, que pretenguin construir teories universals sense preocupar-se abans de conèixer la realitat empírica de la poesia. Entén Patrizi que la recerca històrica és cabdal per definir la naturalesa de la poesia i articular un sistema literari de debò universal, això és, que pugui donar compte de tota la diversitat d'obres i espècies que han existit i preveure les que podrien arribar a inventar-se.

D'acord amb això, el crític aborda una tasca que, al seu entendre, compta amb pocs i mals precedents: abans de definir-ne el *genus* o d'inventariar-ne les funcions i els recursos, Patrizi explica la història de la poesia des dels orígens fins a l'època en què Petrarca hauria fet renéixer les lletres, amb l'ànim de revisar de manera crítica totes les fonts de què disposa, de recollir la màxima quantitat de dades, de reportar-les tant al

detall com resulti possible i d'ordenar-les amb tot el rigor de què sigui capaç.

Així, Patrizi mostra una consciència més aguda del canvi temporal, de la historicitat de la poesia i dels problemes que la diversitat empírica planteja als objectius de la teoria i esgrimeix el coneixement de l'esdevenir literari per demostrar que la poesia, des dels orígens, s'hauria concebut i conreat de maneres que haurien desbordat els reductius criteris i progressos amb què l'hauria pretès definir, classificar i historiar la poètica aristotèlica i neoaristotèlica. Ara bé, l'èmfasi en el servei que rendeix la recerca històrica per prendre consciència de la diversitat i del canvi es combina, al tractat de Patrizi, amb una concepció i una pràctica tradicional – apologètica, si es vol - de la historiografia dels orígens, és a dir, amb la convicció que és en la primera poesia on rauen les essències i la perfecció del literari i amb una narrativa històrica que, un cop deslegitimada la poètica aristotèlica, serveix per vindicar que els versos inspirats per Déu, plens de misteris divins i doctrina teològica no són només els millors que s'han cantat mai, sinó també els més genuïnament poètics, d'on que hagin de constituir el fonament d'una nova poètica i n'hagin de regular les variants efectives i possibles.